

ECONOMISCHE VERKENNINGEN METROPOOLREGIO AMSTERDAM

2015

Toegevoegde waarde: het verschil tussen marktprijzen en basisprijzen

Het totaal van alle toegevoegde waarde in een economie (omzet minus verbruik) wordt berekend in basisprijzen. Als daarbij het saldo van product gebonden belastingen en subsidies, en het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw wordt opgeteld, spreken we over het bruto binnenlands product (bbp) in marktprijzen. De jaarlijkse verandering daarvan is bekend als 'economische groei'.

Het bbp in marktprijzen is alleen goed bekend voor nationale en regionale totalen. De toegevoegde waarde van sectoren in regio's is in basisprijzen gemeten. Het bbp is ongeveer 10 tot 15 procent hoger dan de toegevoegde waarde in basisprijzen. Het verschil in groei kan enige tienden van een procent zijn. Voor alle regio's in de MRA zijn beide totaalcijfers beschikbaar.

In deze publicatie zijn nationale en internationale cijfers altijd gemeten als bbp in marktprijzen. Bij de vergelijking met Nederland, Europa en andere grootstedelijke regio's wordt het bbp in marktprijzen gebruikt. Bij sectorale vergelijkingen en de cijfers per deelregio wordt de toegevoegde waarde in basisprijzen gebruikt. De sectoren van iedere regio tellen op tot de totale toegevoegde waarde van de (deel)regio in basisprijzen.

Kerngegevens Metropoolregio Amsterdam

		2013	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
			groei in %						
Bruto regionaal product (marktprijzen)**	mln euro	118.364	-3,8	2,3	2,8	-1,3	-0,8	1,6	3,0
Bruto regionaal product (basisprijzen)**	mln euro	106.525	-3,4	2,5	3,1	-1,1	-0,5	1,6	3,0
Werkzame personen	x 1.000	1.480	-0,8	-0,5	1,9	-0,2	-1,2	-1,2	0,2
Bevolking	x 1.000	2.400	1,0	1,0	0,9	0,8	0,7	0,6	0,7
Bevolking 15-64 jaar	x 1.000	1.632	0,9	0,9	0,6	0,2	0,6	0,6	0,6
Beroepsbevolking	x 1.000	1.206	1,1	0,9	0,7	0,7	0,9	0,7	1,0
Werkende beroepsbevolking	x 1.000	1.100	-0,4	0,4	0,5	-0,4	-1,2	-0,2	1,2
			%						
Brutoparticipatiegraad	in %	73,9	73,2	73,2	73,2	73,6	73,9	74,0	74,2
Werkloosheid	in %	8,7	5,1	5,6	5,7	6,8	8,7	9,5	9,3

* Prognose

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	3
1. De economie van de MRA in vogelvlucht	9
1.1 Macro-economische ontwikkelingen	9
1.2 Consumptie en export	14
1.3 Toegevoegde waarde naar sector	18
1.4 Werkgelegenheid	22
1.5 Conclusie	24
2. Arbeidsmarkt, opleiding en woon-werkverkeer	26
2.1 Opbouw en dynamiek van de arbeidsmarkt	26
2.2 Bevolkingsontwikkeling	31
2.3 Arbeidsparticipatie en werkloosheid	33
2.4 Participatie naar opleiding, geslacht en leeftijd	36
2.5 Werkloosheid en inactiviteit naar opleiding, geslacht en leeftijd	40
2.6 Wonen en werken naar deelregio	44
2.7 Conclusie	47
3. Economische structuur en concurrentiekracht	49
3.1 Het specialisatiepatroon van de MRA	49
3.2 Clusters Amsterdam Economic Board	60
3.3 Internationale aantrekkingskracht van de MRA	68
3.4 Conclusie	81
4. Kerncijfers per regio	87
4.1 Almere-Lelystad	90
4.2 Amsterdam	97
4.3 Gooi en Vechtstreek	102
4.4 IJmond	107
4.5 Overig Amstel-Meerlanden	111
4.6 Regio Haarlem	116
4.7 Regio Haarlemmermeer	121
4.8 Waterland	126
4.9 Zaanstreek	131
4.10 Conclusie	136

5.	Economische ongelijkheid in de MRA en Nederland	138
5.1	Inleiding	138
5.2	Inkomensongelijkheid	140
5.3	Loonongelijkheid	146
5.4	Vermogensongelijkheid	151
5.5	Conclusie	157
	Bijlagen	159

Voorwoord

Met gepaste trots presenteren wij de Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2015 (EVMRA). In 2011 verscheen de eerste editie. Ondernemingen en overheden in de Metropoolregio Amsterdam (MRA) hadden behoefte aan een goed beeld van de ontwikkelingen in de economie van de MRA in een periode van grote onzekerheid door de kredietcrisis en de daaropvolgende Grote Recessie. Het besef brak door dat nieuwe wegen ingeslagen moesten worden. Samenwerking tussen regionale overheden onderling en tussen overheden en bedrijfsleven werd geïntensiveerd. Deze moest natuurlijk wel gebaseerd zijn op adequate en grondige kennis over het functioneren van de regionale economie.

Nu, vier jaar later, kunnen wij constateren dat de jaarlijkse edities van de EVMRA in deze behoefte voorzien. De handzame en informatieve boekjes worden gebruikt in regionale samenwerkingsverbanden zoals PRES, Plabeka, SADC en de Amsterdam Economic Board. Ook bij het ontwikkelen van de visie en uitvoeringsagenda van het Noordzeekanaalgebied, de regionale vastgoedmarketing en de ontwikkeling van verschillende Boardclusterstrategieën, biedt de EVMRA uitkomst. Daarnaast helpt de EVMRA gemeenten en provincies bij het ontwikkelen van een adequate positionering van de deelregio's in de MRA. De publicatie heeft daarmee de status verworven van een economisch-statistisch jaarboek waarnaar wordt uitgekeken voor een update van het economisch reilen en zeilen van de regio.

Wij hopen dat ook deze editie, in het eerste jaar van de nieuw geïnstalleerde gemeenteraden en -besturen en aan de vooravond van de Provinciale Statenverkiezingen, opnieuw voldoet aan de verwachtingen van bestuurders, raadsleden, ondernemers, beleidsmakers en -uitvoerders en allen die zich betrokken voelen bij het wel en wee van onze regio. Wij hopen dat de lezer niet alleen kennis zal nemen van de inmiddels vertrouwde informatie, maar ook regelmatig geprikkeld zal worden door nieuwe informatie die elk jaar weer wordt ingebracht – gevoed door doorlopend onderzoek – en leidt tot een steeds beter begrip van de werking van de unieke economische structuur van onze regio.

Deze editie van de EVMRA biedt een analyse van de actuele economische ontwikkeling van de MRA en geeft een prognose voor de ontwikkeling in 2015. Per sector en deelregio zijn de belangrijkste kerncijfers (waaronder economische groei, werkgelegenheid, woon-werkverkeer, consumptie en export) gepresenteerd en geduid. Door een vergelijking van de ontwikkeling van de economie tussen 1995 en 2008 met de ontwikkeling tussen 2009 en 2013, is er voor het eerst een analyse mogelijk van de effecten van de kredietcrisis op de economische ontwikkeling van de MRA. De concurrentiekracht van sectoren is bepaald aan de hand van hun groei, omvang en specialisatiegraad. Daarnaast wordt ingegaan op de economische ontwikkeling van de clusters van de Amsterdam Economic Board en komt de internationalisering van de MRA aan bod. Het hoofdstuk met specifieke informatie over de deelregio's in de MRA is ten opzichte van vorige jaren uitgebreid. Als themahoofdstuk is in deze editie gekozen voor de verdeling van inkomen, loon en vermogen in de MRA (hoofdstuk 5).

De EVMRA is het product van een consortium van TNO, Vrije Universiteit Amsterdam en EY onder leiding van Walter Manshanden (TNO) en Henri de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam). De opdrachtgever is het Platform Regionaal Economische Structuur (PRES).

Alle gebruikte data en andere informatie betreffende deze EVMRA zijn te vinden op www.amsterdam.nl/EconomischeVerkenningenMRA. De schat aan informatie op deze website kan als uitgangspunt dienen voor toekomstig onderzoek en beleid. Wij nodigen alle geïnteresseerden uit om hiervan gebruik te maken. Inzicht in de economische ontwikkelingen op korte en lange termijn is immers onontbeerlijk om een succesvolle gezamenlijke koers uit te zetten.

Namens de stuurgroep Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam,

Martijn van Vliet
Amsterdam, februari 2015

Samenvatting

Economische groei

De vooruitzichten voor de economie van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) zijn voorzichtig positief: er wordt een groei verwacht van 1,6 procent in 2014 en 3 procent in 2015. De werkloosheid in de MRA komt in 2015 naar verwachting uit op 9,25 procent van de beroepsbevolking.

De relatief gunstige prognoses voor de MRA zijn de resultante van voorzichtig positieve vooruitzichten voor de Nederlandse, Europese en mondiale economie. Zo voorziet het Centraal Planbureau (CPB) voor Nederland aantrekkende (bedrijfs)investeringen in 2014 en een bescheiden groei van het besteedbaar inkomen. Daarnaast herstelt het consumentenvertrouwen, neemt de vrees voor werkloosheid af, stijgt de consumptie en komt de woningmarkt weer in beweging (onder andere dankzij duidelijkheid over de hypotheekrenteaftrek). Ook de Europese economie veert enigszins op, mede dankzij herstel van de binnenlandse vraag en het vertrouwen onder consumenten. Tot slot trekt ook de wereldhandel voorzichtig aan, wat positief uitwerkt voor Schiphol, de havens en de positie van de groothandel en logistieke bedrijven in de regio. Een aantal van deze (inter-)nationale factoren heeft met name effect op bedrijfssectoren die in de MRA sterk vertegenwoordigd zijn. Hierdoor zal het bruto regionaal product (brp) van de MRA naar verwachting sneller groeien dan het Nederlandse bruto binnenlands product (bbp).

Deze gunstige economische vooruitzichten zijn echter omgeven met aanzienlijke onzekerheden. Zo stelt bijvoorbeeld de Europese Commissie dat neerwaartse risico's overheersen. Hierbij valt te denken aan politieke en militaire onrust aan de grenzen van Rusland, hernieuwde onzekerheid over de euro, zorgen over aanstaande deflatie en signalen die erop wijzen dat door de lage rente een risico op nieuwe zeepbellen ontstaat. Het uitvoeren van de hervormingsagenda ziet de Europese Commissie als een voorwaarde voor vertrouwensherstel en groei, terwijl ze tegelijkertijd vreest voor het verslappen van de aandacht voor structurele hervormingen, mede door aanstaande verkiezingen in de EU-lidstaten.

Kerngegevens Metropoolregio Amsterdam

	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
Nederland							
Bbp in mln euro (marktprijzen, nominaal)	617,7	631,5	642,9	640,6	642,9		
Reële bbp-groei in % (CBS, CPB)	-3,3	1,1	1,7	-1,6	-0,7	0,75	1,25
Metropoolregio Amsterdam							
Brp in mln euro (marktprijzen, nominaal)	112,4	117,1	118,5	117,8	118,4		
Reële brp-groei in % (CBS, TNO)	-3,8	2,3	2,8	-1,3	-0,8	1,6	3,0
Arbeidsmarkt							
Werkzame personen (x 1.000)	1.480	1.472	1.500	1.498	1.480	1.462	1.465
Groei in %	-0,8	-0,5	1,9	-0,2	-1,2	-1,2	0,2
Bevolking (x 1.000)	2.319	2.343	2.364	2.382	2.400	2.414	2.431
Groei in %	0,95	1,00	0,91	0,77	0,73	0,61	0,68
Bevolking 15-64 jaar (x 1.000)	1.595	1.610	1.619	1.622	1.632	1.641	1.651
als % van de bevolking	69	69	68	68	68	68	68
Beroepsbevolking (x 1.000)	1.168	1.178	1.186	1.194	1.206	1.214	1.225
Brutoparticipatiegraad	73	73	73	74	74	74	74
Werkloosheid	60	65	68	81	105	115	113
als % van de beroepsbevolking	5,1	5,6	5,7	6,8	8,7	9,50	9,25

* Prognose

Bron: CBS, CPB (bewerking TNO)

Werkgelegenheid

In 2015 neemt de werkgelegenheid zeer licht toe in de MRA. Evenals in de rest van Nederland en de EU reageert de werkgelegenheid vertraagd op de positieve ontwikkeling van het brp. De werkgelegenheid in de MRA ontwikkelt zich waarschijnlijk alleen relatief positief in de sectoren Specialistische zakelijke dienstverlening en Informatie en communicatie. In deze sectoren wordt de toegevoegde waarde vooral gecreëerd door menselijk kapitaal dat zich niet eenvoudig laat vervangen door technologie of optimalisatie van het productieproces (rationalisatie). Alle andere voor de MRA belangrijke sectoren zijn onderhevig aan rationalisatie, digitalisering, concurrentie op de wereldmarkt of overheidsbezuinigingen, waardoor de werkgelegenheid binnen die sectoren onder druk staat. De sector Financiële dienstverlening heeft bijvoorbeeld te maken met digitalisering van het betalingsverkeer,

Zorg en welzijn heeft last van budgetbeperkingen, Detailhandel staat onder druk door de opkomst van internetwinkels en Vervoer en opslag voelt de hevige concurrentie op de internationale markt.

Werkloosheid en opleiding

De werkloosheid in de MRA komt in 2015 naar verwachting uit op 9,25 procent van de beroepsbevolking. Na een verwachte piek in 2014 (9,5 procent), blijft de werkloosheid op termijn relatief hoog vanwege de beperkte vraag naar werknemers, het structureel toenemende aanbod (onder andere van ouderen) en de groeiende bevolking van de MRA. Onder laagopgeleiden, vrouwen en ouderen bevindt zich nog een aanzienlijk potentieel aanbod van arbeid. In deelregio Amsterdam zal de werkloosheid in 2015 naar verwachting 10 procent van de beroepsbevolking zijn. Tevens is de werkloosheid hoog in deelregio Almere-Lelystad. De werkloosheid onder lager en middelbaar opgeleiden is hoger dan het gemiddelde. Voorheen was de werkloosheid onder middelbaar opgeleiden juist lager dan gemiddeld.

Sectorale ontwikkeling

De sectoren van de MRA reageren uiteenlopend op de huidige economische ontwikkelingen. Groothandel, drijvend op wereldhandel en export, draagt bijvoorbeeld relatief sterk bij aan de economische groei van de MRA. De financiële sector van de MRA profiteert van de aantrekkende woningmarkt in geheel Nederland, omdat de Amsterdamse hoofdkantoren in belangrijke mate de kredietverlening voor woningen aan Nederlandse huishoudens verzorgen. Verder stabiliseert de financiële sector, en zal deze niet meer zo sterk bijdragen aan de groei van de regionale economie als vóór de Grote Recessie. De economie van de MRA produceert relatief veel luxe goederen en diensten, en de vraag daarnaar neemt relatief sterk toe als consumenten meer te besteden hebben vanwege een gunstigere conjunctuur.

Economische structuur en concurrentiekracht

De lang aanhoudende recessie heeft vanaf 2009 het economisch beeld van de MRA doen kantelen. Geleidelijk aan is tussen 2009 en 2013 de groeivoorsprong van de MRA ten opzichte van Nederland afgenomen; per saldo is de omvang van de economie van de MRA in 2013 nauwelijks groter dan in 2008. In vergelijking met de periode 1995-2008 zijn er nu relatief veel sectoren die de economische groei van de MRA dragen. In de periode vóór de Grote Recessie werd de economische ontwikkeling van de MRA vooral bepaald door een

bovengemiddelde groei in een relatief klein aantal sectoren waarin de MRA een concurrentievoordeel binnen Nederland had. Dit waren de sectoren waarin de MRA in 1995 in hoge mate gespecialiseerd was én die tussen 1995 en 2008 sneller dan gemiddeld groeiden: Groothandel, Informatie en communicatie, Financiële diensten, Specialistische zakelijke diensten en Vervoer en opslag. Juist deze sectoren kenden in de jaren van aanhoudende laagconjunctuur tussen 2009 en 2013, de grootste terugval in economische groei. Bij een gunstige ontwikkeling van de nationale economie lijkt de MRA extra voordeel te hebben van de consumptieve bestedingen van huishoudens.

Sinds 1995 heeft de MRA ten opzichte van Nederland aan economisch belang ingeboet in de sectoren Cultuur, sport en recreatie, Informatie en communicatie en Vervoer en opslag. Cultuur, sport en recreatie lijkt vooral in de jaren vóór 2009 in toenemende mate concurrentie te ondervinden vanuit andere plaatsen in Nederland. Maar na 2009, in crisistijd en ondanks landelijke bezuinigingen, verging het de kunst- en cultuursector in de MRA juist relatief goed. De snelste groei binnen de sector Informatie en communicatie vond plaats buiten de MRA. Hierdoor is de specialisatie van deze sector in de MRA (sterk) afgenomen tussen 1995 en 2012. Niettemin heeft Informatie en communicatie de hoogste specialisatiescore in de MRA. In de sector Vervoer en opslag verloor de MRA aan relatief economisch belang, als gevolg van een lager dan gemiddelde groei binnen de MRA, gecombineerd met een hoger dan gemiddelde groei van deze sector in de rest van Nederland. Daarentegen is de economische positie van Groothandel verstevigd tussen 1995 en 2013.

Clusters Amsterdam Economic Board

De Amsterdam Economic Board heeft zich de afgelopen jaren georganiseerd rondom acht clusters van economische activiteit. Deze Boardclusters zijn samengesteld uit segmenten van verschillende sectoren, en daarom kan het voorkomen dat de groeidynamiek (soms sterk) verschilt per segment in hetzelfde cluster. De economische ontwikkeling van het cluster Financiële en zakelijke dienstverlening en het cluster Creatieve industrie was tussen 2009 en 2013 minder gunstig dan het gemiddelde economische beeld van de MRA. Financiële en zakelijke dienstverlening is het grootste cluster van de Amsterdam Economic Board met een aandeel van 24,5 procent in de totale economie van de MRA. De MRA is zowel in dit cluster als in de Creatieve industrie sterk gespecialiseerd.

Binnen de Creatieve industrie heeft vooral het segment Media en entertainment, waartoe onder andere activiteiten op het gebied van radio en televisie behoren, een relatief sterke krimp doorgemaakt. De economische groei van het cluster Logistiek & Groothandel was in de periode 2009-2013 gelijk aan de gemiddelde groei van de MRA. Echter, het segment Groothandel groeide terwijl het segment Transport, opslag en logistieke dienstverlening kromp.

De overige vijf Boardclusters groeiden sneller dan gemiddeld in de MRA. Hierbij is het opvallend dat de MRA niet gespecialiseerd is in de bedrijfsactiviteiten die worden gerekend tot de clusters Life Sciences & Health, Tuinbouw & Agrifood en Maakindustrie. Elders in Nederland hebben deze takken van economische activiteit een relatief groter belang. Het cluster Life Sciences & Health groeide tussen 2009 en 2013 gemiddeld het hardst van de acht clusters van de Amsterdam Economic Board. De MRA is wel in hoge mate gespecialiseerd in de clusters Toerisme & Congressen en ICT/eScience. In het laatstgenoemde cluster wordt de groei vooral gedragen door gunstige ontwikkelingen op het gebied van ICT-dienstverlening. Het cluster Toerisme & Congressen is, gemeten in toegevoegde waarde, de kleinste van de acht Boardclusters, maar maakt een relatief gunstige economische ontwikkeling door. De MRA blijkt ook in crisistijd een aantrekkelijke bestemming voor zowel binnenlandse als buitenlandse bezoekers.

Internationale aantrekkelijkheid

Nederland en de MRA zijn nog altijd aantrekkelijke investeringslocaties. Het aantal buitenlandse investeringsprojecten in zowel Nederland als de MRA laat door de jaren heen een stijgende lijn zien met enkele onderbrekingen als gevolg van internationale crises. Binnen de MRA trekt Amsterdam 80 procent van de investeringsprojecten aan, gevolgd door Haarlemmermeer/Schiphol, Almere, Amstelveen en IJmuiden. Volgens de geïnterviewde internationale bedrijven is Amsterdam de meest aantrekkelijke stad van Nederland om in te investeren.

Internet-datacentra kiezen steeds vaker voor Nederland als vestigingsland. Ze vormen 17 procent van de investeringsprojecten in Amsterdam en 8 procent van de investeringsprojecten in Nederland. Evengoed behouden sales- en marketingkantoren met een aandeel van 58 procent de eerste positie qua aantallen investeringsprojecten in de MRA. Belangrijke sectoren die nieuwe vestigingen openen in de MRA, zijn softwareontwikkeling (28

procent) en zakelijke dienstverlening (21 procent). De overige sectoren volgen met ieder zo'n 5 procent op grote afstand. Eén op de twee investeringsprojecten komt uit de Verenigde Staten. De top-6 van landen die in de MRA vestigingen openen, is gelijk aan die van Nederland: Verenigde Staten, Verenigd Koninkrijk, Japan, Frankrijk, Zweden en Duitsland.

Vergeleken met de vastgoedmarkt in verschillende Europese steden, valt op dat de kantoorleegstand in Amsterdam hoog is en de huur- en transactieprizen relatief laag zijn. De leegstand aan de Zuidas is echter vergelijkbaar met die in de Central Business Districts van de andere steden, maar de prijzen voor een locatie op de Zuidas zijn relatief laag. Voor winkellocaties geldt hetzelfde wanneer Amsterdam wordt vergeleken met andere Europese steden. Voor bedrijfsmatig vastgoed zijn de huurprijzen in Amsterdam gemiddeld en de transactieprizen relatief laag.

Economische ongelijkheid

Het themahoofdstuk is dit jaar gewijd aan economische ongelijkheid binnen de MRA. Er bestaat in de literatuur consensus over de stelling dat te grote inkomensongelijkheid in meer ontwikkelde landen ten koste gaat van economische groei. Maar het streven naar inkomensgelijkheid kent ook een prijs, aangezien dit vaak gepaard gaat met relatief hoge versturende belastingen die het arbeidsaanbod reduceren. Internationaal gezien is de inkomensongelijkheid in Nederland relatief laag. Een globale trend is dat inkomensongelijkheid binnen landen toeneemt. Zo ook in de MRA, waar zowel veel arme als rijke mensen wonen, is de inkomensongelijkheid niet alleen iets groter dan in de rest van Nederland, maar is deze de afgelopen jaren bovendien iets toegenomen.

Inkomens bestaan uit inkomen uit arbeid en uit vermogen, en daarom is gekeken naar zowel ongelijkheid in lonen als ongelijkheid in vermogens. Het verschil tussen lonen aan de boven- en onderkant van het loongebouw in de MRA is toegenomen en dit verschil is sterker in de MRA dan in Nederland als geheel. Verklaringen voor de relatief grote loonongelijkheid in de MRA kunnen worden gevonden in het hoge aandeel hoogopgeleiden en een hogere productiviteit als gevolg van agglomeratie-effecten.

Bij vermogens is de ongelijkheid het grootst. Leeftijd en de woningsituatie leveren een belangrijke bijdrage aan de geconstateerde verschillen.

1. De economie van de Metropoolregio Amsterdam in vogelvlucht

In dit hoofdstuk beschrijven we de economische ontwikkelingen in de Metropoolregio Amsterdam (MRA) in vogelvlucht. De MRA is een regio die sterk verweven is met de Nederlandse en Europese economie. Ook de wereldhandel heeft veel invloed op het reilen en zeilen van de MRA. Daarom worden in paragraaf 1.1 enkele relevante nationale, Europese en mondiale ontwikkelingen belicht. In paragraaf 1.2 richten we ons op enkele specifieke facetten van de economie van de MRA, waaronder de export en consumptie. De toegevoegde waarde per sector belichten we in paragraaf 1.3 en in paragraaf 1.4 komt de werkgelegenheid in de MRA aan bod.

1.1 Macro-economische ontwikkelingen

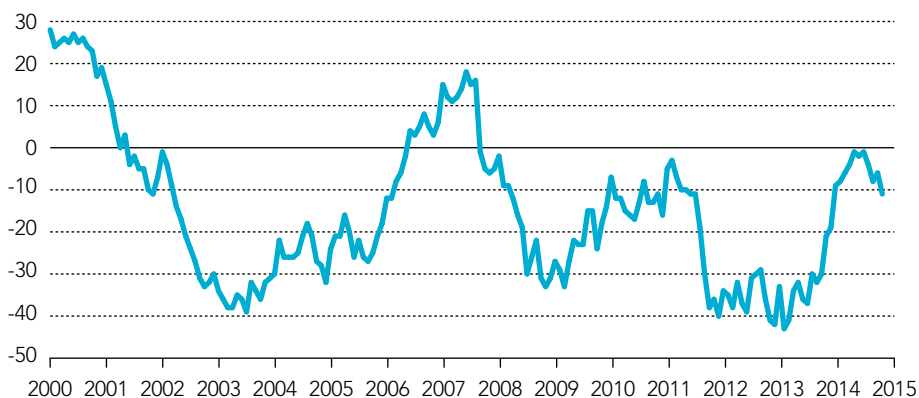
De Grote Recessie, die in 2008 begon met de financiële crisis, lijkt voorbij haar tweede dieptepunt te zijn (aanzienlijke onzekerheden blijven echter bestaan; zie kader 1.1). Deze positieve omslag doet zich ook voor in de MRA: het bruto regionaal product (brp) van de MRA groeit in 2014 en 2015 naar verwachting met respectievelijk 1,6 en 3 procent. Daarmee laat de MRA twee jaren van krimp achter zich: in 2012 slonk het brp met 1,3 procent en in 2013 met 0,8 procent.¹ De verwachte groei van het brp is in 2014 en 2015 kleiner dan in 2010 en 2011 (herstel na de eerste dip), maar evengoed sterker dan dat van de gehele Nederlandse economie en de EU28.

De Nederlandse economie groeit na twee jaren van krimp met 0,75 procent (2014) en 1,25 procent (2015), zo verwacht het Centraal Planbureau (CPB). Het CPB geeft in zijn *Macro-economische verkenning 2015* (gepubliceerd in september 2014) aan dat het verwachte herstel door diverse componenten wordt gedragen: consumptie, de wereldhandel en bedrijfsinvesteringen. Dit positieve

¹ Gebaseerd op de herziene cijfers van het CBS; zie bijlage 4: Toelichting revisie CBS.

Figuur 1.1 Consumentenvertrouwen in Nederland

Saldo optimisten en pessimisten; 2000-2014

Bron: CBS

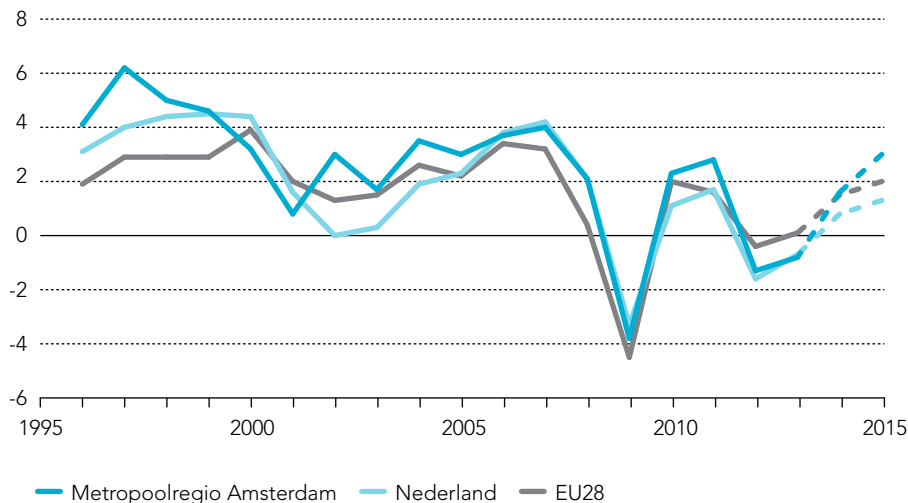
sentiment is in de recente decemberraming van het CPB bevestigd met een bovenwaartse bijstelling van de groeiverwachtingen. Het consumentenvertrouwen daalt weliswaar enigszins in 2014, maar is fors toegenomen na het dal van 2012 en 2013 (zie figuur 1.1) en het CPB (2014) schat dat de consumptieve bestedingen in 2015 toenemen met 1 procent. Daarnaast herstelt de woningmarkt zich. Het CPB (2014) meldt dat de bodem van de huizenprijzen in de zomer van 2013 was bereikt. Dit herstel is eveneens zichtbaar in de verlening van bouwvergunningen voor nieuwe woningen.

Bedrijven durven weer meer uitgaven te doen. De verbeterende conjunctuur zorgt naar verwachting voor een toename van de bedrijfsinvesteringen in Nederland van 2,5 procent (2014) en 5,5 procent (2015). Hiermee komt de investeringsquote – de investeringen uitgedrukt in een percentage van de toegevoegde waarde – in 2015 uit op 16,5 procent. Dit is iets hoger dan het gemiddelde van de afgelopen tien jaar.

De Europese economie vertoonde in 2014 tekenen van herstel (zie figuur 1.2). De vraag in de Europese interne markt trekt langzaam aan nu balansposities van overheden, banken en huishoudens geleidelijk

Figuur 1.2 Economische groei in de Metropoolregio Amsterdam, Nederland en de EU28

Groei in procenten (brp en bbp); 1996-2015*

* Prognose 2014 en 2015

Bron: CBS, CPB, Eurostat, TNO

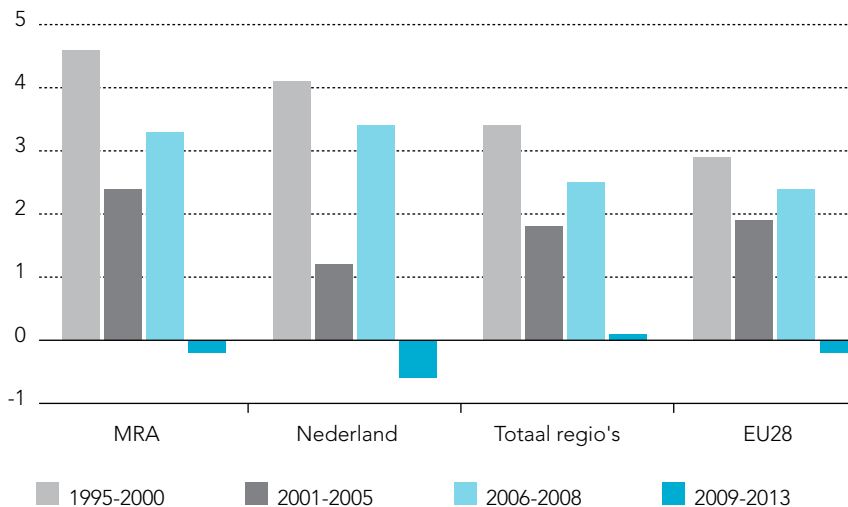
verbeteren als gevolg van stringent Europees beleid. De vooruitzichten voor de Europese Unie (EU) in 2014 en 2015 zijn in de najaarsraming van de Europese Commissie dan ook positief, met groeipercentages van respectievelijk 1,5 en 2,0 procent. De verwachting is dat het reële bruto binnenlands product (bbp) van de EU tegen het einde van 2014 voor het eerst weer boven het niveau van 2008 uitkomt.

Voor 2014 en 2015 verwacht het CPB (2014) dat de voor Nederland relevante wereldhandel met 2,5 respectievelijk 4,5 procent toeneemt. Bezien in het licht van het verleden is dit niet hoog, maar wel een aanzienlijke verbetering ten opzichte van 2012 en 2013. Deze positief gematigde groeicijfers voor de wereldhandel houden ook in dat de groeiverwachting voor Nederland en de MRA niet uitbundig kan zijn.

Ondanks deze positieve verwachtingen, is de MRA in de Grote Recessie achtergebleven bij andere Europese grootstedelijke regio's (zie figuur 1.3). Tot 2008 ontwikkelde de economie van de MRA zich beter dan het gemiddelde van de twintig belangrijkste

Figuur 1.3 Economische groei in de MRA, Nederland, Europese grootstedelijke regio's en de EU28

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (brp en bbp); 1995-2013

Bron: Eurostat, CBS (bewerking TNO)

Europese grootstedelijke regio's. In de periode 2001-2005 groeide het brp van de MRA gemiddeld met 2,4 procent per jaar, in de periode 2006-2008 met gemiddeld 3,3 procent per jaar. Dit is respectievelijk 0,6 en 0,8 procent sneller dan het gemiddelde van de twintig grootstedelijke regio's. Na 2008 is dit beeld omgedraaid: in de jaren 2009-2013 groeide de MRA gemiddeld 0,3 procentpunt minder dan dit gemiddelde. De MRA deed het tot 2009 ook beter dan de EU28 als geheel, maar in de periode 2009-2013 was de gemiddelde jaarlijkse krimp van de MRA praktisch even groot als de krimp van de gehele EU28. Het totaal van de twintig grootstedelijke regio's laat dan een bescheiden toename van het brp zien.

Kader 1.1 Onzekerheden

De economische omgeving van de MRA – Nederland, Europa en de rest van de wereld – lijkt langzaam maar zeker in rustiger vaarwater terecht te komen. Dit laat onverlet dat er aanzienlijke structurele onzekerheden blijven bestaan, waarvan de belangrijkste hierna kort worden beschreven.

Nederland

De balansen van huishoudens, bedrijven, pensioenfondsen en overheden zijn verbeterd. De stevigere financiële basis geeft ruimte voor investeringen en consumptie. Echter, juist bij de consumptieve bestedingen van huishoudens bestaat een risico. De woningmarkt trekt aan, maar er blijft een fors aantal huizen 'onder water staan', hetgeen een grote toename van de consumptie verhindert. De maximale omvang van hypotheek wordt steeds verder teruggebracht. Consumptieve uitgaven door huishoudens blijven gevoelig voor eventuele schokken in de financiële markten. Ook wordt door sommigen alweer gewaarschuwd voor het ontstaan van nieuwe zeepbellen door de zeer lage rentestand.

Europa, de euro en werkloosheid

De EU acht zowel bestedingsimpulsen als structurele hervormingen noodzakelijk om de productiviteit te verhogen en economische groei te waarborgen. De Europese Commissie (2014) ziet echter een risico in het verslappen van de aandacht voor structurele hervormingen in de lidstaten, mede door aanstaande verkiezingen in Europese lidstaten. Daarnaast streeft de Europese Centrale Bank (ECB) naar een inflatie van om en nabij de 2 procent. In dat licht bezien, is de inflatie nu te laag. Hierdoor blijven de lonen reëel op peil, hetgeen het herstel van werkgelegenheid bemoeilijkt. Er dreigt zelfs deflatie en de ECB heeft aangegeven er alles aan te willen doen om dat te vermijden en terug te keren naar de doelstelling van 2 procent. Alleen onder deze condities – structurele hervormingen en een gunstige inflatie – is het verwachte economisch herstel mogelijk.

Geopolitiek en wereldhandel

Hoewel er sprake is van een aantrekkende wereldhandel, wordt volgens het Internationaal Monetair Fonds (IMF; 2014) en de EU (*Winter Forecast 2014*) de positieve, internationale economische ontwikkeling overschaduwd door neerwaartse risico's. Geopolitieke instabiliteit aan de grenzen van Rusland en in de Arabische wereld ligt hieraan ten grondslag. De wereldhandel kan schokken ondervinden als gevolg van geopolitieke spanningen zoals handelsbeperkingen. Deze kunnen verstrekende gevolgen hebben – voor Nederland, Europa en de MRA.

1.2 Consumptie en export

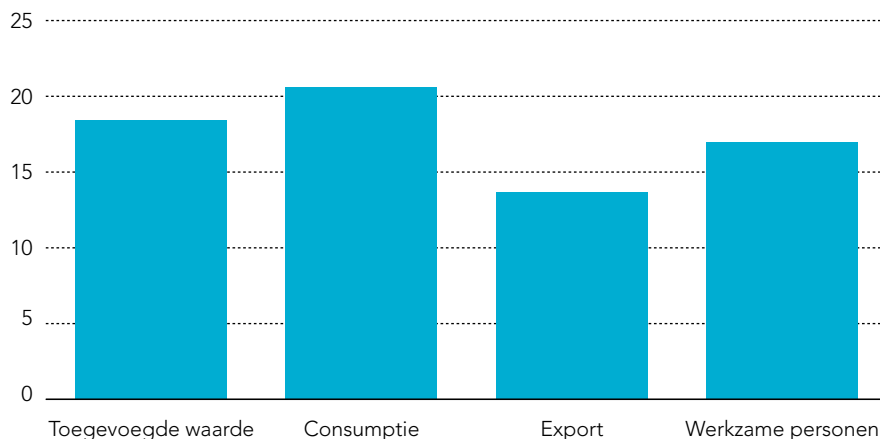
Consumptie

Het CPB verwacht een positieve ontwikkeling van de Nederlandse consumptie in 2014 en 2015. Dit is de basis van de huidige gunstige vooruitzichten voor de Nederlandse economie. De consumptie stagneerde vijf jaar lang als gevolg van het op orde brengen van de financiën van huishoudens en toegenomen baanonzekerheid. Nu er meer duidelijkheid is over de hypotheekrenteaftrek, de rente nog altijd laag is en baanonzekerheid weer toeneemt (de werkloosheid bereikte in 2014 naar verwachting haar top), neemt het consumentenvertrouwen toe en daardoor de bereidheid weer te besteden. Dit leidt waarschijnlijk niet tot uitbundige bestedingen; in 2014 namen deze niet verder af en laten naar verwachting een bescheiden stijging zien in 2015.

Ten behoeve van deze *Economische Verkenningen MRA* wordt geen verwachting opgesteld over de ontwikkeling van de consumptie in de MRA, maar wordt wel gekeken naar welk deel van de totale productie van bedrijven en instellingen in de MRA uiteindelijk bij Nederlandse huishoudens terecht komt als consumptieve besteding. Uit onderzoek gebaseerd op onderliggende gegevens blijkt dat met name de leveringen aan Nederlandse huishoudens van in de MRA gevestigde bedrijven, profiteren van opkomend economisch tij. Met andere woorden: als Nederlandse huishoudens vertrouwen herwinnen en meer gaan besteden, dan komen die uitgaven relatief vaak terecht bij bedrijven in de MRA (circa 20 tot 21 procent van de totale leveringen van bedrijven in Nederland aan consumenten in Nederland). Het aandeel dat aan de MRA ten goede komt, is groter dan het aandeel van de MRA in de Nederlandse toegevoegde waarde. Dit leidt ertoe dat de economie van de MRA relatief sterk afhankelijk is van Nederlandse consumenten (zie figuur 1.5).

Zoals gezegd, in jaren van een opkomend economisch tij neemt het aandeel van leveringen van bedrijven in de MRA aan consumptieve bestedingen van huishoudens toe (zie figuur 1.6). In 2011 was dat 21,2 procent en in het jaar van de Grote Recessie (2009) was dat 20,6 procent. Dat aandeel lijkt door de jaren heen niet veel te verschillen, maar dit is schijn. Bij een totale brutoproductie (dit is omzet, de toegevoegde waarde plus intermediaire leveringen) in de MRA van circa 235 miljard euro, is dat circa 1,4 miljard euro productiewaarde. Grosso modo is 45 procent daarvan toegevoegde waarde, hetgeen

Figuur 1.4 Aandeel levering MRA in toegevoegde waarde, consumptie Nederlandse huishoudens, export en werkzame personen
Aandeel MRA als percentage van Nederland; 2013

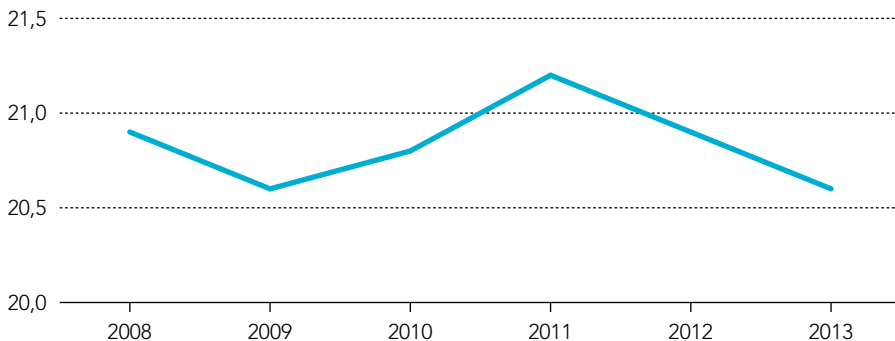
Bron: CBS (bewerking TNO)

resulteert in ongeveer 600 miljoen euro extra toegevoegde waarde. Bij een totale toegevoegde waarde van 107 miljard euro in basisprijzen² in de MRA, is dat 0,56 procent meer of minder groei van het brp van de MRA. Met andere woorden, als de groei in Nederland 1 procent is, is dat in de MRA door deze extra bijdrage van consumptieve bestedingen grosso modo 1,5 procent.

Deze extra bijdrage van consumptieve bestedingen loopt voor een groot deel via de financiële diensten in de hoofdstad; hier worden de transacties op de Nederlandse woningmarkt afgewikkeld. Daarnaast is het waarschijnlijk dat bedrijven in de MRA relatief veel luxe goederen en diensten produceren, wat samenhangt met het hogere gemiddelde inkomen van inwoners in de MRA (waarover meer in hoofdstuk 5). Met andere woorden: de MRA is het centrum voor allerlei diensten van Nederland, zowel zakelijk als consumptief. Dit zijn overwegend diensten waarbij veel 'face-to-face contact' noodzakelijk is.

² Toegevoegde waarde in basisprijzen is de brutoproductie verminderd met intermediaire kosten en exclusief btw en productgebonden belastingen en subsidies.

Figuur 1.5 Productie MRA aan consumptieve bestedingen Nederlandse huishoudens
Aandeel als percentage van totale productie; 2008-2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

Export

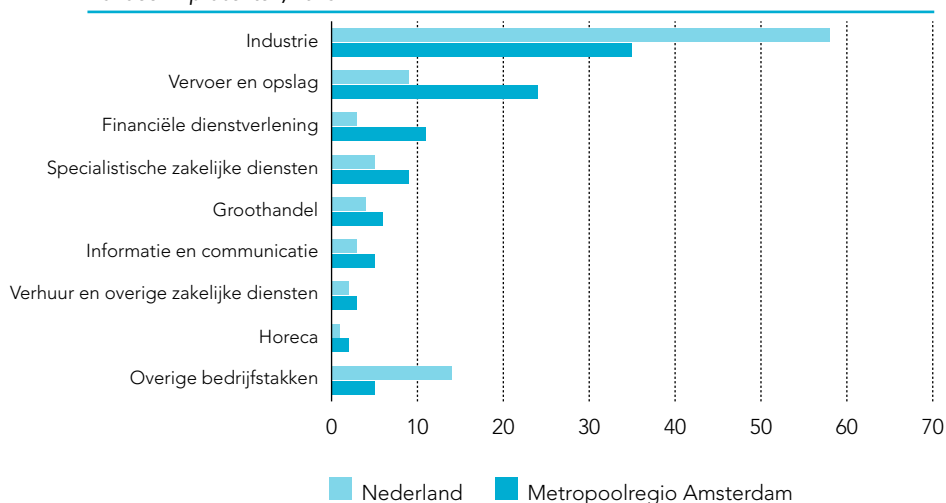
De export in de MRA bedroeg in 2013 37,5 miljard euro, 14 procent van het Nederlandse totaal in 2013 (274,5 miljard euro). Het herstel van de export (zoals besproken in paragraaf 1.1) draagt bescheiden bij aan de groei van de economie van de MRA. De belangrijkste reden voor deze relatief kleine bijdrage van de toegevoegde waarde aan de regionale productie, is dat de industrie in de MRA, in vergelijking met Nederland, minder sterk is vertegenwoordigd. Ondanks deze voor de MRA relatief beperkte betekenis, draagt de aantrekkende export natuurlijk wel bij aan het herstel van de regionale economie.

De qua omvang belangrijkste exporterende sectoren van de MRA zijn Industrie, Vervoer en opslag en Financiële dienstverlening. De export van de eerste twee sectoren is qua volume met enige afstand groter dan die van de andere exporterende sectoren in de MRA (zie figuur 1.6).

In de MRA exporteerde de Industrie voor 13,1 miljard euro; dit is 35 procent van de export van de gehele MRA. De export van deze sector in de MRA kromp licht in de periode 2009-2013, maar liet in 2013 een lichte stijging zien (0,2 procent).

De export van Vervoer en opslag nam tussen 2009 en 2013 gemiddeld gesproken niet toe (zie bijlage 3, tabel X). Grote delen van Vervoer

Figuur 1.6 Grootste exportsectoren Metropoolregio Amsterdam en Nederland
Aandeel in procenten; 2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

en opslag zijn actief op internationale, zeer competitieve markten, waardoor er een grote concurrentie op prijs is en winst maken in deze sector niet eenvoudig is. Door deze prijsdruk komt het voordeel van Vervoer en opslag bij de klanten te liggen: handelaren, zakelijke passagiers en vakantiegangers.

De export van Groothandel is niet heel groot (2,4 miljard euro, 6 procent van totale export MRA). Dit betreft de handel in goederen in opdracht van buitenlandse partijen. De verdiensten uit wederuitvoer zijn hier niet bij inbegrepen; deze worden tot de toegevoegde waarde gerekend. Deze vorm van export heeft zich de afgelopen jaren positief ontwikkeld, net als de sectoren Informatie en communicatie en Verhuur en overige zakelijke diensten. De sector Specialistische zakelijke diensten groeide in de jaren 2009-2013 met het MRA-gemiddelde.

Wederuitvoer maakt geen deel uit van de exportcijfers en komt zodoende niet terug in de hier besproken exportcijfers. Wederuitvoer betreft goederen die in het buitenland zijn geproduceerd en via Nederlandse partijen weer naar het buitenland gaan. De

toegevoegde waarde die met deze dienstverlening is gemoeid, komt wél de MRA en Nederland toe. Het zijn immers partijen in Nederland of de MRA die deze goederen inkopen en met winst doorverkopen. Uit deze winst wordt ook de opslag betaald, bijvoorbeeld de opslag van kolen. Ten opzichte van de totale waarde van de goederen zelf is dat bescheiden, maar een aantrekkende wereldhandel draagt zo evengoed bij aan de ontwikkeling van de MRA.

1.3 Toegevoegde waarde naar sector

De MRA heeft twee jaren van recessie achter de rug met een krimp van 1,1 procent in 2012 en 0,5 procent in 2013. De toegevoegde waarde van alle bedrijven en instellingen in de MRA kwam in 2013 uit op 107 miljard euro (18,4 procent van Nederland). Voor 2014 en 2015 wordt een groei voorzien van respectievelijk 1,6 en 3 procent. Hoe is deze groei verdeeld over de sectoren van de MRA? Dat is het onderwerp van deze paragraaf.

Het herstel van de economie van de MRA wordt gedragen door haar grootste sectoren: Financiële diensten, Groothandel, Specialistische en overige zakelijke diensten, Informatie en communicatie en Vervoer en opslag. Dit zijn tevens de sectoren die een comparatief voordeel hebben in de MRA, een onderwerp dat uitgebreid aan bod komt in hoofdstuk 3 en hier slechts her en der wordt aangestipt.

Financiële dienstverlening is de grootste sector in de MRA. Deze sector produceerde in 2013 een toegevoegde waarde van circa 14,4 miljard euro. Dit is 13,5 procent van de economie van de gehele MRA. Financiële dienstverlening kende een behoorlijke krimp in 2012 en 2013. De verwachtingen voor de komende jaren zijn gematigd positief en in lijn met de gemiddelde groei van de MRA. De sector kende een trendbreuk na 2009: het aandeel van Financiële dienstverlening in de gehele economie nam af (zie figuur 1.8). Een belangrijke oorzaak hiervan is de veranderende rol van financiële diensten in de economie en internationale heroriëntatie van de sector. Voorheen bevorderde deze sector de productie door ruime kredietverlening aan bedrijven en huishoudens, hetgeen sinds het uitbreken van de kredietcrisis sterk onder druk staat. Daarnaast stimuleerde de sector de regionale economie door het doen van bestedingen in de vorm van aankopen bij andere bedrijven, zoals luxe catering, reclameboodschappen en diverse zakelijke en ICT-diensten. Deze inkoop is teruggeschroefd.

De in omvang tweede sector in de MRA is **Groothandel**³. Deze sector kende in 2013 een omvang van 13,4 miljard euro aan toegevoegde waarde en droeg daarmee voor 12,6 procent bij aan de economie van de MRA (in Nederland is dit aandeel 8 procent). Groothandel draagt bij aan de toegevoegde waarde door import- en exportstromen efficiënt te organiseren en verdient aan prijsverschillen tussen regio's, of door goederen en grondstoffen op te kopen en tegen hogere prijzen te verkopen. Tevens neemt Groothandel de goederenstroom tussen fabrikant en consumenten voor zijn rekening. Groothandel ontwikkelt zich naar verwachting positief in 2014 en 2015. Deze verwachting is gebaseerd op de aantrekkende wereldhandel in combinatie met het comparatieve voordeel van Groothandel in de MRA (zie paragraaf 3.1). Het aandeel van de toegevoegde waarde van de sector in de economie van de MRA groeide de afgelopen jaren stelselmatig (zie figuur 1.8), en naar verwachting zal dit aandeel op de korte termijn verder toenemen. Een deel van de goederen die de sector afhandelt, is import voor Nederlandse afnemers, een ander deel gaat door naar het buitenland. Deze goederen gaan niet noodzakelijkerwijs fysiek door Nederland (zoals schepen die met lading over de Nederlandse wateren varen), maar worden verhandeld via Nederlandse tussenpersonen zodat de transactie aan de Nederlandse economie wordt toegerekend.

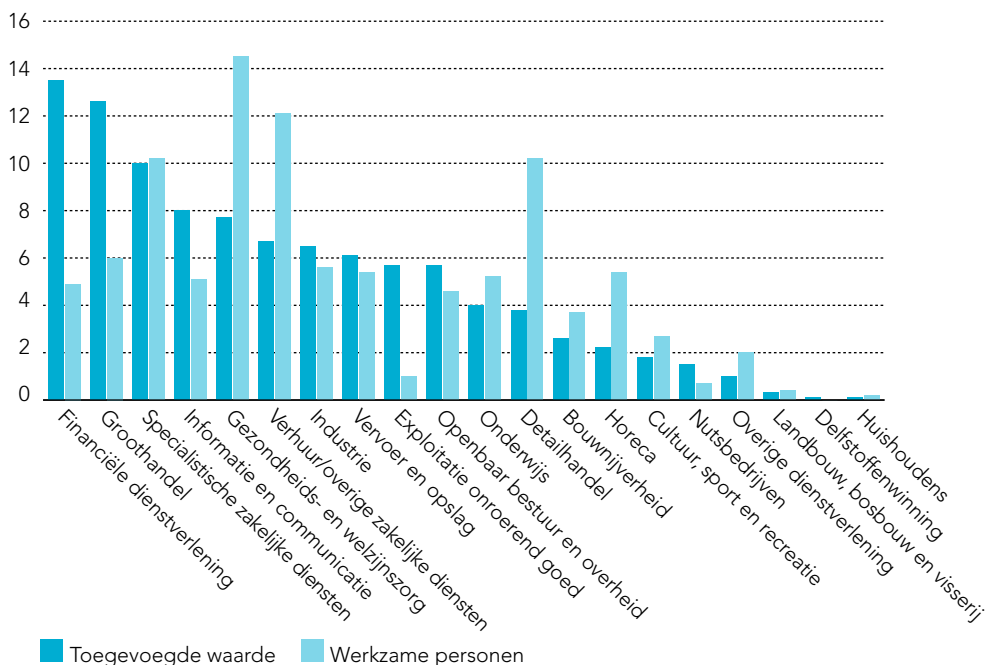
Specialistische zakelijke dienstverlening (accountants, architecten en juristen) had in 2013 een toegevoegde waarde van 10,7 miljard euro. Dit was 10 procent van de economie van de MRA. Deze sector heeft eveneens een concurrentievoordeel in de MRA. Na een aantal jaren van krimp als gevolg van teruglopende bestedingen door financiële dienstverleners, vertoont de sector weer een gematigde groei in lijn met de gehele MRA. Deze sector heeft voordeel van het voortgaande balansherstel van banken en het op gang komen van de woningmarkt (denk aan banken, notarissen, makelaars en architecten).

De sector **Overige zakelijke diensten** kende in 2013 een toegevoegde waarde van 7,1 miljard euro (6,7 procent van de economie van de MRA). Deze sector kromp niet in de jaren 2012

³ Groothandel kent een zeer grote variëteit aan activiteiten en goederensoorten; zie voor een beschrijving paragraaf 3.1.

Figuur 1.7 Toegevoegde waarde en werkzame personen per sector in de MRA

Aandeel per sector van totaal MRA in procenten; 2013

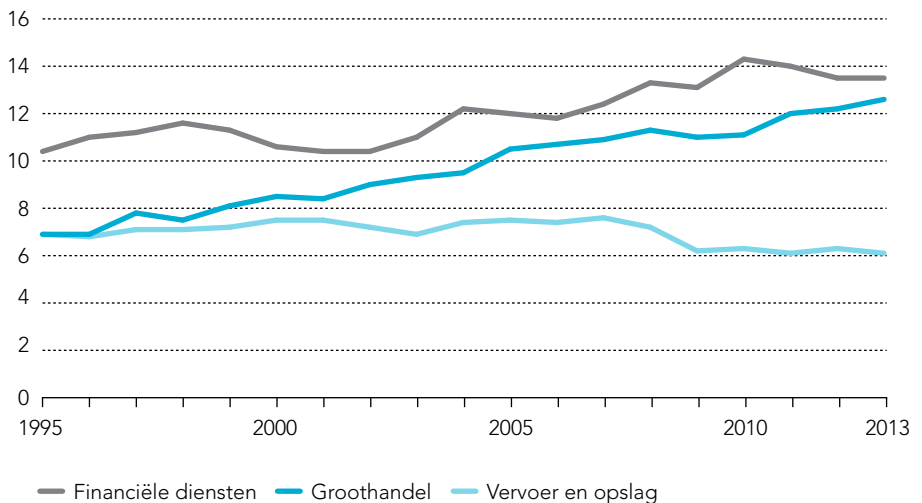
Bron: CBS (bewerking TNO)

en 2013, en de verwachting is dat deze sector matig tot gemiddeld groeit in 2014 en 2015. De vraag naar diensten als beveiliging en schoonmaak ligt min of meer vast en beweegt niet sterk mee met de conjunctuur of structurele veranderingen.

Informatie en communicatie had in 2013 een toegevoegde waarde van 8,6 miljard euro en is een middelgrote sector in de MRA (8 procent van het totaal, in Nederland is dat 4,6 procent). De ontwikkeling van deze sector vertoont ongeveer hetzelfde patroon als Specialistische zakelijke diensten: een aantal jaren van krimp na 2008 als gevolg van vraaguitval, onder andere van Financiële diensten. Informatie en communicatie lijkt voordeel te hebben van een aantrekkende vraag, maar zal de piekjaren van vóór 2008 voorlopig niet evenaren.

Figuur 1.8 Ontwikkeling belang Financiële diensten, Groothandel en Vervoer en opslag in de MRA

Aandeel sector toegevoegde waarde in de MRA (MRA=100%) in procenten; 1995-2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

Vervoer en opslag produceerde in 2013 een toegevoegde waarde van 6,5 miljard euro; dit is 6,1 procent van de economie van de MRA, een aandeel dat sinds 2009 betrekkelijk constant is (zie figuur 1.8). De toegevoegde waarde van deze sector krimpt in de periode 2009-2013. De marges in deze sector staan onder grote druk door (internationale) concurrentie. De afnemers van diensten van Vervoer en opslag, zoals groothandel, transporteurs van goederen, zakelijke reizigers en toeristen, profiteren hiervan.

Industrie in de MRA was in 2013 goed voor een toegevoegde waarde van 7 miljard euro. De sector heeft geen comparatief voordeel in de MRA, maar enkele onderdelen wel, zoals basismetaal en de voedings- en genotmiddelenindustrie. De basismetaal herstelt van de Grote Recessie van 2009; de automobielenindustrie kampt nog altijd met een gematigde ontwikkeling en de bouw, ook een grote afnemer van staal, heeft na 2009 nog geen sterk herstel laten zien. De vraag naar staal blijft daardoor onder druk staan. Grosso modo opereert Industrie op internationale markten waar de concurrentie sterk is, en de krimp van de toegevoegde waarde wijst erop dat deze sector op deze markten inboet aan concurrentiekracht.

Gezondheids- en welzijnszorg had in 2013 een toegevoegde waarde van 8,2 miljard euro (7,7 procent van de gehele economie van de MRA). Niettemin is deze sector enigszins ondervertegenwoordigd in de MRA; in Nederland is bijna 10 procent van de toegevoegde waarde afkomstig uit Gezondheids- en welzijnszorg. De aanwezigheid van twee universitaire medische centra in deelregio Amsterdam, leidt niet tot een sterke oververtegenwoordiging van deze sector in de MRA. Dit komt door de sterke dominantie van andere sectoren in de MRA. Gezondheids- en welzijnszorg kende een toename van de toegevoegde waarde in 2013, maar de vooruitzichten voor de komende jaren zijn matig tot negatief.

1.4 Werkgelegenheid

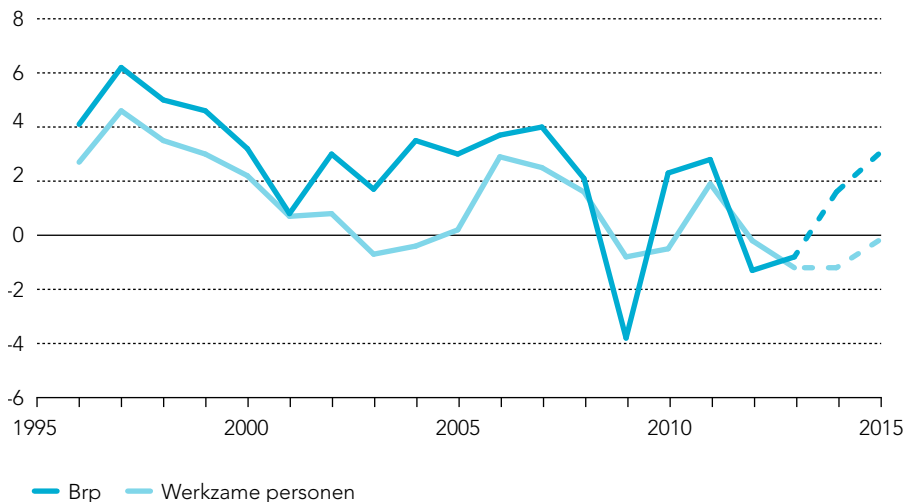
De werkgelegenheid in Nederland en de MRA krimpt sinds enkele jaren (zie figuur 1.9). Door de recessie in 2012 en 2013 is de vraag naar werknemers sterk afgenomen. Werkgevers reageren vertraagd op de beweging van de conjunctuur met het aannemen dan wel afstoten van werknemers. Daarom was de verwachting dat de werkgelegenheid in de MRA in 2014 nog verder kromp en in 2015 (zeer) licht toeneemt. De verwachting is echter dat na 2015 de groei van werkgelegenheid verder toeneemt als het macro-economisch klimaat stabiel blijft.

Het aantal werkzame personen in de MRA is in 2013 bijna 1,5 miljoen werkzame personen, 17 procent van Nederland. Het aandeel van de toegevoegde waarde van de MRA in Nederland is groter; dit geeft aan dat de arbeidsproductiviteit in de MRA op een hoger niveau ligt. De arbeidsinzet verschilt echter sterk per sector, zodat er een verschil bestaat tussen het belang van een sector gemeten naar de toegevoegde waarde en gemeten naar het aantal werkzame personen.

Gezondheids- en welzijnszorg is met 215 duizend werkzame personen de grootste sector in de MRA – 14,5 procent van alle werkzame personen in de MRA. Zakelijke diensten biedt aan 180 duizend personen werk, 12,1 procent van het totaal. Detailhandel verschaft ruim 150 duizend personen werk, ruim 10 procent van het totaal.

Figuur 1.9 Groei brp en werkgelegenheid in de MRA

Groei in procenten; 1995-2015*

* Prognose 2014 en 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

Specialistische zakelijke dienstverlening is de enige sector in de MRA die ten opzichte van Nederland zowel een oververtegenwoordiging heeft qua toegevoegde waarde als qua werkgelegenheid. Er werken ruim 150 duizend personen in deze sector. Dit is meer dan 10 procent van het totaal van de MRA en meer dan het aandeel van deze sector in de Nederlandse economie. Bovendien is dit een van de twee sectoren met een positieve groeiverwachting voor 2014 en 2015.

De toegevoegde waarde van Informatie en communicatie is eveneens oververtegenwoordigd in de MRA en de werkgelegenheid zal in deze sector waarschijnlijk blijven groeien. Net als bij Specialistische zakelijke diensten steekt de ontwikkeling van de werkgelegenheid positief af ten opzichte van de toegevoegde waarde. Dat zien we niet bij Financiële dienstverlening: de werkgelegenheid neemt daar af en de toegevoegde waarde stijgt naar verwachting. De kosten worden gedrukt, de winst neemt toe en de arbeidsproductiviteit stijgt. Het krimpen van het personeelsbestand wordt versterkt door de digitalisering van financiële diensten.

Bij Vervoer en opslag geldt iets soortgelijks. De toegevoegde waarde staat door hevige concurrentie onder druk. Reorganisaties met als doel het terugdringen van de personeelskosten, dragen bij aan het krimpen van de werkgelegenheid. Het optimaliseren van productieprocessen doet de productiviteit stijgen, een ontwikkeling die ook in de sector Industrie speelt.

1.5 Conclusie

De vooruitzichten voor de economie van de MRA zijn relatief gunstig met een verwachte groei van het brp van 1,6 procent in 2014 en 3 procent in 2015. Dit herstel volgt na twee jaar van krimp. Belangrijke factoren die deze groei mogelijk maken, zijn het aantrekken van de wereldhandel en de export en de toenemende binnenlandse consumptieve bestedingen. Ook de Nederlandse woningmarkt trekt aan, net als het consumentenvertrouwen.

Ondanks dit herstel zijn er risico's voor de economie van de MRA. Denk aan geopolitieke spanningen (Rusland, de Arabische wereld), de lage Europese inflatie met later mogelijk deflatie, hernieuwde onzekerheid over de euro, en zorgen over het mogelijk ontstaan van nieuwe zeepbellen door de lage rente. De EU stelt bovendien dat herstel van de Europese economie afhankelijk is van verdergaande hervormingen in haar lidstaten. Of deze ook daadwerkelijk zullen plaatsvinden, staat nog niet vast.

De werkgelegenheid heeft zich nog niet hersteld van twee jaren laagconjunctuur. In 2014 wordt een krimp verwacht van 1,2 procent gevolgd door een groei van 0,2 procent in 2015. Vooralsnog wordt de MRA gekenmerkt door baanloze groei, hetgeen niet opvallend is: de vraag naar werknemers reageert doorgaans met vertraging op de groei van het brp.

Op sectorniveau ontwikkelt de werkgelegenheid zich waarschijnlijk alleen positief in de sectoren Informatie en communicatie en Specialistische zakelijke diensten. In deze sectoren laat menselijke kennis zich minder eenvoudig vervangen door efficiëntere inrichting van het productieproces (rationalisering) en digitalisering, twee ontwikkelingen die in de andere sectoren wel spelen.

De voor de MRA belangrijke Financiële dienstensector stabiliseert. Ook Groothandel heeft positieve vooruitzichten vanwege het aantrekken van de wereldhandel en het herstel van de binnenlandse economie. Het aandeel van de sector Vervoer en opslag in de economie van de MRA staat onder druk als gevolg van felle internationale concurrentie. De gebruikers van Vervoer en opslag profiteren daarvan.

2. Arbeidsmarkt, opleiding en woon-werkverkeer

In dit hoofdstuk staat een belangrijk aspect van elke economie centraal: de arbeidsmarkt. In de eerste paragraaf worden de opbouw en de dynamiek van de arbeidsmarkt van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) beschreven. In de tweede paragraaf komt de ontwikkeling van de algehele bevolking – waaruit de beroepsbevolking voortkomt – aan bod. In de daaropvolgende paragraaf komen de kernonderwerpen van dit hoofdstuk aan de orde, namelijk arbeidsparticipatie en werkloosheid. Deze worden eerst op geaggregeerd niveau in beeld gebracht. Daarna worden zowel arbeidsparticipatie als werkloosheid uitgesplitst naar opleidingsniveau, geslacht en leeftijd. Hierdoor verkrijgen we inzicht in wie werken en wie niet werken én waar het potentiële arbeidsaanbod zich bevindt. In de laatste paragraaf worden de woon-werkstromen binnen de MRA bekeken.

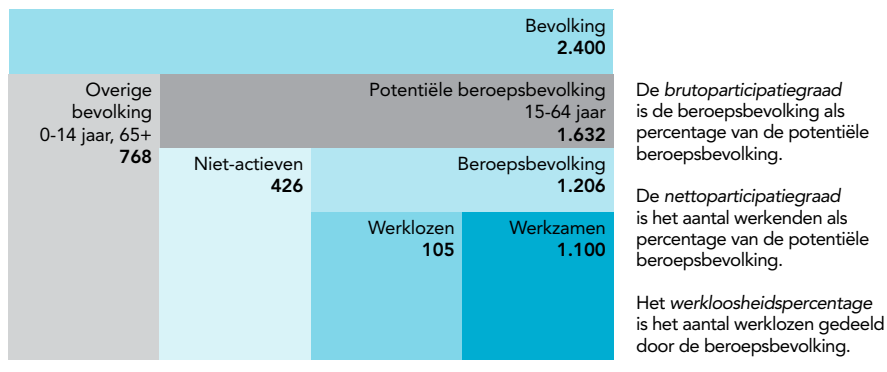
2.1 Opbouw en dynamiek van de arbeidsmarkt

Opbouw

Hoe is de arbeidsmarkt in de MRA opgebouwd? In schema 2.1 wordt de bevolking van de MRA onderscheiden in voor de arbeidsmarkt relevante categorieën. Dit zijn de leeftijdsgroepen 0 tot en met 14 jaar, 15 tot en met 64 jaar en 65 jaar en ouder. Kinderen onder de 15 jaar (leerplicht) en ouderen vanaf 65 jaar (pensioen) hoeven niet te werken en worden daarom tot de overige bevolking gerekend. Alle andere inwoners zijn dus in principe in staat te werken en worden daarom de potentiële beroepsbevolking genoemd. Een groot deel van deze categorie werkt of is werkloos (dat wil zeggen: wenst en zoekt werk). Deze twee groepen heten tezamen de beroepsbevolking en vormen het feitelijke arbeidsaanbod. De potentiële beroepsbevolking minus de beroepsbevolking zijn de zogenaamde niet-actieven. Dit zijn mensen die niet kunnen werken (bijvoorbeeld door ziekte of zorgtaken), die niet willen werken of die niet verwachten werk te zullen vinden. De arbeidsmarkt laat zich het makkelijkst analyseren met behulp van een aantal verhoudingsgetallen, brutoparticipatiegraad, nettoparticipatiegraad en werkloosheidpercentage (zie schema 2.1).

Schema 2.1 Opbouw arbeidsmarkt vanuit de bevolking; Metropoolregio Amsterdam

Aantal x 1.000; 2013

Dynamiek aan de vraagzijde

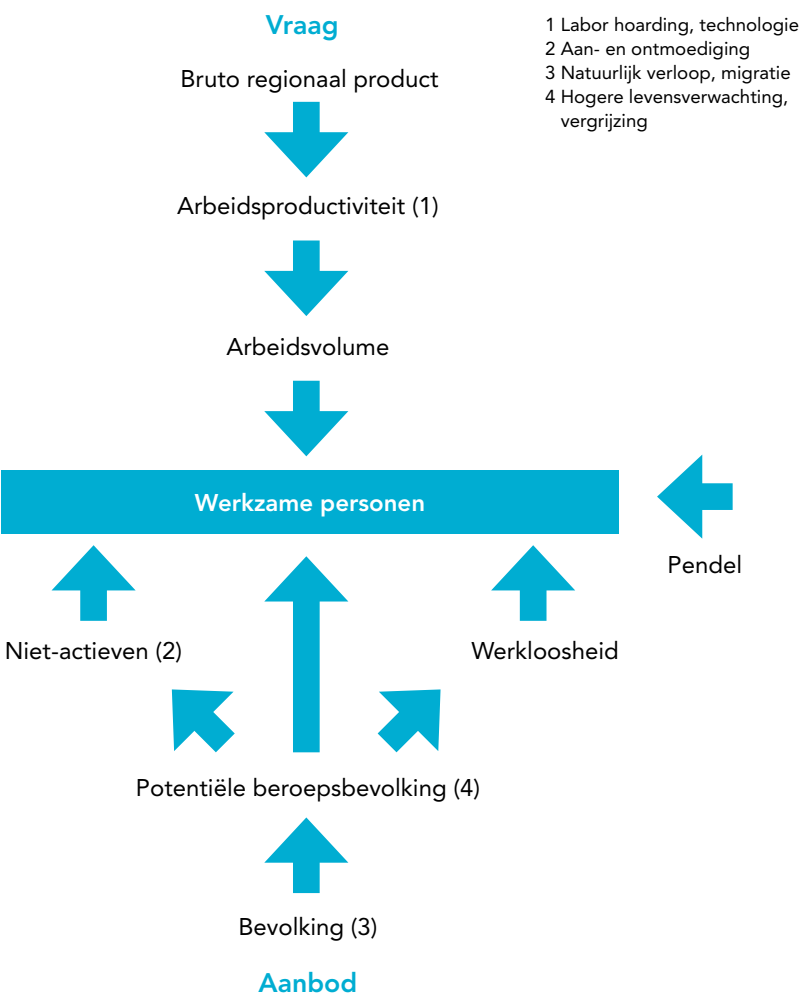
De invulling van deze opbouw – het aantal mensen in elke categorie – verandert in de loop van de tijd. Deze veranderingen vinden plaats door ontwikkelingen aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt (de conjunctuur) en aan de aanbodzijde. Een verbetering in de conjunctuur leidt niet direct tot een (evenredige) daling van de werkloosheid (zie schema 2.2). Om deze dynamiek inzichtelijk te maken, bespreken we alle indicatoren (aangegeven met een nummer) in dit schema, te beginnen met de dynamiek aan de vraagzijde. Dit schema is een sterke vereenvoudiging van de werkelijkheid.

Als het algehele vertrouwen in de economie toeneemt, stijgen de bestedingen. Ondernemers zien de verkoop toenemen en om aan deze extra vraag naar goederen en diensten te voldoen, hebben ze extra werknemers nodig. De eerste reactie van ondernemers is doorgaans afwachten of de extra vraag aanhoudt. Personeel aannemen behelst namelijk een behoorlijke verplichting en daarom schrijven werkgevers niet direct nieuwe vacatures uit. Wel vragen ze aan hun huidige werknemers om harder te werken en meer uren te maken. Pas als de extra vraag aanhoudt en de ondernemer verwacht dat dit zo blijft (een hoog producentenvertrouwen), neemt hij extra personeel aan.

Hierdoor ontstaat vertraging tussen een toename van de vraag naar goederen en diensten en een toename van de vraag naar werknemers. Deze beweging is tweezijdig: bij een dalende

conjunctuur wacht de ondernemer in eerste instantie af hoe diep de vraag terugvalt voor hij werknemers wil en kan ontslaan. Dit proces, de vertraagde reactie van inzet van werknemers op de conjunctuur, heet *labor hoarding* (1). Bij een aantrekkende conjunctuur stijgt dus aanvankelijk de productiviteit (dezelfde mensen doen meer) en bij een dalende conjunctuur daalt de productiviteit aanvankelijk (dezelfde mensen doen minder). Pas bij een aanhoudende toename van het brp neemt de vraag naar werknemers toe.

Schema 2.2 Schematische weergave van vraag en aanbod van arbeid

Veranderingen in de productiviteit zijn deels conjunctureel van aard. Er is echter ook een belangrijkere structurele component aan de vraagzijde. Door innovatie, efficiëntere werkprocessen (rationalisatie) en minder management neemt de arbeidsproductiviteit (1) structureel toe. Bij een dalende conjunctuur ontslaan werkgevers daardoor wat meer werknemers en bij een opgaande conjunctuur nemen werkgevers wat minder werknemers aan. Het gevolg is dalende werkgelegenheid. Maar technologische ontwikkeling leidt ook tot nieuwe economische activiteit van bestaande of nieuwe bedrijven of door het ontstaan van nieuwe bedrijfstakken, voortvloeiend uit nieuwe behoeften. Deze nieuwe activiteiten kunnen resulteren in nieuwe werkgelegenheid.

Als de vraag naar werknemers langdurig groot is, worden de inactieven (2) die er eerder niet aan dachten om te werken, optimistisch over het vinden van werk. Dit wordt aangeduid als aanmoediging (2). Werknemers kunnen ook door beleidsmaatregelen aangemoedigd worden te gaan werken. De niet-actieven gaan werk zoeken en eventueel vinden, hetgeen zich vertaalt in het oplopen van de brutoparticipatiegraad. Het omgekeerde bestaat ook: als de vraag naar werknemers langdurig gering is, of als de vaardigheden niet toereikend zijn, geven mensen de hoop op het vinden van een baan op: ontmoediging (2). De brutoparticipatiegraad daalt dan. Zij zoeken dan geen betaald werk (maar kunnen voor de maatschappij uiteraard wel nuttig zijn door het uitvoeren van bijvoorbeeld zorg- en gezinstaken of vrijwilligerswerk).

Dynamiek aan de aanbodzijde

Net als aan de vraagzijde, zijn er ook processen aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt die kunnen leiden tot overschotten en tekorten. Een bevolking kan autonoom groeien of krimpen door natuurlijk verloop (geboorte minus sterfte). Het sterfte- en geboortecijfer beschouwen we als externe, autonome factoren.

Migratie (3), vanuit binnen- en buitenland, heeft eveneens een positief effect op het arbeidsaanbod. Als er in de MRA vacatures zijn, solliciteren ook mensen van buiten de MRA en als zij de baan krijgen, verhuist een deel van hen naar de MRA. Migratie kan ook het gevolg zijn van woonvoorkeuren: een aantrekkelijke regio met goede voorzieningen trekt mensen aan die daar vervolgens mogelijk werk zoeken.

Door groeiende welvaart neemt de levensverwachting (4) toe en zijn mensen in staat om langer te werken. Door technologische vooruitgang wordt werk fysiek bovendien minder belastend en leven mensen langer en in betere gezondheid. Werknemers kunnen daardoor langer werken dan de pensioengerechtigde leeftijd aangeeft. Bovendien vergt de financierbaarheid van onze oudedagsvoorzieningen ook dat de pensioengerechtigde leeftijd institutioneel wordt verhoogd. Door al deze ontwikkelingen stijgt het arbeidsaanbod.

Tot slot heeft vergrijzing (4), het oplopen van de gemiddelde leeftijd van de bevolking door een lager geboortecijfer, verschillende gevolgen voor het arbeidsaanbod. De balans tussen jong en oud in de potentiële beroepsbevolking en daarmee de beroepsbevolking, verschuift in het voordeel van de oudere werknemer. Oudere werknemers zijn doorgaans duurder dan jongere collega's. Daarnaast hebben oudere werknemers vaardigheden 'van gisteren' en dienen zij omgeschoold te worden. Goed opgeleide jonge werknemers voor de beroepen van vandaag en morgen worden relatief schaars. Vergrijzing werkt hierdoor kwalitatieve verschillen tussen vraag en aanbod in de hand: er ontstaan 'mismatches'.

Samenhang vraag en aanbod

Een aantrekkelijke vraag naar goederen en diensten kan op verschillende manieren worden opgevangen (zie schema 2.2). Indien een werkgever bij aanhoudende economische groei na ongeveer een jaar overtuigd is van het aannemen van een werknemer, kan die nieuwe werknemer werkloos zijn geweest (daling werkloosheid), afkomstig zijn uit de groep inactieven (stijging participatiegraad) of afkomstig zijn van buiten de regio (migratie of inkomende pendel). Uit welk 'reservoir' de werknemer afkomstig is, hangt af van de 'voorraad' in die reservoirs. Als de werkloosheid in de eigen regio omvangrijk is, is de kans groot dat een werkloze de baan bezet. Als de werkloosheid laag is, komen de inactieven en de mensen van buiten de regio aan de beurt. Zij gaan pendelen of besluiten te verhuizen. Als elk van de reservoirs droog komt te staan, de woningmarkt star is en de vraag aanhoudt, stijgen de lonen en ontstaat looninflatie. Echter, in deze analyse ontbreken lonen en vacatures; voor een volledige analyse zouden deze toegevoegd dienen te worden. Regionale data over vacatures zijn echter niet beschikbaar.

2.2 Bevolkingsontwikkeling

De bevolking van de MRA nam in 2013 met 0,7 procent toe en kwam daarmee op 2,4 miljoen inwoners. Volgens de bevolkingsprognoses van het CBS groeit de bevolking van de MRA met 0,6 procent in 2014 en met 0,7 procent in 2015. De bevolking van de MRA groeit daarmee in een tempo dat lijkt op het gemiddelde uit de periode 2005-2008. Dit is enigszins lager dan de groei in de jaren 2009-2013. Na 2005 is de bevolkingsgroei in de MRA 0,3 tot 0,5 procentpunt hoger dan in Nederland.

Het natuurlijk verloop en het binnenlands migratiesaldo in de MRA nemen beide af na 2009 (zie figuur 2.1). De grootste bijdrage aan de bevolkingstoename in de MRA komt evengoed van het natuurlijk verloop, namelijk 8,2 duizend personen in 2013 (0,34 procent van de bevolking).

Opvallend is dat het natuurlijk verloop van de MRA zich na 2000 anders ontwikkelde dan dat van Nederland als geheel (zie figuur 2.1). Nederland kent vanaf ongeveer 2000 een voortdurende daling van het natuurlijk verloop. Het verschil tussen het natuurlijk verloop in de MRA en dat in Nederland wordt vanaf 1996 voortdurend groter. Een nadere blik op de onderliggende cijfers leert ons

Tabel 2.1 Bevolkingsomvang Nederland, Metropoolregio Amsterdam en deelregio's

*Jaargemiddelde x 1.000, 2013; gemiddelde jaarlijkse groei per tijdvak/jaar, 2005-2015**

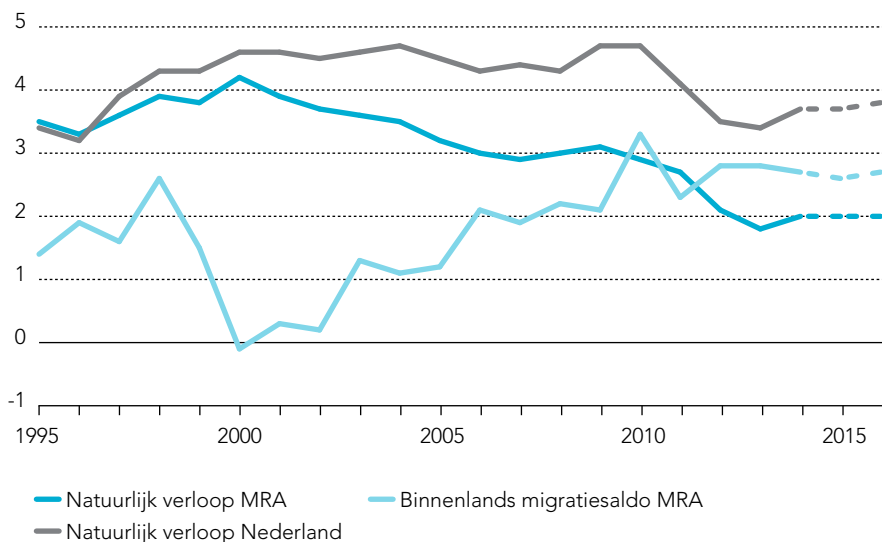
	2013	2005-08	2009-13	2013	2014*	2015*
	<i>x 1.000 gemiddelde jaarlijkse groei in %</i>					
Nederland	16.804	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3
Metropoolregio Amsterdam	2.400	0,6	0,9	0,7	0,6	0,7
IJmond	194	0,5	0,3	0,0	-0,1	-0,2
Regio Haarlem	225	0,1	0,6	0,8	0,7	0,9
Zaanstreek	166	0,7	0,8	0,7	0,6	0,7
Gooi en Vechtstreek	245	0,1	0,2	0,0	0,1	0,1
Amsterdam	805	0,4	1,4	1,3	1,0	1,1
Overig Amstel-Meerlanden	124	0,2	1,2	1,1	0,8	1,0
Waterland	167	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2
Regio Haarlemmermeer	203	2,1	0,7	0,2	0,4	0,4
Almere-Lelystad	272	1,3	1,0	0,7	0,7	0,8

* Prognose 2014 en 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 2.1 Binnenlands migratiesaldo en natuurlijk verloop in de MRA

Toename per 1.000 inwoners; 1995-2016*

* Prognose 2014, 2015 en 2016

Bron: CBS (bewerking TNO)

dat zowel het geboorte- als het sterftcijfer in de MRA daaraan bijdraagt. Meer dan in Nederland het geval is, is het geboortecijfer in de MRA wat hoger en het sterftcijfer iets lager, zodat beide componenten bijdragen aan het positievere natuurlijk verloop in de MRA. Wellicht dat de bevolking in de MRA vanwege aantrekkelijke universiteiten en hogescholen jonger is dan in Nederland, maar dit is een onderwerp voor nader onderzoek.

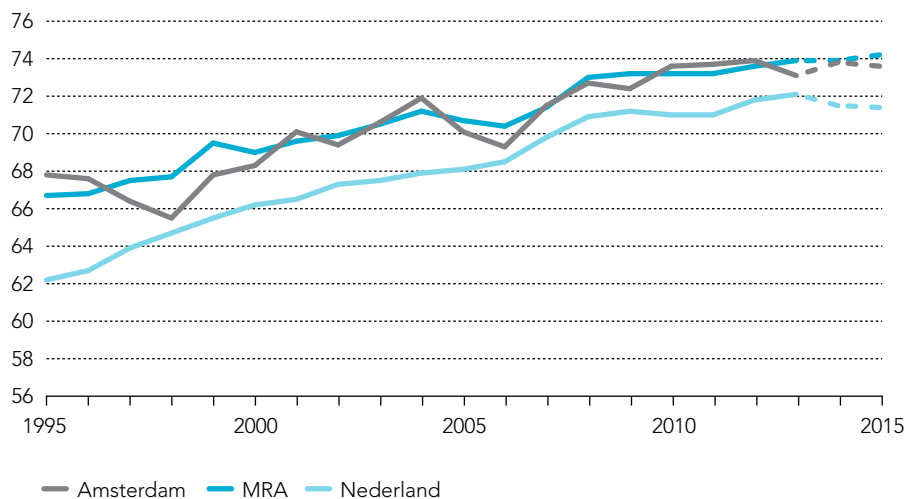
Het binnenlands migratiesaldo van de MRA is positief en draagt dus bij aan de bevolkingsgroei. Er zijn in 2013 uit Overig Nederland per saldo 6,7 duizend personen naar de MRA verhuisd. De MRA blijft dus in trek als woonplaats. Het binnenlands migratiesaldo van de MRA is na een forse terugloop in 2001 gestaag toegenomen, maar na 2009 neemt het binnenlands migratiesaldo van de MRA niet meer toe. Dat is mogelijk toe te schrijven aan de teruggelopen vraag naar werknemers in de MRA en de – tot voor kort – vastgelopen woningmarkt als gevolg van de recessie.

2.3 Arbeidsparticipatie en werkloosheid

Er zijn in de MRA meer mensen die willen werken dan werkgevers vragen. De brutoparticipatiegraad in de MRA is echter onverminderd hoog; de jaren van economische krimp in 2012 en 2013 hebben daar nauwelijks invloed op gehad. Verwacht wordt dat de brutoparticipatie met 74 procent in 2013 een piek heeft bereikt en in 2014 en 2015 daar dicht in de buurt zal blijven. De bevolkingstoename in de MRA, uiteengezet in de voorgaande paragraaf, leidt ertoe dat de potentiële beroepsbevolking voortdurend toeneemt. Tevens is er nieuwe aanwas van afstuderende jongeren die toetreden tot de arbeidsmarkt en zijn er oudere werknemers (55-64 jaar) die actief blijven dan wel actief worden op de arbeidsmarkt (van niet-actief naar werkloos of werkzaam). In weerwil van de krimp van het brp, zijn meer mensen werk gaan zoeken in de MRA. Bovendien is er altijd een vertraagde reactie van werkgevers op de opgaande conjunctuur (zie paragraaf 2.1). Deze ontwikkelingen leiden ertoe dat de werkloosheid volgens deze prognose in de MRA oploopt en vooralsnog hoog blijft.

Figuur 2.2 Brutoparticipatiegraad Amsterdam, Metropoolregio Amsterdam en Nederland

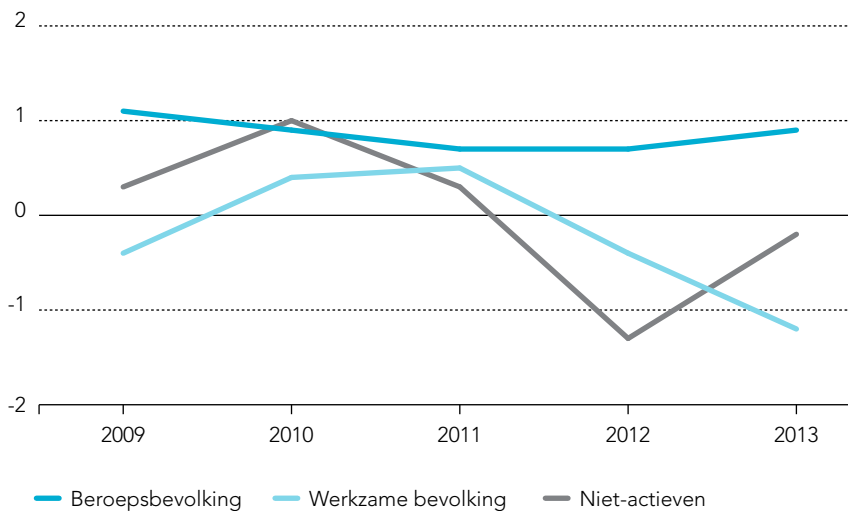
*In procenten; 1995-2015**

* Prognose 2014 en 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 2.3 Beroepsbevolking, werkzame bevolking en niet-actieven in de MRA
Groei in procenten; 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

Het verschil in de participatiegraad tussen de MRA en Nederland wordt in de loop van de tijd kleiner (zie figuur 2.2). De participatiegraad is in 2012 en 2013 de MRA 2 procentpunt hoger dan in Nederland; dit verschil is toe te schrijven aan de hogere participatiegraad onder vrouwen (zie paragraaf 2.5). De participatiegraad van Amsterdam volgt die van de MRA op de voet.

Naast de bevolkingsgroei is het arbeidsaanbod in de MRA ook verruimd doordat in 2012 en 2013 meer mensen zich hebben gemeld op de arbeidsmarkt. De beroepsbevolking bleef in deze jaren toenemen, terwijl het aantal inactieven afnam (zie figuur 2.3), hetgeen wijst op aanmoediging. Het CPB merkt op dat dit het gevolg is van beleid om ouderen te stimuleren om langer door te werken in plaats van te streven naar vervroegd pensioen. Eveneens drijft de baanonzekerheid van de werkende partner de niet-werkende partner naar de arbeidsmarkt.

Doordat meer mensen een baan zochten terwijl de werkgelegenheid niet toenam, liep de werkloosheid in de MRA op. In 2013 waren 105 duizend personen werkloos, wat gelijkstaat aan 8,7 procent van de beroepsbevolking (zie tabel 2.2). De werkloosheid zal naar verwachting toenemen tot 9,25 procent van de beroepsbevolking in 2015. De werkloosheid in de MRA volgt het pad van de Nederlandse werkloosheid, alleen op een hoger niveau. Dit is niet geheel onverwacht: de werkloosheid in grootstedelijke regio's is doorgaans hoger dan de landelijke werkloosheid. Dit komt enerzijds doordat grote steden mensen aantrekken van buiten de stad en anderzijds doordat mensen die niet slagen op de arbeidsmarkt, de grote stad meestal niet verlaten.

Niet iedere deelregio in de MRA is even hard getroffen door de werkloosheid. Drie deelregio's (Almere-Lelystad, Amsterdam en Zaanstreek) zijn het hardst getroffen, met werkloosheidspercentages rond 10 procent. De werkloosheid in Almere-Lelystad steeg het snelst in 2013 (tot 12,3 procent) en deze stijgt nog iets verder in 2014 en 2015. In Amsterdam, de deelregio met in omvang de grootste concentratie werklozen, steeg het percentage met 2,1 procent en kwam daarmee uit op 10 procent in 2013. In de hoofdstad stijgt de werkloosheid eerst verder om, naar verwachting, in 2015 weer uit te

Tabel 2.2 Werkloosheid* Metropoolregio Amsterdam naar deelregio

*Omvang x 1.000, 2013; als percentage van beroepsbevolking, 2010-2015***

	2013	2010	2011	2012	2013	2014**	2015**
	x 1.000	%					
Nederland	663	5,4	5,4	6,4	8,3	8,5	8,3
Metropoolregio Amsterdam	105	5,6	5,7	6,8	8,7	9,5	9,25
IJmond	6	4,4	5,6	5,4	6,4	7,9	7,2
Regio Haarlem	8	4,8	3,8	5,8	7,5	7,9	7,8
Zaanstreek	7	5,2	5,2	6,6	9,1	10,5	10,5
Amsterdam	43	6,7	7,1	7,9	10,0	10,6	10,1
Waterland	5	3,8	4,1	5,4	6,2	7,5	7,4
Regio Haarlemmermeer	7	4,2	4,0	5,1	6,8	7,2	7,1
Overig Amstel-Meerlanden	5	5,2	5,0	6,3	8,3	9,1	8,9
Gooi en Vechtstreek	7	4,4	4,5	4,4	6,3	7,2	7,2
Almere-Lelystad	17	6,9	7,1	9,6	12,3	12,8	12,8

* Nationale definitie

** Prognose 2014 en 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

komen op 10 procent van de beroepsbevolking. In Zaanstreek komt de werkloosheid eveneens boven 10 procent in 2014-2015.

De werkloosheid in de andere zes deelregio's ligt onder het gemiddelde van de MRA. Overig Amstel-Meerlanden en Regio Haarlem behoren tot de middenmoot. Inwoners van Regio Haarlemmermeer, IJmond, Gooi en Vechtstreek en Waterland zijn relatief weinig werkloos, met percentages tussen 6 en 7 in 2013.

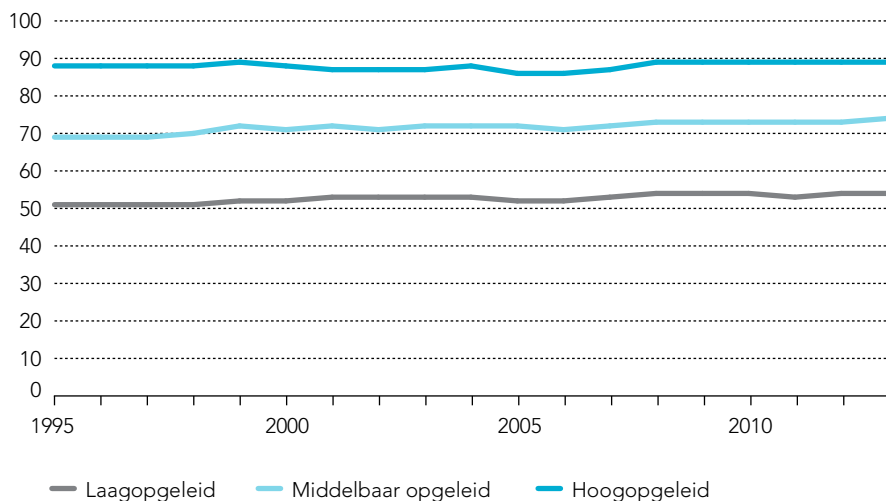
2.4 Participatie naar opleiding, geslacht en leeftijd

De participatiegraad beweegt zich de komende jaren rond 74 procent en blijft naar alle waarschijnlijkheid op dit niveau (zie paragraaf 2.3). Een kwart van de potentiële beroepsbevolking in de MRA participeert dus niet; dit zijn 426 duizend personen. Gemiddeld is 8,7 procent van de beroepsbevolking werkloos in de MRA in 2013. In deze (en volgende) paragraaf onderzoeken we of er een verschil is in participatie en werkloosheid tussen hoger, middelbaar en lager opgeleiden, tussen mannen en vrouwen en of leeftijd verschil maakt. Dit geeft niet alleen informatie over welke factoren bijdragen aan werkloosheid en het arbeidsaanbod, maar ook over waar de potentiële arbeidsreserve zich bevindt. Deze cijfers zijn alleen opgesteld voor Nederland en de gehele MRA en niet naar deelregio.

Opleiding

Het behaalde opleidingsniveau is van grote invloed op de mate van participatie, en dit gegeven blijkt door de jaren heen stabiel te zijn (zie figuur 2.4). Hoogopgeleiden participeren meer dan middelbaar opgeleiden, en middelbaar opgeleiden participeren op hun beurt weer meer dan laagopgeleiden. Hoger opgeleiden hebben een participatiegraad van 89 procent. Bij middelbaar opgeleiden ligt dit percentage 15 procentpunten lager: gemiddeld 74 procent van de 15- tot en met 64-jarigen met een middelbaar opleidingsniveau biedt zich aan op de arbeidsmarkt. Bij laagopgeleiden ligt dit weer 20 procentpunten lager; onder hen is de participatiegraad 54 procent.

Figuur 2.4 Brutoparticipatiegraad Metropoolregio Amsterdam naar opleidingsniveau
In procenten; 1995-2013

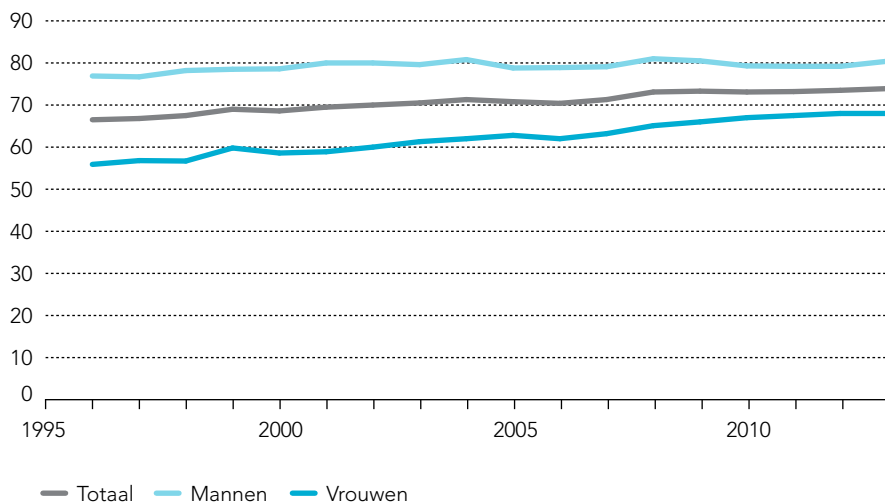

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

Het blijkt dat hoger opgeleiden in de MRA bijna allemaal een baan hebben (zie tabel 2.3). Hun brutoparticipatiegraad is 89 procent, hun nettoparticipatiegraad 83 procent. Er zijn 71 duizend hoger opgeleiden in de MRA die niet actief zijn op de arbeidsmarkt (en ook geen werk zoeken). 11 procent (100 minus 89 procent) van de hoger opgeleide potentiële beroepsbevolking in de MRA is inactief. Dat is laag, hetgeen betekent dat onder hoger opgeleiden een beperkte arbeidsreserve aanwezig is.

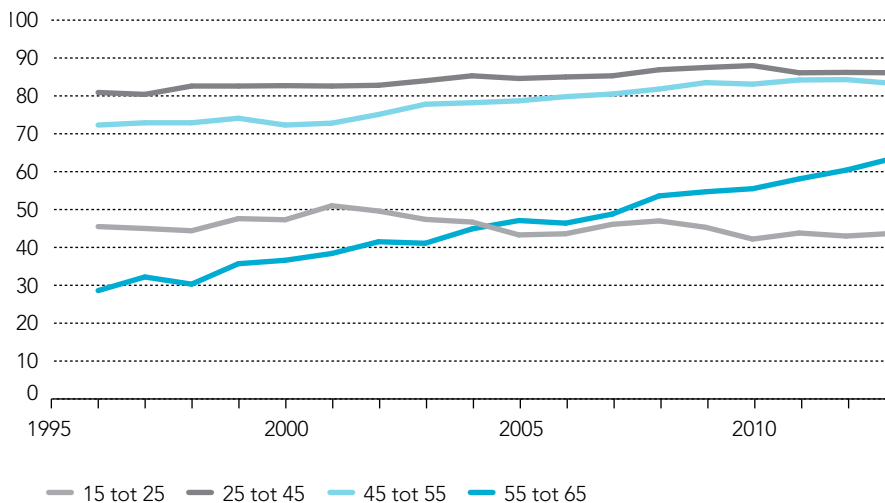
Bij lager opgeleiden is dit beeld geheel anders. Onder hen is de brutoparticipatiegraad 54 procent; derhalve is bijna de helft (46 procent) van de lager opgeleide 15- tot en met 64-jarigen inactief. Dit is een grote onbenutte reserve op de arbeidsmarkt in de MRA; ontmoediging speelt hier waarschijnlijk een grote rol. Het absolute aantal is 213 duizend en de nettoparticipatie was 48 procent in 2013. Kortom, nog niet de helft van de lager opgeleide potentiële beroepsbevolking werkt. Onder middelbaar opgeleiden is ook een aanzienlijke reserve aanwezig, met een brutoparticipatiegraad die op het gemiddelde van de MRA ligt (74 procent).

Figuur 2.5 Brutoparticipatiegraad Metropoolregio Amsterdam naar geslacht
In procenten; 1995-2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 2.6 Brutoparticipatiegraad Metropoolregio Amsterdam naar leeftijdsgroep
In procenten; 1995-2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

Tabel 2.3 Opbouw arbeidsaanbod naar opleidingsniveau MRA*Aantal x 1.000*; als percentage van de (potentiële) beroepsbevolking; 2013*

	Totaal	Laag	Middelbaar	Hoog
	x 1.000			
Potentiële beroepsbevolking	1.632	463	549	620
Beroepsbevolking	1.206	250	406	549
Werkzamen	1.100	220	364	516
Werklozen	105	30	42	33
Niet-actieven	426	213	143	71
	%			
Potentiële beroepsbevolking	100	100	100	100
Brutoparticipatiegraad	74	54	74	89
Nettoparticipatiegraad	67	48	66	83
Werkloosheid	8,7	12,0	10,4	6,0
Niet-actieven	26	46	26	11

* Wegens afronding tellen de uitsplitsingen niet altijd op tot het totaal.

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

Mannen en vrouwen

Het verschil in participatiegraad tussen mannen en vrouwen in de MRA wordt gestaag minder (zie figuur 2.5). In 1996 was de participatiegraad onder mannen circa 20 procent hoger dan onder vrouwen, momenteel is dat ruwweg gehalveerd. Het is de hogere participatie onder vrouwen waardoor de algehele participatiegraad in de MRA hoger is dan het Nederlands gemiddelde.

Leeftijd

Onder 15- tot en met 24-jarigen in de MRA is de arbeidsparticipatie 44 procent, wat nog minder is dan onder laagopgeleiden. Dit wordt in belangrijke mate verklaard doordat veel jongeren nog studeren. Vanaf 25 jaar loopt de participatie op en deze bereikt een piek in de leeftijdsgroep 35 tot en met 44 jaar (87 procent). Onder 55- tot en met 64-jarigen is de participatie bescheidener, waarschijnlijk door vervroegd pensioen, pensioen (sommige beroepsgroepen mogen eerder met pensioen, zoals militairen) of het wegvallen van de noodzaak tot dagelijkse arbeid wegens zakelijk succes.

Opvallend is dat het (beperkte) verschil in participatie tussen de MRA en Nederland vooral bestaat in de leeftijdsgroep 15 tot en met 24 jaar en 55 tot en met 64 jaar (zie tabel 2.4). Het zijn

Tabel 2.4 Brutoparticipatie, werkloosheid en arbeidsreserve naar opleidingsniveau, geslacht en leeftijd

Participatie en werkloosheid in procenten, aantal niet-actieven en werklozen x 1.000; 2013*

	Brutoparticipatie		Werkloosheid		Niet-actieven	Werklozen
	MRA	Nederland	MRA	Nederland	MRA	MRA
	%		%		x 1.000	
Totaal	74	72	8,7	8,3	426	105
Hoogopgeleiden	89	89	6,0	5,2	71	33
Middelbaar opgeleiden	74	74	10,4	9,4	143	42
Laagopgeleiden	54	54	12,0	11,1	213	30
Mannen	80	79	8,6	8,2	161	54
Vrouwen	68	65	9,4	8,4	264	51
15- tot 25-jarigen	44	42	19,5	16,0	162	24
25- tot 35-jarigen	85	86	7,9	8,1	49	22
35- tot 45-jarigen	87	86	7,5	6,9	46	23
45- tot 55-jarigen	83	83	6,6	6,7	62	20
55- tot 65-jarigen	63	60	7,8	7,9	107	14

* Wegens afronding tellen de uitsplitsingen van niet-actieven niet op tot het totaal.

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

juist jongeren en ouderen in de MRA die wat actiever zijn op de arbeidsmarkt dan hun leeftijdsgenoten in Nederland. Figuren 2.5 en 2.6 maken duidelijk dat de toename van de participatiegraad in de MRA in de jaren 1996-2013, goeddeels is toe te schrijven aan de gestegen arbeidsmarktaandeelname van de categorie 55 tot en met 64 jaar (na het afbouwen van de WAO als alternatief voor vervroegd pensioen) en de toenemende participatie onder vrouwen. Het aanmoedigingseffect in jaren van krimp van het brp, dat eerder werd gemeld in dit hoofdstuk, ontstaat in deze categorieën.

2.5 Werkloosheid en inactiviteit naar opleiding, geslacht en leeftijd

Werkloosheid naar opleiding

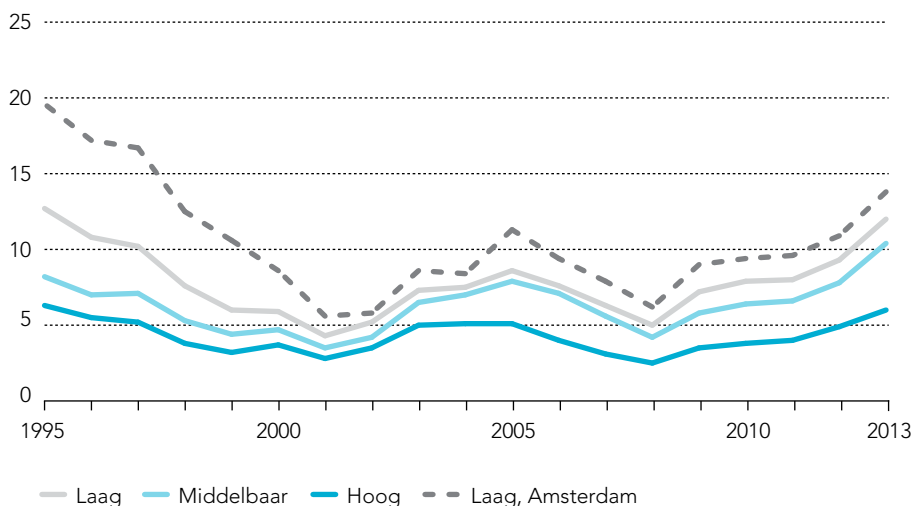
Werkloosheid naar opleiding kent door de jaren heen verschillende patronen (zie figuur 2.7). De werkloosheid onder hoger opgeleiden varieert het minst – rond 4 à 5 procent – en is in 2013 hoog met

6 procent. Voor lager opgeleiden geldt een grote variatie in de werkloosheid. Deze is met 12 procent in 2013 hoog te noemen (onder laagopgeleiden geldt een werkloosheidspercentage van 6 procent als laag). Lager opgeleiden hebben bij economische malaise doorgaans een grotere kans hun baan te verliezen.

Opvallend is de ontwikkeling van de werkloosheid onder middelbaar opgeleiden ten opzichte van die van lager en hoger opgeleiden. In 1995 ligt de werkloosheid onder middelbaar opgeleiden dicht bij die van hoger opgeleiden, maar vanaf 2008 ligt de werkloosheid onder middelbaar opgeleiden juist dicht bij die van lager opgeleiden. Deze wisseling is aanleiding voor nader onderzoek; mogelijk staan na 2008 juist de banen voor middelbaar opgeleiden onder druk. Het is ook mogelijk dat de absolute toename van het aantal hoger opgeleiden een rol speelt: er zijn sinds 1995 zo veel hoger opgeleiden bij gekomen in de MRA, dat deze nu mogelijk de middelbaar opgeleiden verdringen. In 1995 waren het de middelbaar opgeleiden die de lager opgeleiden verdrongen.

Figuur 2.7 Werkloosheid naar opleidingsniveau MRA en onder laagopgeleiden Amsterdam

In procenten; 1995-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

Tabel 2.5 Werkloosheid naar opleidingsniveau en deelregio*Als percentage van beroepsbevolking per opleidingsniveau; 2013*

	Totaal	Laag	Middelbaar	Hoog
	%			
Nederland	8,3	11	9	5
Metropoolregio Amsterdam	8,7	12	10	6
Almere-Lelystad	12,3	17	13	7
Amsterdam	10,0	14	12	8
Zaanstreek	9,1	10	11	6
Overig Amstel-Meerlanden	8,3	8	9	8
Regio Haarlem	7,5	9	10	5
Regio Haarlemmermeer	6,8	7	8	6
IJmond	6,4	10	7	3
Gooi en Vechtstreek	6,3	8	10	3
Waterland	6,2	6	7	6

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

De werkloosheid onder lager opgeleiden in deelregio Amsterdam is tot 2001 snel afgenomen, van circa 20 procent in 1995 naar circa 6 procent in 2001 (zie figuur 2.7). Deze afname in Amsterdam is groter dan in de gehele MRA, maar in 2001 is het verschil niet groot meer. Het valt op dat na 2008 het verschil in werkloosheid onder lager opgeleiden in Amsterdam en de gehele MRA, anders dan vóór 2001, constant blijft.

Inactiviteit komt hoofdzakelijk voor onder lager opgeleiden; 213 duizend personen in de MRA zijn lager opgeleid en niet actief op de arbeidsmarkt. Onder middelbaar opgeleiden zijn dat er 143 duizend. Dat is al beduidend minder, en onder hoger opgeleiden is het aantal niet-actieven 71 duizend. De grootste arbeidsreserve in de MRA bevindt zich dan ook onder laagopgeleiden en middelbaar opgeleiden.

De werkloosheid naar opleiding verschilt per deelregio (zie tabel 2.5). De werkloosheid onder laagopgeleiden is met name in Almere-Lelystad en Amsterdam hoog met respectievelijk 17 en 14 procent in 2013. In Zaanstreek en IJmond is de werkloosheid onder lager opgeleiden met 10 procent eveneens hoog. Dit zijn de regio's die kampen met structurele werkloosheid. Ook onder hoger opgeleiden varieert de werkgelegenheid per deelregio sterk. Deze is hoog in Amsterdam en Overig Amstel-Meerlanden – in

beide deelregio's 8 procent – maar ook in Almere-Lelystad is de werkloosheid onder hoger opgeleiden met 7 procent relatief hoog. In Gooi en Vechtstreek, aan de andere zijde van het randmeer, is de werkloosheid onder hoger opgeleiden slechts 3 procent. Er zijn dus niet alleen verschillen tussen lager, middelbaar en hoger opgeleiden, maar ook regionale verschillen binnen de groep hoger opgeleiden.

Werkloosheid naar geslacht

In de MRA is de werkloosheid onder vrouwen met 9,4 procent van de vrouwelijke beroepsbevolking hoger dan onder mannen. Onder mannen bedraagt de werkloosheid 8,4 procent. Voor zowel mannen als vrouwen geldt dat de werkloosheid in de MRA hoger is dan landelijk. De inactiviteit is met name onder vrouwen hoog: naar schatting zijn 263 duizend vrouwen in de MRA niet actief op de arbeidsmarkt, tegenover 159 duizend mannen; een verschil van ongeveer 100 duizend personen.

Werkloosheid naar leeftijd

De werkloosheid naar leeftijdsgroep varieert fors. Onder jongeren van 15 tot en met 24 jaar is deze in de MRA met bijna 20 procent ongeveer 3,5 procentpunt hoger dan in Nederland. In deze leeftijdsgroep betreft het vooral mensen die uit het onderwijs stromen en toetreden tot de arbeidsmarkt; er zit immers vaak enige tijd tussen het afstuderen en het vinden van werk. Mogelijk is dit aantal in de MRA wat hoger dan in Nederland, omdat zich in de MRA verschillende grote onderwijsinstellingen bevinden. De werkloosheid onder jongeren loopt tevens fors op door de zwakke vraag op de arbeidsmarkt, waardoor het meer tijd kost voordat de toetreders werk hebben gevonden. De zogenaamde 'baanzoekduur', de tijd tussen het afstuderen en het vinden van de eerste baan, werd door de krimp van het brp in 2012 en 2013 dus langer. Onder jongeren vanaf 25 jaar is de werkloosheid al aanzienlijk lager.

Inactiviteit op de arbeidsmarkt komt met name voor in de leeftijdsgroep 55 tot en met 64 jaar. De inactiviteit onder jongeren (leeftijd 15 tot en met 24 jaar) wordt vooral veroorzaakt door het volgen van een studie. Indien zij baantjes van 12 uur of minder in de week hebben, en die treffen we juist bij studerenden aan, tellen zij niet mee als beroepsbevolking. De inactiviteit in de leeftijdsgroep 55 tot en met 64 jaar is het hoogst: 107 duizend mensen. Indien deze leeftijdsgroep zich zou ontwikkelen naar een gemiddeld niveau van arbeidsparticipatie, zou dat een extra aanbod opleveren van ruwweg 50 duizend personen op de arbeidsmarkt van de MRA.

2.6 Wonen en werken naar deelregio

Schema 2.2 aan het begin van dit hoofdstuk laat zien dat pendel één van de mechanismen is om de vraag naar en het aanbod van arbeid op elkaar aan te laten sluiten. Lokale mismatches tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt worden door pendel deels tenietgedaan. Er is een verschil in de mate waarin mensen ervoor kiezen om dicht bij hun werk te wonen of werk bij hun huis te vinden. Dit wordt onder andere beïnvloed door het opleidingsniveau van de beroepsbevolking enerzijds, de gevraagde opleidingsniveaus anderzijds en de bereikbaarheid van de regio. Hoger opgeleiden reizen over het algemeen verder voor hun werk dan lager opgeleiden; wellicht zijn mensen bereid om verder te reizen voor hoger loon of kan reistijd door hogeropgeleiden beter benut worden door bijvoorbeeld al te werken in de trein. Lager opgeleiden wonen daarom vaker dicht bij het werk (Groot et al, 2012).

Tabel 2.6 Woon-werkbalans Metropoolregio Amsterdam naar deelregio's

Aantal werkzame personen x 1.000 (tenzij anders aangegeven); 2013

	Amsterdam	Regio Haarlemmermeer	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Regio Haarlem	IJmond	Overig Amstel-Weerlanden	Zaanstreek	Waterland
Arbeitsplaatsen	651	192	127	113	102	84	78	70	62
woont in eigen regio	282	53	56	63	46	46	17	31	34
inkomende pendel	369	138	71	50	56	39	61	39	28
waarvan MRA	145	59	22	12	24	11	29	14	8
waarvan buiten MRA	224	79	49	38	31	28	32	25	20
Werkzame beroepsbevolking	385	99	104	122	99	88	56	70	76
werkt in eigen regio	282	53	56	63	46	46	17	31	34
uitgaande pendel	104	45	48	59	53	43	39	39	42
waarvan MRA	58	31	23	39	41	31	33	32	37
waarvan buiten MRA	45	15	25	20	12	12	6	7	6
Inkomend - Uitgaand (x 1.000)	266	93	23	-9	3	-4	23	1	-14
Woont/werkt in eigen regio (%)	43	28	44	56	45	54	22	44	54
Woont in overig MRA	22	31	17	11	24	13	37	20	13
Woont buiten MRA	34	41	39	34	31	33	41	36	32

Bron: CBS (bewerking TNO)

Een arbeidsmarktbalans geeft aan in welke mate de vraag naar en het aanbod van arbeid in de deelregio's met elkaar overeenkomen. Het percentage mensen dat in dezelfde deelregio woont en werkt is daar een indicatie van. Inkomende pendel geeft aan dat er vraag is naar arbeid die in de eigen regio niet wordt geboden, of dat de woningmarkt in de eigen regio niet aansluit op de voorkeur van de werkenden. Hoofdstuk 4 gaat nader in op de structuur van het woon-werkverkeer naar deelregio; in deze paragraaf wordt slechts een aantal opvallende bevindingen benoemd.

In deelregio Amsterdam, de deelregio met het grootste aantal werkzame personen (651 duizend), wonen 282 duizend werkenden in de eigen regio. De inkomende pendel ligt op 369 duizend personen, waarvan 224 duizend personen van buiten de MRA afkomstig zijn. Dit laatste cijfer illustreert dat deelregio Amsterdam een vraag naar arbeid heeft die niet door MRA kan worden ingevuld en dat er woonvoorkeuren zijn waarin de MRA niet voorziet. Men verkiest pendelen boven verhuizen. Tegelijkertijd is er in Amsterdam een grote inactiviteit onder met name lager opgeleiden.

Tabel 2.7 Woon-werkverkeer tussen deelregio's in de MRA en buiten de MRA

Aantal werkzame personen x 1.000; 2013

Woonregio \ Werkregio											Totaal
	Amsterdam	Regio Haarlemmermeer	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Regio Haarlem	IJmond	Overig Amstel-Meerlanden	Zaanstreek	Waterland	Overig NL	
Amsterdam	282	17	13	21	17	9	23	19	25	224	651
Regio Haarlemmermeer	20	53	3	4	16	5	6	3	2	79	192
Gooi en Vechtstreek	8	1	56	9	1	0	1	0	1	49	127
Almere-Lelystad	5	0	4	63	1	0	1	0	1	38	113
Regio Haarlem	4	5	0	0	46	11	1	1	1	31	102
IJmond	2	1	0	0	4	46	0	3	1	28	84
Overig Amstel-Meerlanden	13	6	2	3	2	1	17	1	2	32	78
Zaanstreek	4	1	0	1	1	3	0	31	4	25	70
Waterland	3	0	0	0	0	1	0	4	34	20	62
Overig NL	45	15	25	20	12	12	6	7	6		
Totaal	385	99	104	122	99	88	56	70	76		0

Bron: CBS (bewerking TNO)

De tweede grote werkgelegenheidsconcentratie is Regio Haarlemmermeer met 192 duizend werkzame personen. Het percentage mensen dat er ook woont is laag, namelijk 28 procent. De overgrote meerderheid woont buiten Regio Haarlemmermeer. De inkomende pendelstroom naar deze deelregio betreft elke dag 138 duizend personen, waarvan er bijna 60 duizend in de MRA wonen.

De derde concentratie van werkgelegenheid is Gooi en Vechtstreek met 127 duizend werkzame personen. Het percentage mensen dat in de eigen regio woont, is praktisch even groot als in Amsterdam, namelijk 44 procent.

Het percentage personen dat in dezelfde deelregio woont en werkt, is in Almere-Lelystad met 56 procent het hoogst. Daarna volgen Waterland en IJmond, waar 54 procent van de werkzame personen ook in de eigen deelregio woont. Deze deelregio's zijn relatief minder goed bereikbaar én hebben het hoogste aandeel lager opgeleiden. Almere-Lelystad heeft tevens de hoogste werkloosheid in de MRA. Kennelijk vraagt de lokale arbeidsmarkt niet voldoende werknemers, maar gaan de werklozen in Almere-Lelystad niet buiten de eigen regio werken. Afstand kan voor lager opgeleiden een rol spelen. Zaanstreek heeft een hoog aandeel lager opgeleiden en combineert dit met een laag aandeel werkzamen die ook in Zaanstreek wonen.

Almere-Lelystad en Waterland zijn de deelregio's met een overheersende woonfunctie in de MRA. Zaanstreek, IJmond en Regio Haarlem hebben een woon- en werkfunctie die met elkaar in balans zijn: deze deelregio's hebben een pendelsaldo van nul.

Tabel 2.7 is een raming van de pendelstromen in 2013, waarin de werkzame beroepsbevolking en de arbeidsplaatsen (beide uitgedrukt in werkzame personen) met elkaar in verband zijn gebracht. Hierdoor wordt duidelijk tussen welke deelregio's in de MRA de grote pendelstromen zich voordoen. Dit geeft inzicht in de onderlinge verwevenheid van de MRA-deelregio's en de samenhang tussen arbeids- en woningmarkt in de MRA. De uitwerking van de stromen tussen de deelregio's komt in hoofdstuk 4 verder aan de orde.

2.7 Conclusie

De bevolking van de MRA groeit sneller dan het Nederlands gemiddelde. Dat is al een aantal jaren het geval en naar verwachting houdt deze ontwikkeling aan in 2014 en 2015. De bevolkingsgroei van de MRA ligt naar verwachting tussen 0,6 en 0,7 procent in respectievelijk 2014 en 2015.

De bevolkingsgroei verdeeld over de deelregio's laat na 2009 een trendbreuk zien. De bevolkingsgroei van Amsterdam, Regio Haarlem en Overig Amstel-Meerlanden neemt na 2009 toe ten opzichte van de periode vóór 2009, die van Almere-Lelystad en Regio Haarlemmermeer neemt na 2009 juist af. Veranderende woonvoorkeuren en arbeidsmarktomstandigheden liggen hier vermoedelijk aan ten grondslag. Na 2009 vallen het natuurlijk verloop en het binnenlands migratiesaldo van de MRA terug. Het positieve saldo van het natuurlijk verloop loopt in de MRA minder snel terug dan in de rest van Nederland. Een mogelijke oorzaak hiervoor is dat de MRA relatief veel jongeren aantrekt die er ook blijven. Het saldo natuurlijk verloop ligt in de MRA op een hoger niveau dan in Nederland, maar dit valt na 2009 terug. Het positieve saldo van de binnenlandse migratie neemt in de MRA structureel toe na 2001, om stil te vallen na 2009, waarschijnlijk vanwege de terugvallende vraag naar arbeid na 2009.

Het arbeidsaanbod neemt structureel toe dankzij de bevolkingsgroei in de MRA. De toename van de participatiegraad vanaf 1995 blijkt geheel toe te schrijven aan de stijgende participatie onder vrouwen. Bij de participatie naar leeftijd valt op dat deze vooral steeg onder 55- tot en met 64-jarigen. Omdat participatie naar opleiding, geslacht en leeftijd afzonderlijk zijn gegeven, kunnen geen conclusies worden getrokken over bijvoorbeeld werkloosheid naar geslacht én opleiding.

Opmerkelijk is dat ondanks de krimpende economie in 2012 en 2013 de participatiegraad niet daalde: in plaats van een netto ontmoediging door een terugvallende vraag naar arbeid trad er tegelijkertijd aanmoediging op. Dit betrof oudere werknemers die gestimuleerd worden om aan het werk te blijven.

Bij een afnemende werkgelegenheid liep in 2013 de werkloosheid op naar 8,7 procent in de MRA. De werkloosheid is in 2014 9,5 procent van de beroepsbevolking en is in 2015 naar verwachting iets lager (9,25 procent van de beroepsbevolking). De werkloosheid is in 2013 hoger dan gemiddeld onder lager (12 procent) en middelbaar opgeleiden (10,4 procent). De werkloosheid onder middelbaar opgeleiden volgde vóór 2001 het pad van de werkloosheid onder hoger opgeleiden; vooral lager opgeleiden waren relatief vaker werkloos. Na 2009 is dit beeld veranderd. Dan lijkt de ontwikkeling van de werkloosheid onder middelbaar opgeleiden meer op die van lager opgeleiden en zijn juist de hoger opgeleiden minder vaak werkloos. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat hoger opgeleiden de middelbaar opgeleiden verdringen. Tevens is de werkloosheid onder vrouwen bovengemiddeld (9,4 procent in 2013). Voorts is gebleken dat de werkloosheid onder jongeren (15 tot 25 jaar) hoog is: bijna 20 procent in de MRA. Vermoedelijk treft de zwakke vraag naar arbeid juist de jongere toetreders; de tijd tussen het afstuderen en het vinden van de eerste baan (baanzoekduur) loopt op. Een hoge werkloosheid onder jongeren is het gevolg.

De werkloosheid is in Almere-Lelystad en Amsterdam hoog (meer dan 10 procent van de beroepsbevolking). Opmerkelijk is het verschil tussen de werkloosheid onder hoger opgeleiden in Almere-Lelystad enerzijds en Gooi en Vechtstreek anderzijds. In deze laatste regio is de werkloosheid onder hoger opgeleiden aanzienlijk lager dan in Almere-Lelystad.

De arbeidsmarkt van de MRA kent 426 duizend inactieve personen. De inactiviteit op de arbeidsmarkt wordt aangetroffen onder lager opgeleiden, vrouwen en personen in de leeftijd 55 tot 65 jaar. De inactiviteit enerzijds en de grote inkomende pendel van buiten de MRA anderzijds, illustreren dat er nog grote ruimtelijke mismatches zijn tussen de arbeidsmarkt en de woningmarkt van de MRA. Veel werkenden in de MRA kiezen een woonplaats buiten de MRA. Daar staat tegenover dat er naar een groot aantal inactieven in de MRA momenteel geen vraag is.

3. Economische structuur en concurrentiekracht

In dit hoofdstuk nemen we de economische structuur van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) onder de loep. In welke bedrijfssectoren blinkt de MRA uit? Welke invloed heeft de Grote Recessie op de economische ontwikkeling en concurrentiekracht van de MRA? En hoe verhoudt het investeringsklimaat van de MRA zich tot andere, concurrerende Europese metropolen?

In paragraaf 3.1 komt het specialisatiepatroon en de sectorale dynamiek van de MRA aan bod. Van alle sectoren wordt onder andere de score op de specialisatie-index toegelicht en in historisch perspectief geplaatst. In paragraaf 3.2 belichten we de economische structuur van de MRA op een andere manier, namelijk door de (afwijkende) clusterindeling van de Amsterdam Economic Board toe te passen. Tot slot wordt in paragraaf 3.3 de internationale aantrekkingskracht van de MRA besproken, onder andere door de perceptie van buitenlandse bedrijven op het investeringsklimaat van de MRA te bespreken. Ook relevante ontwikkelingen in de internationale vastgoedmarkt komen aan bod.

3.1 Het specialisatiepatroon van de Metropoolregio Amsterdam

In deze paragraaf kijken we naar de langetermijnontwikkeling per sector en de veranderingen in de economische structuur van de MRA. Dit geeft tevens inzicht in de ontwikkeling van het comparatieve voordeel van de MRA.

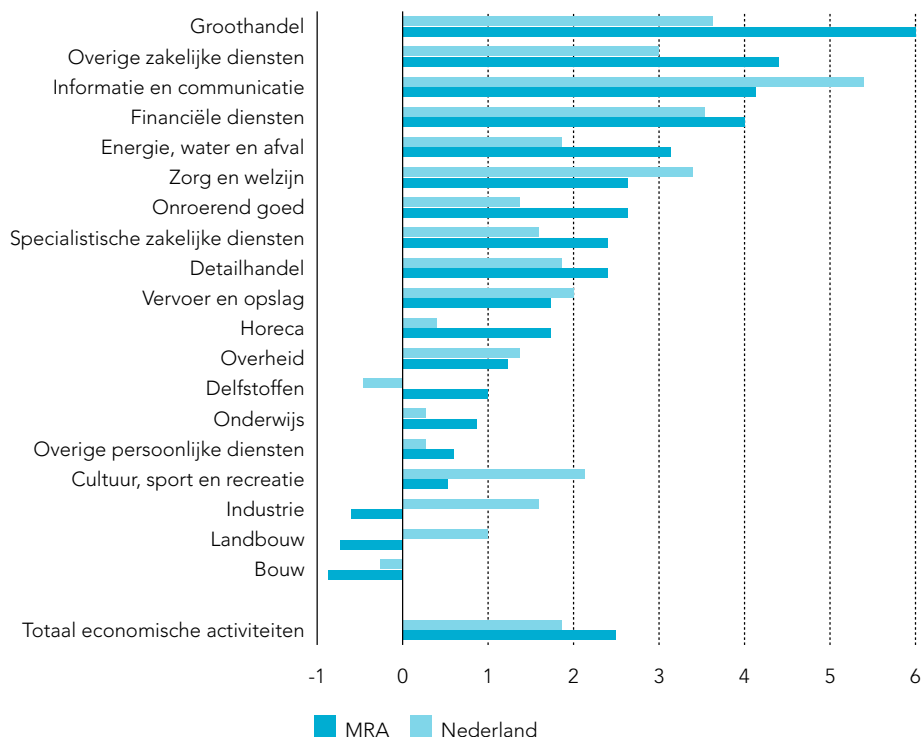
Langetermijnontwikkeling per sector

Figuur 3.1 laat de gemiddelde jaarlijkse groei van de toegevoegde waarde per sector zien van de MRA en Nederland in de periode 1995-2013 (de langst mogelijke tijdreeks die op basis van de regionale economische jaarcijfers van het CBS kan worden opgesteld).⁴

⁴ Gebaseerd op herziene cijfers van het CBS; zie bijlage 4: Toelichting revisie CBS.

Figuur 3.1 Langetermijntrend van groei toegevoegde waarde per sector in de MRA en Nederland

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; 1995-2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

In figuur 3.1 is te zien dat in de periode 1995-2013 de gemiddelde jaarlijkse groei van de totale toegevoegde waarde van de MRA 0,6 procentpunt groter is dan die van Nederland; in de MRA is deze groei 2,5 procent, landelijk is deze 1,9 procent. Deze groeiwoersprong van de MRA wordt met name veroorzaakt door een bovengemiddelde groei van de (zakelijke of commerciële) dienstensectoren. Groothandel springt het meest in het oog: deze sector groeide in de MRA gemiddeld 2,4 procentpunt per jaar harder dan in Nederland als geheel.

De opmars van Informatie en communicatie is zichtbaar in heel Nederland. De hiertoe behorende bedrijfsactiviteiten zijn in de rest van Nederland nog harder gegroeid dan in de MRA. Om deze reden is in de MRA sprake van een afnemende specialisatie van ICT-gerelateerde dienstverlening. De bovengemiddelde groei (zowel boven het MRA-gemiddelde als dat van Nederland) van relatief omvangrijke sectoren als Groothandel, Overige zakelijke diensten en Financiële diensten, heeft de MRA tussen 1995 en 2013 een versterkte concentratie (en dominantie) van dienstensectoren gegeven.

Kader 3.1 De specialisatie-index

Welke sectoren zijn kenmerkend voor de MRA? Naast de gemiddelde groei per sector, die we hiervoor beschreven, levert ook de relatieve omvang van sectoren interessante informatie op voor het bepalen van hun concurrentiekracht. Wanneer een sectoraandeel in een bepaalde regio relatief groot is ten opzichte van dat in Nederland, is de regio blijkbaar sterk in die betreffende sector. De gedachte hierachter is dat regio's (in theorie) hun unieke productiefactoren – zogenaamde 'endowments' – ten volle benutten, waardoor bepaalde goederen en diensten efficiënter (en dus goedkoper) geproduceerd kunnen worden dan elders. In economisch jargon spreken we dan van comparatieve voordelen en deze bepalen in belangrijke mate de concurrentiepositie van sectoren.

Traditiegetrouw gebruiken we in de *Economische Verkenningen MRA* de 'specialisatie-index' om concurrentievoordelen van sectoren te analyseren. Om de specialisatie-index te bepalen, berekenen we locatiequotiënten op basis van toegevoegde waarde.⁵ De MRA wordt hierin vergeleken met de rest van Nederland. Het aandeel van elke sector in de totale toegevoegde waarde van 'Overig Nederland' is gelijkgesteld aan honderd. Hierdoor duidt een score van een sector hoger dan honderd op een specialisatie van de MRA. Omgekeerd betekent een score lager dan honderd dat de MRA niet gespecialiseerd is in de betreffende bedrijfsactiviteit.

⁵ De berekening is als volgt:

$$\frac{\text{Aandeel sector (in \% totale toegevoegde waarde MRA)}}{\text{Aandeel sector (in \% totale toegevoegde waarde Overig Nederland)}} \times 100$$

Sectorale ontwikkeling en specialisatie: 2009-2013

Figuur 3.2 bestaat uit vier kwadranten die gevormd worden door (a) de sectorale groei van de gemiddelde toegevoegde waarde (waarbij de horizontale stippellijn de groei van de MRA als geheel weerspiegelt) en (b) het aandeel van iedere sector in de toegevoegde waarde in de MRA ten opzichte van Overig Nederland (waarbij de verticale stippellijn het genormaliseerde aandeel van de betreffende sector in Nederland weerspiegelt). Ten opzichte van Overig Nederland is de MRA sterk gespecialiseerd in sectoren als Financiële diensten, Groothandel en Specialistische zakelijke diensten en deze specialisatie is in de loop der tijd verder toegenomen. Een voorbeeld: in de MRA werd in 2012 (het jaar waarvoor de specialisatie-index is berekend) 14,3 procent van de totale toegevoegde waarde verdiend met Financiële dienstverlening. In de rest van Nederland was dit 7,2 procent. Dit resulteert in een hoge specialisatiegraad (197), weergegeven in de positie aan de rechterzijde van de figuur.

Zorg en welzijn heeft een lagere specialisatiegraad, hoewel deze sector omvangrijk is én sterk groeide in de periode 2009-2013. Deze sterke groei blijkt uit de positie boven de horizontale stippellijn in figuur 3.2. Echter, omdat het aandeel van Zorg en welzijn in de toegevoegde waarde van Overig Nederland groter was in 2012 (bijna 10 procent in Overig Nederland vergeleken met 7,8 procent in de MRA), bevindt deze sector zich aan de linkerzijde van de verticale stippellijn. De MRA is dus niet gespecialiseerd in Zorg en welzijn. Dit neemt echter niet weg dat Zorg en welzijn, gelet op de sterke groei, omvang en werkgelegenheid, een belangrijke sector is in de MRA.

Sectoren waarin de MRA sterk gespecialiseerd is én die bovengemiddeld snel groeiden tussen 2009 en 2013, bevinden zich in het kwadrant rechtsboven in figuur 3.2. Dit zijn sectoren waarin de MRA een concurrentievoordeel heeft. In de periode na de Grote Recessie hebben zowel Groothandel als Horeca deze gunstige economische uitgangspositie kunnen versterken.

Een belangrijk verschil met Groothandel is dat Horeca in omvang relatief klein is. Evengoed is de gunstige economische ontwikkeling van Horeca in de MRA opvallend. Gedurende de crisistijd, waarin consumenten zeer terughoudend waren in het uitgeven van hun geld, groeide de horecasector in de MRA namelijk veel sterker dan in Nederland (zie ook tabel 3.1). Dit betekent dat in de jaren na 2008

– het begin van de Grote Recessie – de bestedingen in hotels, cafés, restaurants en dergelijke in de MRA beduidend groter waren dan in de rest van Nederland. De sector Horeca lijkt in de MRA dan ook minder geraakt te zijn door de crisis dan in de rest van het land.⁶ Nu het consumentenvertrouwen zich daarnaast lijkt te herstellen, zal deze sector in de MRA naar verwachting ook als eerste profiteren van meer en hogere consumentenuitgaven.

De ontwikkeling van Groothandel – in omvang van toegevoegde waarde in 2013 de grootste sector in de MRA – springt het meest in het oog. Daarom is het interessant om deze zeer diverse sector verder te ontleden. Nadere beschouwing (op basis van de werkgelegenheid in 2013; LISA 2014), leert ons dat ongeveer 70 procent van Groothandel bestaat uit een beperkt aantal categorieën. De handel in computers, randapparatuur en software is hierbij het meest omvangrijk. Dit maakt ongeveer 12 procent uit van de totale werkgelegenheid in Groothandel binnen de MRA.

De voornaamste groothandelsactiviteiten in de MRA betreffen:

- Computers, randapparatuur en software,
- Tuinbouw (bloemen en planten), voedingsmiddelen en dranken,
- Kleding en schoeisel,
- Medische instrumenten, laboratoriumbenodigdheden en farmaceutische producten,
- Hightechsystemen en -machines (met name machines en technische benodigdheden voor de zee- en luchtvaart en meet- en precisieapparatuur),
- Chemische producten.

Deze grove categorisering vertoont gelijkenis met enkele sectoren die een hoge specialisatiegraad in de MRA kennen (zie figuur 3.2) of die behoren tot clusters van de Amsterdam Economic Board (waarover meer in paragraaf 3.2). Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat Groothandel een centrale positie inneemt in de economie van de MRA. Enerzijds vormt Groothandel een belangrijke schakel in de toelevering van goederen ten behoeve van productieprocessen in de MRA (of elders in Nederland of zelfs Europa), anderzijds vormt Groothandel een belangrijke schakel in de (internationale) waardeketen van Nederlandse eindproducten.

⁶ De nieuwe meetmethode van het CBS onderstreept dit effect. Zie bijlage 4: Toelichting revisie CBS.

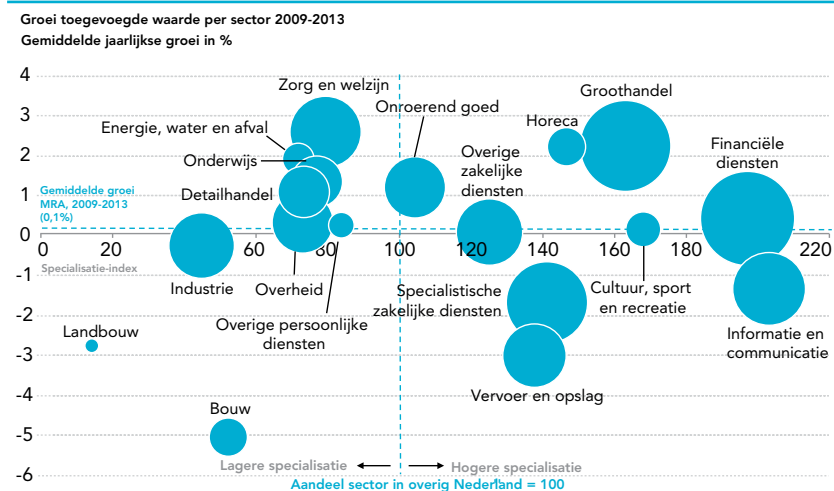
Figuur 3.2 laat zien dat de economie van de MRA in 2013 nauwelijks groter is dan in 2008. Tussen 2009 en 2013 wordt de groei van sectoren in het bovenste deel van de figuur vrijwel geheel gecompenseerd door krimp in andere sectoren. Als gevolg hiervan komt de groei van de totale toegevoegde waarde van de MRA in de periode 2009-2013 gemiddeld nipt positief uit (0,1 procent).

De sector Bouw kende tussen 2009 en 2013 de sterkste krimp. In deze jaren is dan ook gebleken dat veel bouwbedrijven moeilijke tijden doormaakten, met de nodige faillissementen tot gevolg. Het tijdelijk verlaagde btw-tarief op arbeid heeft ongetwijfeld voor enig vraagherstel gezorgd, maar kon niet voorkomen dat de krimp in toegevoegde waarde binnen de MRA gemiddeld 5 procent per jaar bedroeg. Naast de negatieve ontwikkeling in de sector Bouw, valt op dat enkele omvangrijke sectoren in de MRA tussen 2009 en 2013 minder dan gemiddeld groeiden. Dit zijn bovendien sectoren met een hoge specialisatiegraad, zoals Vervoer en opslag, Specialistische zakelijke diensten en Informatie en communicatie. In de negatieve economische ontwikkeling van deze drie sectoren schuilt een breuk met het verleden. In de periode 1995-2008 was er sprake van een 'diagonaal' groeipatroon: sectoren waarin de MRA sterk gespecialiseerd is, groeiden sneller dan gemiddeld. Tegelijkertijd was de economische groei in sectoren met een lagere specialisatiegraad in de meeste gevallen positief, maar beneden het gemiddelde groeppad van de MRA. De regio verbeterde zodoende de economische positie van een beperkt aantal sterke sectoren.

Een andere conclusie van figuur 3.2 is dan ook dat de economische groei van de MRA na 2009 een 'vlakker' patroon heeft gekregen. De economische groei werd tussen 2009 en 2013 gedragen door een groter aantal sectoren dan voorheen. Deze ontwikkeling kan duiden op een afnemend concurrentievoordeel van enkele sectoren in de MRA. Een andere verklaring is dat de crisis relatief lang na-ijlt in sectoren waarin de MRA is gespecialiseerd, waardoor sectoren met een lagere specialisatiegraad nu relatief sneller groeien. Een aantal sectoren die in de periode 2009-2013 bovengemiddeld groeiden, heeft een (semi)publiek karakter: Zorg en welzijn, Energie, water en afvalbeheer, Onderwijs en Overheid. Deze sectoren zijn vanwege dit (semi)publieke karakter in mindere mate geraakt door de recessie. Mogelijk vertoont de regionale economie na een langere periode van aantrekkende conjunctuur weer een sterker diagonaal patroon. De economische ontwikkeling in enkele deelregio's van de MRA

Figuur 3.2 Economische specialisatie van de Metropoolregio Amsterdam

Specialisatie-index o.b.v. toegevoegde waarde, 2012 (horizontale as); gemiddelde groei toegevoegde waarde, 2009-2013 (verticale as); omvang toegevoegde waarde (grootte van bol)*, 2013

* Delfstoffenwinning is hier buiten beschouwing gelaten. De geringe absolute omvang van deze sector leidt ertoe dat de gemiddelde procentuele groei in de periode 2009-2013 groot is.

Bron: CBS (bewerking TNO)

suggereert op lokaal niveau overigens nog wel een toenemende specialisatie (waarover meer in hoofdstuk 4).

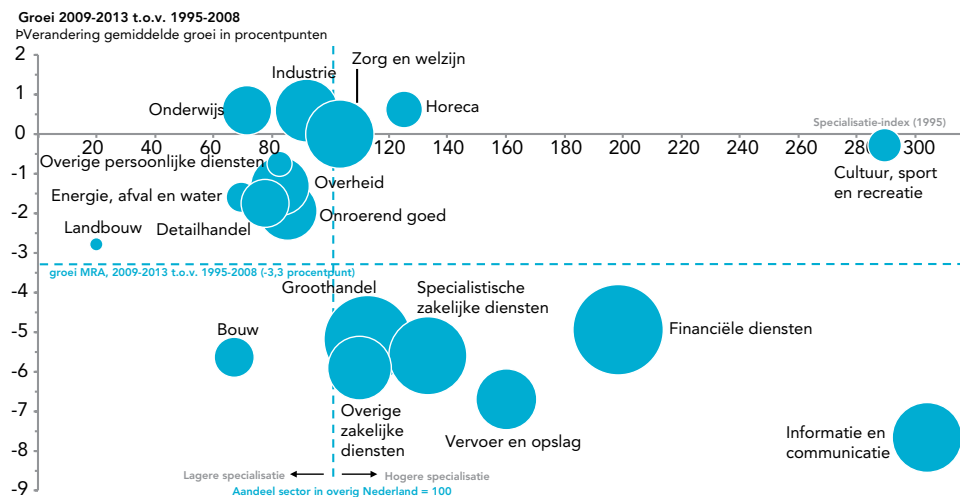
Dankzij dit vlakkere groeipatroon is de sectorstructuur van de MRA meer op die van Nederland gaan lijken. Dit kan betekenen dat de groeivoorsprong op Nederland, zoals de MRA die in de periode 1995-2008 kende, niet automatisch terugkeert. Het is, met andere woorden, niet zeker dat de groeimotoren van de 'vette jaren' de kar in de toekomst weer zullen gaan trekken.

Verandering in sectorale groei en specialisatie: 2009-2013 versus 1995-2008

Welke invloed heeft de Grote Recessie op de regionale economie? Figuur 3.3 biedt een deel van het antwoord op deze vraag. Deze figuur laat de sectorale groei en de specialisatie van de MRA zien. Op de horizontale as is het specialisatiepatroon van de MRA in het verleden (1995) weergegeven. De verticale as toont de verandering van de gemiddelde groei per sector, oftewel het groeiverschil tussen de periode 2009-2013 en de periode 1995-2008.

Figuur 3.3 Dynamiek in sectorale groei en specialisatie MRA

Specialisatie-index o.b.v. toegevoegde waarde, 1995 (horizontale as); verschil gemiddelde jaarlijkse groei in procentpunten tussen 2009-2013 en 1995-2008 (verticale as); omvang toegevoegde waarde (grootte van bol)*, 2013

* Delfstoffenwinning is net als in figuur 3.2 buiten beschouwing gelaten.

Bron: CBS (bewerking TNO)

Voordat we figuur 3.3. nader bestuderen, is het goed om kort in te gaan op de relatie tussen de groei van een regionale sector, de specialisatiegraad en landelijke groei. Als sterke sectoren (een hoge specialisatie-index) in een regio relatief hard groeien ten opzichte van de gemiddelde regionale groei, dan zal de regio harder groeien dan het landelijk gemiddelde. Wanneer sectoren in een regio relatief hard groeien ten opzichte van de nationale groei van die sector, zal de specialisatiegraad toenemen. Daarnaast maken sectoren met een bovengemiddelde regionale groei verhoudingsgewijs een steeds groter deel uit van de regionale economie in de MRA. Sectoren met een groei onder het MRA-gemiddelde boeten aan relatief belang in. Dit effect kan worden versterkt door een snellere groei van de sector elders in Nederland.

De Grote Recessie, inclusief de 'dubbele dip' waar vanaf 2012 sprake van is, heeft geleid tot een forse vermindering van de economische groei van de MRA. In de periode 1995-2008 groeide de MRA gemiddeld met 3,4 procent per jaar. Tussen 2009 en 2013

was er sprake van een nipt positieve groei van 0,1 procent (zie figuur 3.2). De gemiddelde economische groei van de MRA is dus met 3,3 procentpunt afgenomen. Deze afname is in figuur 3.3 weergegeven met de horizontale stippellijn. De terugval in groei kenmerkt de meeste sectoren in de MRA. Er zijn slechts drie sectoren die in de periode 2009-2013 sneller groeiden dan in de periode vóór de Grote Recessie: Industrie, Onderwijs en Horeca. Alle drie groeiden ze tussen 2009 en 2013 gemiddeld 0,6 procentpunt per jaar sneller dan tussen 1995 en 2008. In het geval van Industrie betekent dit overigens nog altijd een lichte krimp van 0,3 procent per jaar tussen 2009 en 2013 (maar die krimp was dus minder groot dan in de periode 1995-2008). De groei van Zorg en welzijn is nagenoeg onveranderd gebleven, zoals blijkt uit de positie op de horizontale as in figuur 3.3. Zowel tussen 1995 en 2008 als in de periode 2009-2013 groeide de toegevoegde waarde van Zorg en welzijn gemiddeld met 2,6 procent per jaar (zie figuur 3.2).

Hoewel de afgenomen groei de meeste sectoren van de MRA heeft geraakt, zijn de grootste sectoren – die bovendien in 1995 een hoge specialisatiegraad kenden – bovengemiddeld hard getroffen: ‘vallende sterren’. Figuur 3.3 laat zien dat de terugval in economische groei bovengemiddeld groot was in de sectoren Informatie en communicatie, Vervoer en opslag, Specialistische zakelijke diensten, Groothandel en Financiële diensten. Daarnaast kenden Overige zakelijke diensten en Bouw eveneens een fors verminderde groei ten opzichte van de periode 1995-2008. In de jaren vóór de Grote Recessie groeide Groothandel gemiddeld met 7,4 procent per jaar; na 2009 gemiddeld met 2,2 procent per jaar. Het groeiverschil, zoals weergegeven in figuur 3.3, bedraagt dus 5,2 procentpunt. Ten slotte laat figuur 3.3 zien dat de eerdergenoemde (semi)publieke sectoren plus Detailhandel, Onroerend goed en Cultuur, sport en recreatie, minder hard geraakt zijn door de recessie. De terugval in economische groei als gevolg van de Grote Recessie was hier minder fors dan voor de MRA als geheel.

Een verandering in de economische structuur vertaalt zich in een toe- of afname van de specialisatiegraad van sectoren. Om deze te bepalen, vergelijken we de positie van sectoren op de horizontale as in figuur 3.2 met die van figuur 3.3. Het is opvallend dat de specialisatiegraad van de sectoren Cultuur, sport en recreatie, Informatie en communicatie en Vervoer en opslag relatief sterk is afgenomen tussen 1995 en 2012. Dit zijn sectoren waarin de MRA

in 1995 in hoge mate gespecialiseerd was. Ondanks de relatieve afname is er nog steeds een hoge concentratie van deze sectoren in de MRA. Tegelijkertijd heeft de MRA tussen 1995 en 2012 een al hoge specialisatie in Groothandel en Horeca nog verder verstevigd. Daarnaast is ook de specialisatie in Overige zakelijke diensten toegenomen. Specialistische zakelijke diensten en Financiële diensten hebben hun sterke positie behouden. Sectoren waarin de MRA al relatief minder gespecialiseerd was, en waar tussen 1995 en 2012 de specialisatiegraad is afgenomen zijn Industrie, Landbouw, Bouw, Overheid, Zorg en welzijn en Detailhandel.

Uitdagingen

De veranderende positie van Vervoer en opslag in de economie van de MRA past in de trend dat Europese distributiecentra in toenemende mate de voorkeur (zijn gaan) geven aan vestigingslocaties op grotere afstand van havengebieden, zoals langs uitvalswegen naar het Europese achterland. Binnen Nederland blijkt de provincie Noord-Brabant bijvoorbeeld een steeds aantrekkelijkere vestigingslocatie voor logistieke bedrijvigheid (zie Stec Groep, 2013).

Daarnaast wordt het in de toekomst waarschijnlijk lastiger voor transportbedrijven in de MRA om op kosten te blijven concurreren met transportbedrijven in de rest van Nederland of daarbuiten. Dit hangt samen met het feit dat logistiek, en dan met name het onderdeel transport, een zeer competitieve en conjunctuurgevoelige markt is. De opkomst van Oost-Europese vervoerders en chauffeurs toont deze stevige prijsconcurrentie bijvoorbeeld aan. Daarentegen profiteert Groothandel meer van een kenniscomponent die noodzakelijk is om succesvol (internationale) handel te kunnen bedrijven. Het gaat dan bijvoorbeeld om specifieke kennis van lokale ontwikkelingen in vraag en aanbod alsook van prijsontwikkelingen.

In het algemeen geldt dat een regio als de MRA makkelijker op dergelijke, meer kennisintensieve, domeinen een (internationale) concurrentiepositie kan behouden. Opkomende economieën, zoals China, Brazilië en India, zullen, vanwege lagere arbeidskosten, op de middellange termijn voor meer prijsconcurrentie zorgen. Op de langere termijn zal ook de mondiale concurrentie op het gebied van kennis en technologie toenemen. Uiteindelijk biedt de sterke specialisatie in dienstensectoren – in belangrijke mate ook kennisintensief – dan ook geen garantie.

Op korte termijn en dichterbij huis, zorgen technologische ontwikkelingen voor uitdagingen voor (andere) sectoren in de MRA. Binnen de sector Informatie en communicatie volgen de ontwikkelingen elkaar in hoog tempo op. In de afgelopen decennia heeft dit geleid tot gratis of goedkopere (online)diensten, ten nadele van hun analoge voorgangers (Rabobank, 2014). Een voorbeeld hiervan is *streaming* muziek versus cd-winkels. In algemene zin profiteert vooral de consument van een ruimere keuze tegen doorgaans lagere prijzen (in feite is dit een stijging van de welvaart). Wel kunnen dit soort verschuivingen een ruimtelijk effect krijgen in de vorm van leegstand van winkelpanden (denk aan het faillissement van muziekwinkel Free Record Shop) en uit het straatbeeld verdwijnende reisbureaus. In zekere zin lijkt de grens tussen groothandel en detailhandel ook wat te vervagen: waartoe moet een grote onlinespeler als Bol.com worden gerekend? Strikt genomen zal dit bedrijf nog steeds geclassificeerd worden als een detailhandelsbedrijf. Maar de belangrijkste economische activiteit van dit bedrijf vindt plaats vanuit een loods op een bedrijventerrein waarvandaan pakketbezorgers makkelijk het land in kunnen trekken, hetgeen meer lijkt op de activiteiten van een bedrijf dat tot groothandel wordt gerekend. Ook een sector als Handel in winkelvastgoed kan worden geraakt door deze verschuivingen.

Naar verwachting zullen meer van dit soort verschuivingen binnen een sector en tussen sectoren plaatsvinden. Opkomende diensten als onderdeel van de 'deeleconomie', bijvoorbeeld op het gebied van taxiriten (Uber) en logiesaccommodaties (Airbnb), zijn hiervan recente uitingen. Ook hier profiteren met name consumenten van lagere prijzen. Dergelijke innovatieve economische transactiestructuren, waarin consumenten ook producenten zijn, laten zich minder goed 'vangen' in de traditionele meetmethode van economische groei. Ondanks een toenemende welvaart, vooral voor consumenten, kan tegelijkertijd het volume van het brp afnemen. Dit zet in de toekomst het traditioneel gemeten groeipotentieel van de economie mogelijk onder druk.

Dergelijke verschuivingen brengen ook risico's voor de arbeidsmarkt met zich mee. Zo kan de werkgelegenheid in de ene sector afnemen terwijl in een andere sector behoefte aan extra arbeidskrachten ontstaat. Verschuivingen in werkgelegenheid tussen sectoren houden niet per se een 'nulsommenspel' in. De grote vraag is waar en wat voor nieuwe banen er op termijn bijkomen. Van groot

belang zijn de gevraagde kennis en kunde. Hierin kan een onbalans ontstaan wanneer de aanpassingsbereidheid van arbeidskrachten klein is, of wanneer omscholingsprocessen een langere tijd vergen. Het grootste risico lijkt hierbij te zitten in de baanzekerheid van middelbaar en lager opgeleiden. Deze twee groepen hebben het al enige tijd lastig op de arbeidsmarkt (Rabobank, 2014).

3.2 Clusters Amsterdam Economic Board

De Amsterdam Economic Board (kortweg 'Board') zet in op acht sterke en kansrijke economische clusters in de MRA. In deze paragraaf wordt de regionale economie geanalyseerd volgens de indeling van de Boardclusters. De ontwikkelingen van de toegevoegde waarde (tabel 3.1) en werkgelegenheid (tabel 3.2) van de Boardclusters worden nader beschouwd. In figuur 3.4 is, naar analogie van paragraaf 3.1, de specialisatiescore per cluster tezamen met de gemiddelde jaarlijkse groei in de periode 2009-2013 weergegeven.

De Boardclusters zijn:⁷

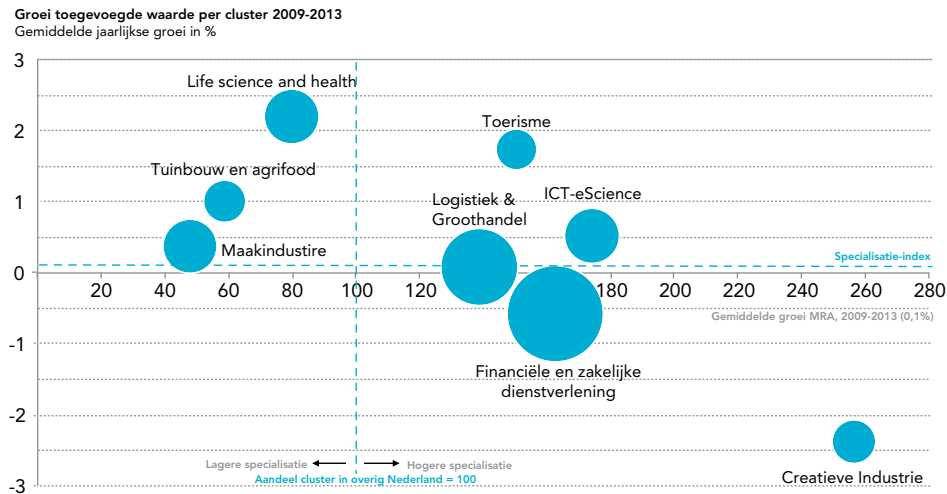
- Financiële en Zakelijke dienstverlening
- Maakindustrie
- ICT/eScience
- Creatieve Industrie
- Tuinbouw & Agrifood
- Logistiek & Groothandel
- Toerisme & Congressen
- Life Sciences & Health

De clusters kennen nog een verdere onderverdeling naar clustersegmenten, waarvan de cijfers zijn weergegeven in bijlage 3, tabel 4 en 5.

⁷ De afbakening van enkele Boardclusters is gewijzigd ten opzichte van vorige edities van de *Economische Verkenningen MRA*. Hierdoor is het beeld zoals dat in dit hoofdstuk gepresenteerd wordt, niet een-op-een te vergelijken met eerdere uitkomsten. Mogelijk heeft ook de herziening van CBS-meetmethoden invloed. Daarnaast geldt met ingang van 2008 een registratieplicht voor alle zelfstandig werkende professionals bij de Kamer van Koophandel. Deze registratieplicht heeft vooral in de jaren 2009-2011 gezorgd voor een 'statistische' stijging van de werkgelegenheid in enkele sectoren. De werkgelegenheidscijfers zijn de basis waarop de raming van de toegevoegde waarde van de verschillende clusteronderdelen berust.

Figuur 3.4 Economische specialisatie Clusters Amsterdam Economic Board

Specialisatie-index o.b.v. toegevoegde waarde, 2012 (horizontale as); gemiddelde groei toegevoegde waarde, 2009-2013 (verticale as); omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2013

Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

Bij het interpreteren van figuur 3.4 is het goed om te beseffen dat de Boardclusters zijn samengesteld uit sectoren die zijn geformeerd volgens een internationale standaardindeling (tevens de indeling die is gehanteerd in figuur 3.2 en figuur 3.3). Met andere woorden: de samenstelling van de Boardclusters komt niet helemaal overeen met de indeling van bedrijfssectoren elders in deze editie van *Economische Verkenningen MRA*. Dit is de reden dat de specialisatiescore en gemiddelde groei van de toegevoegde waarde van enkele Boardclusters in de periode 2009-2013 opvallend afwijken van het beeld in figuur 3.2. Vrijwel ieder cluster van de Amsterdam Economic Board kent een (soms sterk) verschillende groeidynamiek per segment.

Zo bestaat het cluster Logistiek & Groothandel uit een samenstelling van de sector Vervoer en opslag (*exclusief* personenvervoer) en Groothandel. Dit Boardcluster is dus een combinatie van een bovengemiddelde groeisector (Groothandel) met een sector die in de periode 2009-2013 ruim onder het MRA-gemiddelde scoorde. Een soortgelijk samenstellingseffect speelt een rol bij het cluster Financiële en Zakelijke dienstverlening. De sector Financiële

diensten, die vanaf 2009 gemiddeld net iets sneller groeide dan het MRA-gemiddelde, is hier samengevoegd met onderdelen van Specialistische zakelijke diensten (o.a. juristen en architecten) en Overige zakelijke diensten (waaronder uitzendbureaus). Met name Specialistische zakelijke diensten kende een lager dan gemiddelde groei van de toegevoegde waarde tussen 2009 en 2013.

Daarnaast bestaat er enige overlap tussen verschillende Boardclusters. Om deze reden zijn de verschillende clusters in tabel 3.1 en 3.2 niet opgeteld. Voor elk cluster is wel het aandeel in de totale economische omvang van de MRA (toegevoegde waarde in basisprijzen) en werkgelegenheid weergegeven in tabel 3.1 en 3.2. Daarnaast zijn als referentiewaarde de aandelen van de verschillende clusters in de totale Nederlandse economie weergegeven. Hiertoe zijn de Boardclusters berekend voor heel Nederland. De verhouding tussen beide aandelen benadert de specialisatiescore uit figuur 3.4.⁸

Financiële en Zakelijke dienstverlening is het grootste Boardcluster in de MRA en bracht in 2013 24,5 procent van de toegevoegde waarde voort (ruim 26 miljard euro). In de periode 2009-2013 kromp het cluster Financiële en Zakelijke dienstverlening met gemiddeld 0,6 procent per jaar. Hiermee lag de economische ontwikkeling onder het MRA-gemiddelde. In 2009 hebben alle drie de clustersegmenten Financiële dienstverlening, Zakelijke dienstverlening en Arbeidsbemiddeling een krimp doorgemaakt. In 2010 en 2011 groeide de toegevoegde waarde van Financiële dienstverlening en Arbeidsbemiddeling, terwijl Zakelijke adviesdiensten in 2010 verder kromp. Met name dit laatstgenoemde segment van het cluster is bepalend voor de gemiddelde krimp in de onderzochte periode. Voor het gehele cluster Financiële en Zakelijke dienstverlening geldt dat kostenbesparingen door het afstoten van werknemers, een verdere neerwaartse ontwikkeling in 2012 en 2013 niet hebben kunnen voorkomen. De daling in zowel toegevoegde waarde als werkgelegenheid was het grootst in de segmenten Financiële dienstverlening en Arbeidsbemiddeling. Waar de banken begonnen met noodgedwongen hersteloperaties, zijn uitzendbureaus meegezogen in de volgende conjuncturele neergang: de 'dubbele dip' waar vanaf 2012 sprake is in de MRA.

⁸ De specialisatiescores van figuur 3.4 zijn echter berekend aan de hand van basisjaar 2012. Een ander verschil is dat de aandelen in tabellen 3.1 en 3.2 zijn berekend voor totaal Nederland, dus *inclusief* de MRA. Ten behoeve van figuur 3.4 is gerekend met 'Overig Nederland': Nederland, *exclusief* de MRA.

Het cluster **Logistiek & Groothandel** had in 2013 een aandeel van 15,7 procent in de totale toegevoegde waarde van de MRA. In de periode 2009-2013 maakte het segment Groothandel een bovengemiddelde economische groei door, deels veroorzaakt door een hogere arbeidsproductiviteit. In dezelfde periode nam de werkgelegenheid namelijk gemiddeld met 0,4 procent per jaar af. Tegelijkertijd hadden de clustersegmenten Transport en Opslag en dienstverlening te maken met een sterke gemiddelde jaarlijkse krimp, zowel ten aanzien van de toegevoegde waarde als van de werkgelegenheid. In 2012 vond overigens herstel plaats, maar in 2013 was wederom sprake van een neerwaartse ontwikkeling. De transportsector had het tussen 2009 en 2013 relatief het zwaarst te verduren. Stevige concurrentie op prijs in een geglobaliseerde markt lijkt hiervoor de meest waarschijnlijke verklaring.

Daarentegen lijkt het segment Groothandel juist te profiteren van zijn centrale positie in de handelsketens van enkele groeiende sectoren. In paragraaf 3.1 is opgesomd welke groothandelsclusters vooral aanwezig zijn in de MRA. Enkele van deze clusters wijzen in de richting van handelsrelaties met groeiende clusters van de Amsterdam Economic Board, zoals Life Sciences & Health en Tuinbouw & Agrifood. De relatief omvangrijke handel in hightech industriële goederen en handel in bijvoorbeeld kleding en schoeisel, doen vermoeden dat Groothandel in de MRA een rol van betekenis speelt in internationale handels- en distributieketens. Nederland is, op enkele niches na die veelal buiten de MRA zijn gevestigd (bijvoorbeeld in de regio Eindhoven), niet in hoge mate gespecialiseerd in de productie van dergelijke industriële goederen.

Het cluster **ICT/eScience** is sterk vertegenwoordigd in de MRA en kende in de periode 2009-2013 een gunstige economische ontwikkeling. Gemiddeld groeide jaarlijks zowel de werkgelegenheid als de toegevoegde waarde met 0,5 procent per jaar. Deze groei wordt vooral gedragen door het segment ICT-dienstverlening. Daarentegen maakte het segment Telecommunicatie een negatieve ontwikkeling door, zowel ten aanzien van de werkgelegenheid als van de toegevoegde waarde. Telecommunicatie is een voorbeeld van een bedrijfsactiviteit waar traditionele netwerkopérateurs in toenemende mate concurrentie ondervinden van goedkopere online diensten. Denk bijvoorbeeld aan een vrijwel gratis dienst als Whatsapp die de omzet uit sms-verkeer stevig onder druk heeft gezet. Het derde segment van het ICT/eScience-cluster, Productie,

Tabel 3.1 Toegevoegde waarde Clusters Amsterdam Economic Board

Omvang in miljoen euro en aandeel clusters in MRA en Nederland in procenten, 2013;
 groei in procenten, 2009-2015*

	2013	2013		2009	2012	2013	2014*	2015*
		aandeel in %		-2013	gemiddelde groei in %			
	mln euro	MRA	NL					
Totaal Metropoolregio Amsterdam	106.525	100	18,4	0,1	-1,1	-0,5	1,6	3,0
Financiële en zakelijke dienstverlening	26.121	24,5	17,2	-0,6	-3,4	-1,2		
Logistiek & Groothandel	16.726	15,7	11,6	0,1	1,0	1,3		
ICT/eScience	8.537	8,0	4,9	0,5	-2,7	3,1		
Life Sciences & Health	8.454	7,9	9,7	2,2	2,3	1,9		
Maakindustrie	8.243	7,7	13,5	0,4	-0,9	-0,1		
Creatieve Industrie	5.364	5,0	2,6	-2,4	-1,6	-3,7		
Tuinbouw & Agrifood	5.018	4,7	7,1	1,0	-2,1	2,9		
Toerisme & Congressen	4.696	4,4	3,2	1,7	1,7	0,9		

* Prognose 2014 en 2015

Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

reparatie en handel in ICT-hardware, groeide in toegevoegde waarde weliswaar gelijk aan het clustergemiddelde (0,5 procent per jaar in de periode 2009-2013), maar dit ging ten koste van de werkgelegenheid. Dit segment levert investeringsgoederen, en hier speelt waarschijnlijk mee dat de crisis voor een kleinere orderportefeuille zorgde. In totaal had het cluster ICT/eScience in 2013 een aandeel van 8 procent in het brp van de MRA. Hiermee bevindt het cluster zich in een middengroep, tezamen met de clusters Life Sciences & Health en Maakindustrie. Ook deze laatstgenoemde clusters hebben een aandeel van rond de 8 procent in de totale economische omvang van de MRA.

Het cluster **Life Sciences & Health** wordt gedomineerd door de segmenten Gezondheidszorg – waaronder ook de twee academische ziekenhuizen vallen – en Verpleging en welzijnszorg. Beide clustersegmenten zijn grote werkverschaffers binnen het cluster. Op het gebied van Verpleging en welzijnszorg staan er in 2015 belangrijke beleidswijzigingen op stapel. Deze kunnen mogelijk ongunstig uitwerken op de economische prestaties van het cluster. Zo is het recht op zorg aan huis aan verandering onderhevig, wat de werkgelegenheid en het verdienvermogen van de sector kan aantasten. Het derde clustersegment, Life Sciences,

Tabel 3.2 Werkgelegenheid Clusters Amsterdam Economic Board

Aantal werkzame personen x 1.000 en aandeel clusters in MRA en Nederland in procenten, 2013; groei in procenten, 2009-2015*

	2013	2013		2009	2012	2013	2014*	2015*
	x 1.000	aandeel in %		-2013	gemiddelde groei in %			
		MRA	NL					
Totaal Metropoolregio Amsterdam	1.480	100	17,0	-0,2	-0,2	-1,2	-1,2	0,2
Financiële en zakelijke dienstverlening	261	17,7	14,1	-2,2	-2,3	-2,9		
Life Sciences & Health	184	12,4	14,7	1,3	1,6	1,4		
Logistiek & Groothandel	131	8,9	8,9	-0,8	2,9	-2,8		
Toerisme & Congressen	109	7,3	5,7	0,2	-0,6	-0,2		
Maakindustrie	93	6,3	9,4	-1,2	-1,6	-0,5		
Creatieve Industrie	91	6,2	3,3	0,4	0,8	-0,5		
ICT/eScience	65	4,4	3,1	0,5	-0,2	3,7		
Tuinbouw & Agrifood	50	3,4	6,1	-1,3	-0,7	-0,3		

* Prognose 2014 en 2015

Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

is in omvang kleiner. Dit segment zag in de periode 2009-2013 als enige binnen het cluster de werkgelegenheid dalen (gemiddeld met 0,7 procent per jaar), terwijl de toegevoegde waarde overigens wel groeide. Tot het segment Life Sciences worden bijvoorbeeld onderzoeksactiviteiten op het gebied van biotechnologie gerekend alsook vervaardiging van farmaceutische producten en medische instrumenten.

In totaal heeft ongeveer één op de acht werkzame personen in de MRA een baan binnen het cluster Life Sciences & Health. Er vinden overigens meer activiteiten die worden gerekend tot dit Boardcluster elders in Nederland plaats, waardoor de MRA niet gespecialiseerd is in de activiteiten van dit cluster. Niettemin groeide Life Sciences & Health tussen 2009 en 2013 met gemiddeld 2,2 procent per jaar het snelst van de acht Boardclusters. Het grootste deel van de toegevoegde waarde (4,7 procent uit het totale aandeel van 7,8 procent) komt voort uit het segment Gezondheidszorg.

Het cluster **Maakindustrie** bestaat uit een samenvoeging van de 'standaard' sector Industrie, industrieel ontwerp en de sector Energie en afvalbeheer. Doordat het segment Energie en afval in de periode 2009-2013 een bovengemiddelde groei van de toegevoegde waarde heeft gerealiseerd, is de positie van het cluster in figuur 3.4

net boven het gemiddelde groeipad van de MRA. Industrie kende echter een licht negatieve economische groei (zie ook figuur 3.2).

Binnen het clustersegment Industrie is nog altijd de trend van automatisering waarneembaar: er zijn steeds minder mensen nodig in het productieproces. De werkgelegenheid in Industrie daalde gemiddeld met 1,5 procent per jaar, terwijl de toegevoegde waarde afnam met gemiddeld 0,2 procent per jaar. Hierin zit ook de crisis gevangen waar industrieel ontwerpers en vormgevers mee te maken hebben gehad. Het segment Energie en afval is in de periode 2009-2013 gegroeid op het gebied van zowel werkgelegenheid als toegevoegde waarde. Dit clustersegment is ongeveer even groot als het landelijk gemiddelde. Doordat de MRA een relatief kleine industriesector heeft in vergelijking met de rest van Nederland, is de specialisatiegraad van het cluster Maakindustrie laag. Dit neemt niet weg dat de MRA wel enkele omvangrijke specifieke industriële sectoren huisvest, waaronder Metaalindustrie in deelregio IJmond en Voedingsmiddelenindustrie (cacao) in Zaanstreek. Daarnaast lijken er in deelregio's Overig Amstel-Meerlanden en Waterland industriële niches te floreren. In beide deelregio's groeide de industrie tussen 2009 en 2013 in een bovengemiddeld tempo.

Het cluster **Creatieve Industrie** kent de hoogste specialisatiegraad van alle acht Boardclusters. De MRA heeft binnen Nederland een duidelijke voortrekkersrol op het gebied van de segmenten Media & Entertainment (onder andere radio en televisie), Creatieve zakelijke dienstverlening (waaronder architecten en reclamebureaus) en Kunsten. Voor alle clustersegmenten kent de MRA een relatieve oververtegenwoordiging in vergelijking met de rest van Nederland. In de periode 2009-2013 kende het cluster als geheel een ongunstige economische ontwikkeling; gemiddeld bracht het cluster per jaar 2,4 procent minder voort. In 2013 had Creatieve Industrie een aandeel van 5 procent in het brp van de MRA. Samen met de clusters Tuinbouw & Agrifood en Toerisme behoort Creatieve Industrie daarmee tot een groep van relatief kleine Boardclusters.

Uit nadere analyse blijkt dat het grootste segment, Media & Entertainment, zich in relatief zwaar weer bevindt. De Monitor Creatieve Industrie 2014 (Rutten en Koops, 2014) concludeert dat in deze niche de banengroei stagneert, er in toenemende mate sprake is van schaalverkleining en het verdienvermogen van onderdelen van het cluster Creatieve Industrie onder druk is komen te staan. Naast

de recessie en bezuinigingen op de publieke omroep, ondervindt dit segment in toenemende mate de gevolgen van digitalisering van de traditionele mediasector. De sector Informatie en communicatie profiteert hier tegelijkertijd van. Per saldo kunnen 'creatieve' bedrijfsactiviteiten verschoven zijn naar het cluster ICT/eScience. Binnen het cluster Creatieve Industrie verging het de kunsten beter. In de periode 2009-2013 is dit segment gemiddeld per jaar gegroeid.⁹ Hier zal meespelen dat de MRA enkele nationale en internationale publiekstrekkingen huisvest, die ondanks bezuinigingen en economische tegenwind hebben kunnen profiteren van het toerisme (een ander Boardcluster waarmee het relatief goed ging tussen 2009 en 2013).

Het cluster **Tuinbouw & Agrifood** maakt een relatief klein deel uit van de economie van de MRA (4,7 procent van het brp van 2013). De MRA is niet gespecialiseerd in de activiteiten die tot het cluster Tuinbouw & Agrifood worden gerekend, ondanks dat de internationale bloemenveiling in Aalsmeer en de voedingsmiddelenindustrie in Zaanstreek tot ieders verbeelding spreken. Deze niches gaan op in de massa van overige landbouw- en industriële economische activiteiten die, onder dezelfde statistische noemer, vooral elders in het land plaatsvinden.

Tuinbouw & Agrifood maakte een positieve economische ontwikkeling door in de periode 2009-2013. Het cluster groeide met 1,0 procent per jaar sneller dan gemiddeld. Het segment Tuinbouw slonk echter met een gemiddelde jaarlijkse krimp van 1,3 procent. Het is opvallend dat de daling in toegevoegde waarde al stevig inzette in 2013, toen de handelsboycot van Rusland (een grootafnemer van Hollandse bloemen en andere tuinbouwproducten) nog niet van kracht was. De importbeperkingen werden pas in de loop van 2014 door Rusland ingesteld. Om deze reden zal ook 2014 waarschijnlijk een moeilijk jaar blijken voor de tuinbouwsector (en ook voor onderdelen van Agrifood).

⁹ Met name in het segment van Kunsten en cultureel erfgoed blijkt de 'statistische' banengroei, als gevolg van de verplichte registratie van zelfstandig werkende professionals bij de Kamer van Koophandel, een rol te spelen in de periode 2009-2011.

Het cluster **Toerisme & Congressen** omvat een verscheidenheid aan bedrijfsactiviteiten die zich allemaal laten karakteriseren door een relatief grote afhankelijkheid van consumentenuitgaven en de aanwezigheid van dagjesmensen en verblijfsrecreatie. Onderdelen van het cluster zijn onder andere cultuur, recreatie en amusement, (detail)handel en horeca, logiesverstrekking, maar ook delen van personenvervoer (denk aan rondvaarten en taxiritten). Het gezamenlijke aandeel van al deze activiteiten in het brp van de MRA is relatief klein (4,4 procent in 2013). In termen van werkgelegenheid neemt het cluster Toerisme daarentegen een middenpositie in; het aandeel in de totale werkgelegenheid bedroeg 7,3 procent in 2013. De bedrijfsactiviteiten binnen het cluster zijn dan ook redelijk arbeidsintensief. Bezoekers gastvrij ontvangen betekent immers maatwerk leveren op individueel niveau.

Het grootste deel van de werkgelegenheid én toegevoegde waarde valt binnen het segment Handel. Hiertoe behoren naast de winkelstraten ook cafés en restaurants. Daarnaast maken Vervoer en Cultuur, recreatie en amusement een relatief groot deel uit van het volledige Boardcluster Toerisme & Congressen. Met uitzondering van de categorie 'Overige' (congressen, autoverhuur, sauna's en verhuur van allerlei recreatievoertuigen) kenden de segmenten van het cluster Toerisme een gemiddelde positieve groei van de toegevoegde waarde. In de meeste gevallen lag deze ruim boven het MRA-gemiddelde. Binnen de categorie 'Overige' kunnen vanwege de grote diversiteit aan activiteiten overigens ook positieve uitschieters zitten. Over het geheel bezien was de MRA ook in crisistijd een aantrekkelijke bestemming voor zowel binnen- als buitenlandse reizigers.

3.3 Internationale aantrekkingskracht van de Metropoolregio Amsterdam

Veel landen en regio's stimuleren de internationalisering van hun economie, met als doel de groei, ontwikkeling en productiviteit te bevorderen. Nederland trekt relatief veel buitenlandse investeerders aan. De *Internationalisation Monitor* van het CBS (2013) concludeert dat bedrijven in buitenlands eigendom goed zijn voor 16 procent van de werkgelegenheid, 35 procent van de omzet en 26 procent van de toegevoegde waarde in het Nederlandse bedrijfsleven

(exclusief de financiële sector). Deze bedrijven in buitenlands eigendom kunnen het gevolg kunnen zijn van nieuwe vestigingen maar ook van overnames. Van de totale nationale werkgelegenheid bij buitenlandse bedrijven bevindt zich 19 procent in Amsterdam en Haarlemmermeer en 28 procent in de Metropoolregio Amsterdam (zie Smit e.a., 2015).

Wat is de aantrekkingskracht van de MRA voor internationale investeerders, en hoe verhoudt deze zich tot de rest van Nederland? Deze vragen worden hieronder beantwoord, waarbij gekeken wordt naar type faciliteit, sector, land van herkomst en de geografische verdeling van de investeringen in de MRA. Ook bespreken we de motieven van internationale investeerders om voor de MRA te kiezen. Tot slot houden we de ontwikkelingen op de vastgoedmarkt tegen het licht, in zowel de MRA als concurrerende metropolen.

3.3.1 Buitenlandse investeringsprojecten in de MRA

De *EY European Investment Monitor* (EY EIM)¹⁰ laat zien dat het aantal buitenlandse investeringsprojecten in zowel Nederland als de MRA toeneemt. In figuur 3.5 is het aantal investeringsprojecten in Nederland en de MRA geïndexeerd met als basisjaar 2000. In de figuur is duidelijk terug te zien dat het aantal investeringsprojecten beïnvloed wordt door de ontwikkeling van de economie. De effecten van de internetbubble rond 2000 en van de economische en financiële crisis in 2008 zien we duidelijk terug in de data. Het aantal investeringsprojecten in de MRA volgt in grote lijnen de ontwikkeling van het aantal investeringsprojecten in Nederland.

Type faciliteiten

In Nederland zijn sinds het jaar 2000 sales & marketing-kantoren, productievestigingen, logistieke faciliteiten en hoofdkantoren de belangrijkste typen faciliteiten die geopend worden door buitenlandse bedrijven. In 2013 was dit eveneens het geval: 44 procent

¹⁰ De EY EIM registreert permanent grensoverschrijdende investeringen en expansies van internationale bedrijven in Europa. Fusies en overnames zijn hierin niet opgenomen. In bijlage 5 is een toelichting op de gebruikte data opgenomen.

Figuur 3.5 Aantal buitenlandse investeringen in de MRA en Nederland

Index: 2000 = 100; 2000-2013

Bron: EY 2014

van de investeringsprojecten betrof sales & marketing-kantoren, 16 procent hoofdkantoren, 11 procent productievestigingen en tevens 11 procent logistieke faciliteiten.

Ook in de MRA betreft verreweg het grootste deel van de investeringsprojecten sales & marketing-kantoren; sinds 2000 is dit gemiddeld 58 procent. De tweede positie wordt ingenomen door hoofdkantoren (met een gemiddeld aandeel van 17 procent). De faciliteit internet data centra neemt in de MRA een derde positie in (7 procent). Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door een sterke stijging van het aantal investeringen in deze datacentra in Nederland sinds 2008. Logistieke faciliteiten staat op de vierde plaats. Wanneer we niet naar de langere termijn ontwikkeling kijken (2000-2013) maar slechts naar één jaar, dan zien we dat in 2013 het grootste deel van de investeringen in de MRA eveneens plaatsvond in sales & marketing-kantoren, namelijk 58 procent. Internet data centra heeft in 2013 de tweede positie van hoofdkantoren overgenomen, met een aandeel van 17 procent van de investeringen, gevolgd door hoofdkantoren met een aandeel van 15 procent van de investeringsprojecten.

Sectoren

In 2013 streken in Nederland voornamelijk bedrijven neer in de sectoren Software (21 procent van het totaal aantal investeringsprojecten in 2013), Zakelijke dienstverlening (14 procent) en Elektronica en Machines (beide 7 procent). In de MRA zijn dit eveneens Software (28 procent) en Zakelijke dienstverlening (25 procent), waarna op grote afstand de volgende sectoren volgen met ieder een aandeel van zo'n 5 procent: Luchttransport, Chemie, Elektronica, Financiële dienstverlening, Machines en Uitgeverijen.

Land van herkomst

Uit de rapportage van het CBS (2013) blijkt dat de Verenigde Staten en de EU15-landen (voornamelijk Luxemburg, het Verenigd Koninkrijk en België) de grootste investeerders zijn in Nederland (FDI-voorraad)¹¹. Gezamenlijk nemen de Verenigde Staten en de EU15 meer dan driekwart van de FDI-voorraad in Nederland voor hun rekening.

Tabel 3.3 toont de zes belangrijkste herkomstlanden van investeringsprojecten in Nederland en de MRA tussen 2000 en 2013. Bovenaan staan de Verenigde Staten, met 41 procent van de internationale investeringsprojecten in Nederland en bijna 50 procent in de MRA. Het Verenigd Koninkrijk volgt op grote afstand met bijna 11 procent van de investeringsprojecten. Japan is met 5 procent de derde investeerder in de MRA gevolgd door Frankrijk. Opvallend is dat Zweden de vijfde positie inneemt in de MRA, waarmee Duitsland is ingehaald door Zweden.

Tabel 3.3 Top 6 herkomstlanden investeringsprojecten in de MRA en Nederland

Aandeel in procenten; 2000-2013

	MRA	Nederland
	%	
Verenigde Staten	49,7	41,0
Verenigd Koninkrijk	10,9	9,0
Japan	5,0	6,0 (4e positie)
Frankrijk	3,8	3,7 (5e positie)
Zweden	3,6	3,0 (6e positie)
Duitsland	3,1	6,6 (3e positie)

Bron: EY 2014

¹¹ FDI staat voor *foreign direct investment*, oftewel directe investeringen uit het buitenland. FDI-voorraad betreft de waarde (in euro's) van de door de jaren heen gedane totale directe buitenlandse investeringen (FDI) aan het einde van een verslagjaar. Zie ook Smit e.a. (2015) voor een vergelijkbare conclusie.

Tabel 3.4 Locatie van buitenlandse investeringsprojecten in de MRA*Aandeel in procenten; 2009-2013*

	%
Amsterdam	80,5
Haarlemmermeer (Schiphol 2,6%)	5,6
Almere	3,7
Amstelveen	2,6
IJmuiden	1,9

Bron: EY 2014

Maar liefst 80 procent van de investeringsprojecten die de afgelopen vijf jaar in de MRA hebben plaatsgevonden, komt in Amsterdam terecht. De hoofdstad wordt op afstand gevolgd door Haarlemmermeer (waarvan 2,6 procent in Schiphol), Almere, Amstelveen en IJmuiden (zie tabel 3.4).

Ook per land van herkomst vond in de periode 2009-2013 veruit het grootste deel van de investeringen plaats in de gemeente Amsterdam. Uitzonderingen hierop zijn bijvoorbeeld India, dat een aantal investeringen deed in IJmuiden (Tata Steel) en Franse bedrijven die investeerden in Amstelveen (SCOR Global Life SE in 2009 en Moxie in 2013). Hoewel binnen de MRA Amsterdam veruit de belangrijkste vestigingslocatie is voor bedrijven uit de Verenigde Staten (82 procent van de Amerikaanse bedrijven die in MRA investeren, vestigt zich in Amsterdam), komen er ook Amerikaanse investeringen terecht in Almere, Amstelveen en Schiphol.

Qua type faciliteit hebben voornamelijk Hoofdkantoren, Sales & Marketing-kantoren en Internet Data Centra een sterke focus op de hoofdstad. Voor bijvoorbeeld Productievestigingen en Logistieke faciliteiten is dit minder zichtbaar. Zo zijn logistieke faciliteiten, niet geheel onverwacht, ook op Schiphol te vinden en eveneens in Almere. Ook zijn er productiefaciliteiten geopend in onder andere IJmuiden en Weesp.

Tot slot kijken we naar een mogelijke relatie tussen de sector waarin een bedrijf actief is en zijn locatie. Het blijkt dat investeringen in de grootste sectoren in de MRA (Software en Zakelijke dienstverlening) voor het overgrote deel (respectievelijk 86 procent en 93 procent) plaatsvinden in Amsterdam. Investeringen in Luchttransport vinden voor het grootste deel plaats rondom Schiphol. Investeringen in Food zijn daarentegen geografisch meer verspreid; zo hebben deze onder

andere plaatsgevonden in Zaanstad (Loders Croklaan), IJmuiden (C&D Foods) en Amstelveen (Dawn Foods). Opvallend is dat in de sector Pensioen & Verzekeringen Amstelveen twee van de drie investeringsprojecten in de MRA heeft aangetrokken (Swiss Re Corporate Solutions en SCOR Global Life SE).

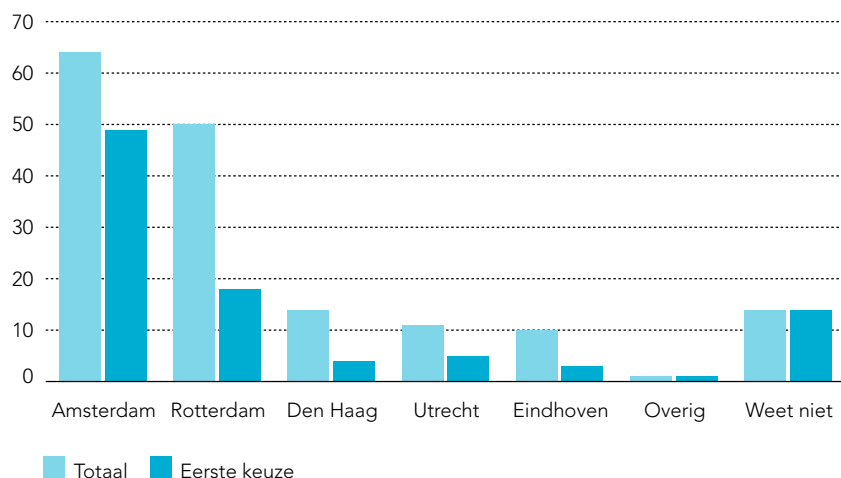
3.3.2 Motieven van investeerders om voor de MRA te kiezen

Investeerders beschouwen Amsterdam als de meest aantrekkelijke stad van Nederland om hun bedrijf te vestigen, zo blijkt uit de *EY Barometer Nederlands vestigingsklimaat 2014* (zie figuur 3.6). Op de vraag 'Wat zijn de twee meest aantrekkelijke steden van Nederland?' zegt 49 procent een voorkeur te hebben voor Amsterdam gevolgd door Rotterdam (18 procent). Wanneer gekeken wordt naar het totaal (eerste en tweede keuze samen), scoort Amsterdam 64 procent en Rotterdam 50 procent. De overige steden in Nederland volgen op grote afstand waarbij Den Haag, Utrecht en Eindhoven het beste scoren met respectievelijk 14, 11 en 10 procent.

Waarom kiezen buitenlandse investeerders voor de MRA? Uit de *EY EIM* blijkt dat met name de transport- en logistieke infrastructuur, de kwaliteit van leven, het opleidingsniveau van lokale werknemers en de binnenlandse markt aantrekkelijk worden gevonden. Het feit dat Amsterdam de hoofdstad van Nederland is, wordt door 2 procent van de bedrijven genoemd en lijkt daarmee een marginale rol te spelen.

De aantrekkelijkheid van de MRA hangt mede af van het type faciliteit dat een bedrijf overweegt er te vestigen. Een bedrijf dat een hoofdkantoor wil vestigen, heeft bijvoorbeeld andere eisen en wensen ten aanzien van het vestigingsklimaat dan een productiefaciliteit of een distributiecentrum. In paragraaf 3.3.1 werd beschreven dat internationale bedrijven voornamelijk sales- en marketingkantoren en hoofdkantoren in de MRA vestigen. Wanneer echter gevraagd wordt naar het type faciliteit dat het best binnen het vestigingsklimaat van Amsterdam past, noemt 25 procent van de bedrijven Hoofdkantoren. Op de tweede plaats staat Sales & Marketing-kantoren, op de voet gevolgd door Logistieke faciliteiten, R&D-vestigingen en Shared services centers (zie figuur 3.7).

Figuur 3.6 De meest aantrekkelijke steden in Nederland
In procenten; totaal (eerste en tweede keuze) en eerste keuze; 2014

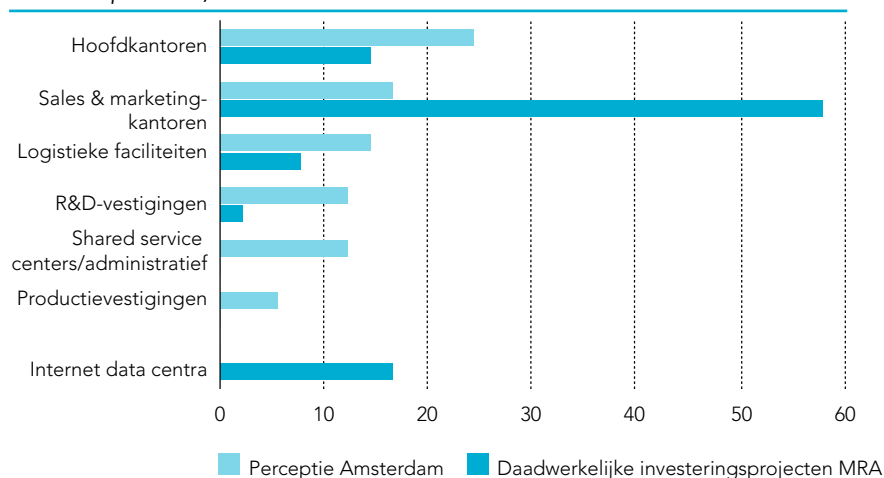

Bron: EY 2014

Met name Amerikaanse bedrijven vinden Amsterdam een geschikte locatie voor hoofdkantoren. Aziatische bedrijven zien de hoofdstad eerder als een aantrekkelijke locatie voor een sales- en marketingkantoor. In de periode 2009-2013 ging het dan ook in 72 procent van de investeringsprojecten van Aziatische bedrijven in de MRA om een sales- en marketingfaciliteit en in 22 procent van de investeringsprojecten van Amerikaanse bedrijven om een hoofdkantoor. De meeste Amerikaanse investeringsprojecten betreffen echter, net als voor Aziatische bedrijven, sales- en marketingfaciliteiten (51 procent).

Net als vorig jaar bestaat er een opvallend groot gat tussen de gepercipieerde aantrekkelijkheid van de MRA voor R&D-vestigingen (13 procent) en het daadwerkelijke aantal investeringen (2 procent). De sterke stijging van het aantal nieuwe internet-datacentra zien we niet terug in de perceptie van de respondenten omdat deze categorie niet is opgenomen in de vraagstelling.

Figuur 3.7 Type investering in Amsterdam, perceptie passend in huidige vestigingsklimaat en aantal daadwerkelijke investeringsprojecten
Aandeel in procenten; 2013

Bron: EY 2014

3.3.3 Het commerciële vastgoed van de MRA in internationaal perspectief

Vastgoed is een van de locatiefactoren die een rol spelen bij de keuze van een investeerder voor een stad of regio. Amsterdam wordt in het maken van deze keuze vaak vergeleken met soortgelijke metropolen als Brussel, Düsseldorf, Frankfurt, Genève, Londen, Parijs en Zürich. In deze paragraaf vergelijken we deze steden op het gebied van huurprijzen, leegstand en transactieprizen. Gezien het type faciliteiten dat zich in Amsterdam vestigt, kijken we met name naar de markten voor kantoren en bedrijfsmatig vastgoed. Tot slot kijken we naar de prijzen voor winkelvastgoed.

Kantoorlocaties

Huurprijzen

Amsterdam behoort tot de drie voordeligste Europese locaties voor bedrijven om kantoorruimte te huren. Alleen in Brussel en Düsseldorf liggen de huurprijzen op A-locaties lager. In Frankfurt liggen de huurprijzen iets hoger dan in Amsterdam, maar in Genève, Zürich, Parijs en Londen zijn de prijzen met afstand het hoogst. De

Tabel 3.5 Leegstand, top huurprijzen en nieuw aanbod van kantoorruimte

Leegstand in procenten (*toplocatie tussen haakjes); top huurprijzen in €/m²;
 nieuw aanbod x 1.000 m²; prognose 2014-2016

	Leegstand			Top huurprijs			Nieuw aanbod		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2014	2015	2016
	%			€/m ² /jaar			x 1.000 m ²		
Amsterdam	16,0 (5,0)	15,3	13,8	375	380	390	67	26	15
Brussel	10,5 (5,8)	9,5	8,8	275	280	290	105	150	134
Düsseldorf	10,8 (8,7)	-	-	318	-	-	-	-	-
Frankfurt	11,4	10,8	10,6	444	444	450	303	82	116
Geneve	4,9	-	-	746	-	-	-	-	-
Londen	5,3 (3,5)	4,6	5,2	1.633	1.735	1.769	138	22	165
Parijs	8,0 (5,2)	7,7	7,5	775	790	810	663	662	297
Zürich	4,9	5,0	5,1	750	750	765	27	40	52

* Amsterdam (Zuidas), Brussel (CBD), Düsseldorf (CBD), Londen (West End), Parijs (CBD)

Bron: Cushman & Wakefield, Q3 2014

algehele kosten voor levensonderhoud zijn in Zürich, Genève en Londen eveneens hoger dan in Amsterdam.¹²

Transactieprijzen

Transactieprijzen¹³ binnen Amsterdam variëren van 1.256 euro per m² in de buitenwijken tot 3.765 euro per m² op de Zuidas (zie figuur 3.8). Ten opzichte van andere Europese steden is dit relatief laag: in steden als Londen, Parijs en Genève is de bandbreedte groter en worden er hogere transactieprijzen betaald.

Leegstand

Amsterdam kent met 16 procent¹⁴ veruit de grootste leegstand vergeleken met andere Europese steden (zie tabel 3.5). Maar het leegstandspercentage in het Central Business District (CBD) is, net als in veel andere Europese steden, aanzienlijk lager dan gemiddeld in de stad. De Zuidas kent met 5 procent zelfs een van de laagste leegstandspercentages in een CBD. Binnen Amsterdam heeft de Zuidas 68 procent minder leegstand dan de stad gemiddeld.

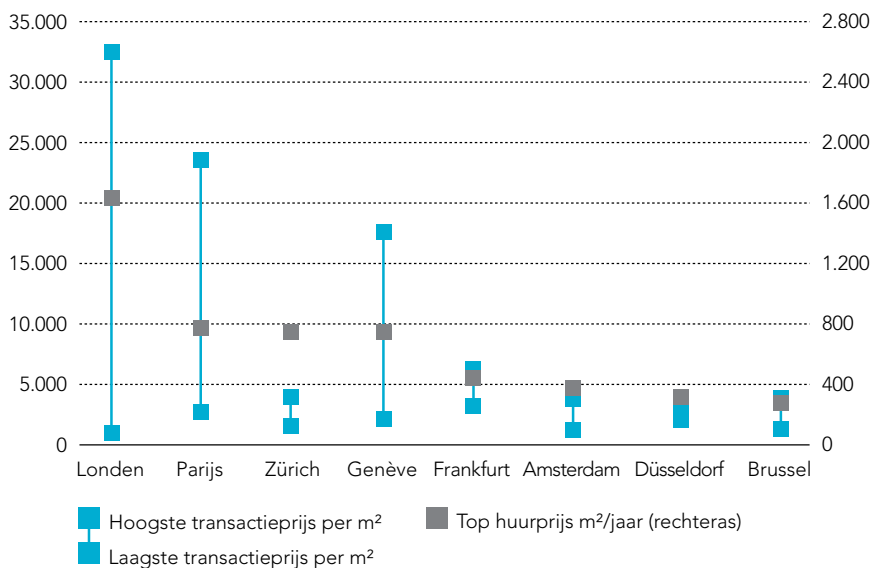
¹² Zo staan deze steden op respectievelijk plaats 5, 6 en 12 in het overzicht van de kosten voor levensonderhoud van Mercer (2014), waarin Amsterdam op de 39e plaats staat.

¹³ Transactieprijs betreft de prijs waarvoor vastgoed van eigenaar wisselt.

¹⁴ De Monitor Uitvoeringsstrategie Plabeka, Voortgangsrapportage 2013/2014, noemt zelfs een leegstandspercentage van 20,2 procent voor de MRA. Echter, in het kader van de internationale vergelijking hebben we gebruik gemaakt van rapporten van internationale makelaars om de vergelijkbaarheid van de cijfers tussen de steden te waarborgen.

Figuur 3.8 Kantoorlocaties: top huurprijzen en spreiding transactieprizen

Transactieprizen in euro's per m²; top huurprijzen in euro's per m² per jaar; 2014

Bron: Cushman & Wakefield, Q3 2014 en Real Capital Analytics, 2014

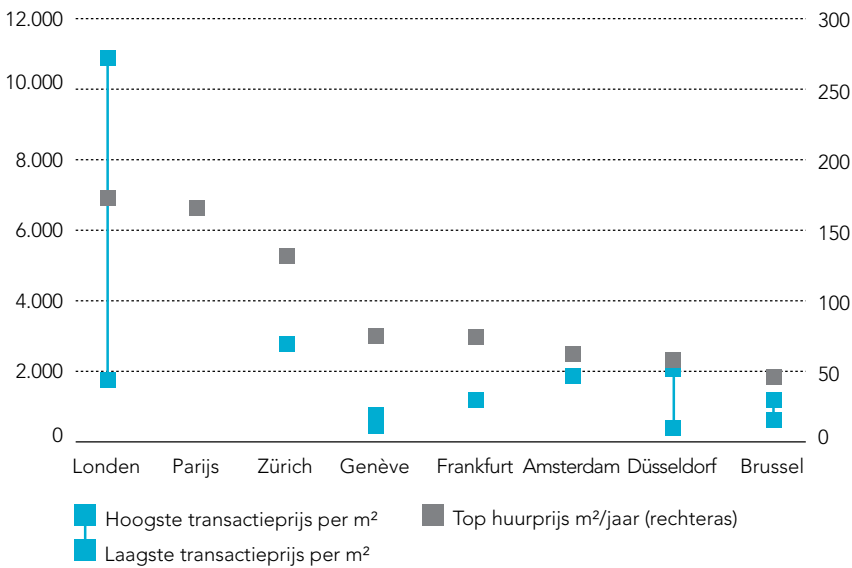
Prognose

De prognose voor Amsterdam is dat het leegstandspercentage in 2016 zal zijn teruggebracht tot 13,8 procent. Voor alle steden wordt verwacht dat het leegstandspercentage zal dalen in de komende jaren, behalve voor Zürich. De verwachte aantrekkende kantorenmarkt zal de komende jaren tot een stijging van de huurprijzen per m² leiden, in Amsterdam naar verwachting met 4 procent tot 2016. Daarmee is Amsterdam een middenmoter; in Frankfurt is de prijsstijging naar verwachting het kleinst met 1,35 procent en in Londen het hoogst met 8,3 procent.

In Frankfurt is in 2014 het hoogste metrage aan nieuw aanbod van kantoorvastgoed gerealiseerd (zie tabel 3.5). Zürich kent in 2014 de laagste toevoeging aan de kantoorvoorraad, maar is de enige stad waarvan verwacht wordt dat deze de komende jaren steeds meer kantoorvastgoed zal toevoegen. Amsterdam zal over geheel 2014 67 duizend m² toevoegen. De komende jaren zal er steeds minder worden toegevoegd. De gemeente Amsterdam wil daarnaast

Figuur 3.9 Bedrijfsmatig vastgoed: top huurprijzen en spreiding transactieprizen

Transactieprizen in euro's per m²; top huurprijzen in euro's per m² per jaar; 2013-2014

Bron: CBRE, Q3 2014 en Real Capital Analytics, 2014

herontwikkeling en transformatie/sloop van oude kantoren aantrekkelijker maken om de kantorenvorraad te doen krimpen.

Bedrijventerreinen

Huurprijzen

De huurprijzen voor bedrijfsmatig vastgoed in Amsterdam komen overeen met het gemiddelde van de hier geselecteerde Europese steden. Een vierkante meter bedrijfsmatig vastgoed in Genève, Zürich en Londen is duurder dan in Amsterdam, maar de verschillen zijn aanzienlijk kleiner dan op de kantorenmarkt. De huurprijzen in de overige steden liggen lager dan in Amsterdam. Het prijsniveau in Brussel is het laagst; de huurprijzen per m² liggen daar 40 procent lager dan in Amsterdam.

Transactieprizen

Transactieprizen variëren in Amsterdam van 464 tot 775 euro per m² (zie figuur 3.9). Ten opzichte van andere steden zijn de transactieprizen voor bedrijfsmatig vastgoed in Amsterdam laag terwijl de huurprijzen

op een gemiddeld niveau liggen. Dit betekent dat de MRA een aantrekkelijke regio is om in bedrijfsmatig vastgoed te investeren.

Leegstand

Ten aanzien van bedrijfsmatig vastgoed is er weinig bekend over de leegstand. Slechts voor Amsterdam en Brussel is informatie beschikbaar. Deze laat zien dat de leegstand beperkt is (zie tabel 3.6).

Winkellocaties

Huurprijzen

De hoogste prijs per m² voor een winkellocatie in Amsterdam wordt betaald in de Kalverstraat (2.900 euro per m² per jaar) waarmee het tevens de duurste locatie van het land is. In vergelijking met andere Europese steden is deze prijs relatief laag. Alleen Brussel is goedkoper met gemiddeld 1.825 euro per m² per jaar voor een toplocatie.

Transactieprijzen

Transactieprijzen voor winkelvastgoed in Amsterdam varieerden in de eerste drie kwartalen van 2014 van 1.168 euro per m² aan de rand van Amsterdam tot 11.486 euro per m² aan het Spui. Dit is in lijn met de meeste andere Europese steden (zie figuur 3.10), op Londen, Parijs en Brussel na waar de bandbreedtes een grotere spreiding laten zien. Amsterdam heeft ten opzichte van andere steden een minder groot competitief voordeel voor investeerders in winkelvastgoed. Dit draagt niet bij aan het verlagen van de leegstand in de MRA.

Leegstand

Uit onderzoek van Locatus (2014) blijkt dat de winkelleegstand in Amsterdam in het eerste kwartaal van 2014 3,9 procent bedroeg. Dit is relatief hoog in vergelijking met andere steden. Veel leegstand in winkelvastgoed draagt niet bij aan de aantrekkelijkheid van het woon- en leefklimaat in de MRA.

Tabel 3.6 laat zien dat Amsterdam in vergelijking met de andere steden kampt met grote leegstand van gebouwen, met name op de kantorenmarkt. Er is jarenlang veel vastgoed bijgebouwd, zelfs zo veel dat de kantoorvoorraad in Amsterdam in de afgelopen 25 jaar met 80 procent is gestegen. In Londen daarentegen is de kantoorvoorraad na de oplevering van Canary Wharf begin jaren negentig van de vorige eeuw nauwelijks toegenomen (ROMagazine,

Tabel 3.6 Leegstand kantoorlocaties, bedrijfsmatig vastgoed en winkellocales*Leegstand in procenten; 2014*

	Kantoorlocaties	Bedrijfsmatig vastgoed*	Winkellocales**
	%		
Amsterdam	16,0	5,0	3,9
Frankfurt	11,4	-	-
Düsseldorf	10,8	-	-
Brussel	10,5	5,3	-
Parijs	8,0	-	-
Londen	5,3	-	1,3
Genève	4,9	-	2,6
Zürich	4,9	-	0,3

* Amsterdam, specifiek voor Schiphol

** Amsterdam-bron: Locatus, Q1 2014; Londen-bron: Colliers, Q1 2013

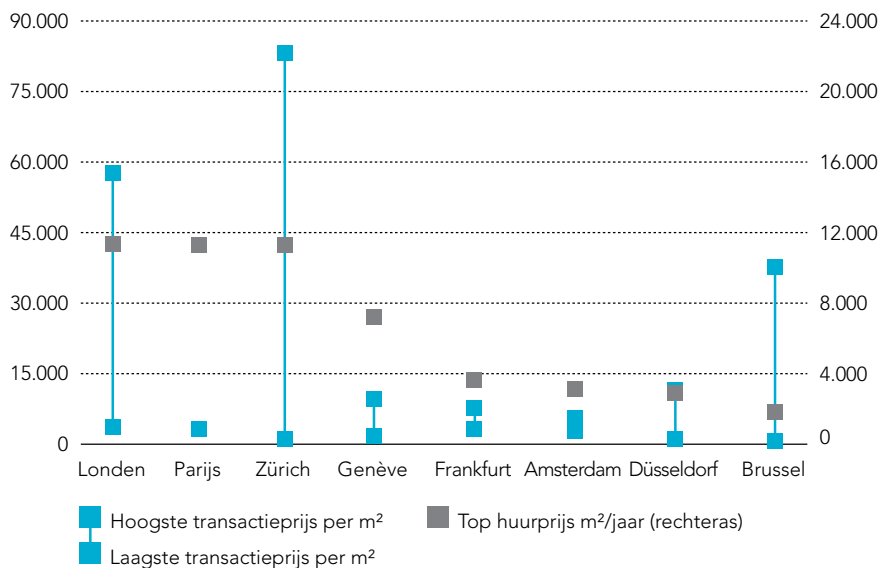
Bron: Cushman & Wakefield, Q3 2014 (kantoorlocaties), CBRE, Q2 2014 (bedrijfsmatig vastgoed) en CBRE, Q3 2014 (winkellocales)

2012). Londen kent al jaren restrictief beleid in het uitgeven van grond voor de ontwikkeling van nieuwe kantoren. Door het beperkte aanbod ligt en blijft het prijsniveau in Londen zeer hoog. Daarnaast kan de grote groei van het kantooraanbod in Amsterdam worden verklaard uit het feit dat in Nederland zowel publieke als private partijen financiële baat hebben bij nieuwbouw; in Londen daarentegen vloeien de grondopbrengsten alleen naar het rijk. Tevens zijn vergunningen voor nieuwe ontwikkelingen in Londen vaak gekoppeld aan een verplichting tot onttrekking van aanbod elders in de stad (ROMagazine, 2012). In Amsterdam zien we een soortgelijke ontwikkeling: de stad heeft de laatste jaren veel minder grond uitgegeven en zet sterk in op transformatie van leegstaande kantoren naar onder meer studentenwoningen en hotels.

Wat betreft de ontwikkeling van bedrijventerreinen is Duitsland qua planning en programmering in hoge mate vergelijkbaar met Nederland. In beide landen beperkt de invloed van het rijk zich tot algemene richtlijnen. Het is voornamelijk de rol van gemeentes om bedrijventerreinen te plannen en in te vullen (in Nederland heeft de provincie formeel een coördinerende rol, maar deze wordt lang niet altijd doortastend ingevuld). In België daarentegen zijn de nationale overheid en provincies nauw betrokken bij de planning van bedrijventerreinen en heeft de gemeente een beperkte rol. In Groot-Brittannië is de ontwikkeling en uitgifte van bedrijventerreinen in handen van de private sector. De Britse overheid heeft met name

Figuur 3.10 Winkellocaties: top huurprijzen en spreiding transactiepreizen

Transactiepreizen in euro's per m²; top huurprijzen in euro's per m² per jaar; 2014

Bron: CBRE, Q3 2014 en Real Capital Analytics, 2014

een regulerende rol, waarbij de marktsector het ontwikkelingsproces domineert. In Frankrijk zijn de nationale en intermediaire overheid nauwelijks betrokken bij de planning van de bedrijventerreinen. De lokale overheden hebben net als in Nederland een grote mate van vrijheid bij de planning en programmering.

3.4 Conclusie

Langetermijnontwikkeling per sector (1995-2013)

Tussen 1995 en 2008 groeide de Metropoolregio Amsterdam (MRA) gemiddeld 0,6 procentpunt per jaar sneller dan Nederland als geheel. Deze groeivoorsprong is vooral ontstaan door een bovengemiddelde economische ontwikkeling van (zakelijke en commerciële) dienstensectoren. Groothandel was in de periode 1995-2013 de snelst groeiende sector in de MRA. Daarnaast groeiden de Overige zakelijke diensten, Financiële diensten, Onroerend goed en Specialistische zakelijke diensten in de MRA harder dan het landelijk gemiddelde. De sector Informatie en communicatie groeide tussen

1995 en 2013 in de rest van Nederland *nog* sneller dan in de MRA. Aangezien de andere zakelijke en commerciële dienstensectoren sneller dan het landelijk gemiddelde groeiden, hebben vooral deze sectoren de MRA-economie een dominant dienstenprofiel bezorgd.

De MRA bleek in crisistijd een aantrekkelijke regio voor consumentenbestedingen, inclusief bestedingen van toeristen. Detailhandel en Horeca groeiden in de MRA harder dan gemiddeld in Nederland. Vooral Horeca presteerde in de MRA na het uitbreken van de Grote Recessie in 2009, in vergelijking met Nederland, opvallend goed. Nu het consumentenvertrouwen lijkt te herstellen, profiteert de MRA naar verwachting ook in de nabije toekomst van hogere consumentenbestedingen.

Invloed van de Grote Recessie op de regionale economie

De Grote Recessie heeft sinds 2009 het economisch beeld van de MRA doen kantelen. Een eerste belangrijke boodschap is dat de economie van de MRA in 2013 nauwelijks is gegroeid ten opzichte van 2008. Juist de sectoren waarin de MRA een concurrentievoordeel heeft (Groothandel, Informatie en communicatie, Financiële diensten, Specialistische zakelijke diensten en Vervoer en opslag), kenden in de jaren van aanhoudende laagconjunctuur tussen 2009 en 2013 de grootste terugval in economische groei. Ook groeiden enkele sectoren waarin de MRA geen hoge specialisatiegraad heeft, harder dan gemiddeld, waaronder minder conjunctuurgevoelige (semi)publieke sectoren als Zorg en welzijn. Een andere belangrijke boodschap is dat de economie van de MRA hierdoor een meer divers karakter heeft gekregen, waardoor de sectorstructuur van de MRA ook meer op die van Nederland is gaan lijken.

Deze ontwikkeling kan betekenen dat het concurrentievoordeel van enkele sectoren in de MRA afneemt. Het is mogelijk dat de economische crisis relatief lang na-ijlt in de sectoren waarin de MRA in hoge mate is gespecialiseerd, maar er zijn ook aanwijzingen voor meer structurele wijzigingen. Dit kan met zich meebrengen dat de groeivoorsprong op Nederland, zoals de MRA die in de periode 1995-2008 kende, niet automatisch terugkeert. Het is met andere woorden niet zeker of de 'groeimotoren' van weleer weer een stuwende kracht zullen worden.

Sinds 1995 heeft de MRA ten opzichte van Nederland aan economisch belang ingeboet in de sectoren Cultuur, sport en recreatie, Informatie

en communicatie en Vervoer en opslag. Cultuur, sport en recreatie in de MRA heeft vooral in de jaren vóór 2009 in toenemende mate concurrentie ondervonden van andere Nederlandse regio's. Na 2009, in crisistijd en ondanks landelijke bezuinigingen, verging het de kunst- en cultuursector in de MRA overigens relatief goed. Hier heeft de MRA kunnen profiteren van een grote aantrekkingskracht op zowel binnenlandse als buitenlandse bezoekers.

De minder gunstige ontwikkelingen in Vervoer en opslag passen in een algemene trend, waarin logistieke bedrijvigheid verhuist naar locaties dicht bij het Europese achterland (zoals Noord-Brabant en Noord-Limburg). Daarnaast moeten logistieke bedrijven concurreren op een zeer competitieve en geglobaliseerde markt. Naar alle waarschijnlijkheid hebben vooral transportbedrijven in de MRA moeite om op deze markt op prijs te (blijven) concurreren. Daarentegen verstevigde Groothandel zijn economische positie tussen 1995 en 2013. Deze sector neemt in diverse regionale, nationale en internationale handelsketens een centrale positie in. Groothandel profiteert in de MRA van concurrentievoordelen.

Uitdagingen

De sector Vervoer en opslag is ondanks de relatief ongunstige economische ontwikkeling tussen 2009 en 2013, nog altijd ruim vertegenwoordigd in de MRA. De uitdaging voor deze sector is om internationaal concurrerend te blijven op kennisintensieve bedrijfsactiviteiten (dit geldt overigens voor alle sectoren in de MRA). Voor pure concurrentie op prijs in een geglobaliseerde markt, verkeert de MRA op langere termijn vermoedelijk in het nadeel, zeker in het licht van opkomende economieën die hun kennis- en technologieniveau opkrikken. De relatief hoogopgeleide beroepsbevolking van de MRA en de dominantie van – over het algemeen kennisintensieve – dienstensectoren, bieden dan ook geen absolute garanties voor een gunstige concurrentiepositie op de hele lange termijn.

Op korte termijn kunnen sectoren in de MRA in toenemende mate gevolgen ondervinden van technologische of ICT-gerelateerde innovaties en wijzigende economische transactiestructuren (zoals consumenten die ook als producent actief zijn in bijvoorbeeld de 'deeleconomie'). Deze ontwikkelingen brengen verschuivingen zowel binnen een sector als tussen sectoren teweeg. Enerzijds zorgen de veranderingen voor een verhoogde welvaart: consumenten hebben

doorgaans een ruimere keuze tegen een lagere prijs. Anderzijds kan het volume van het bruto regionaal product afnemen, waardoor ook het groeipotentieel, volgens de gebruikelijke benaderingswijze, onder druk komt te staan. Daarnaast kunnen ruimtelijke effecten als leegstand in winkelstraten, optreden.

Verschuivingen binnen een sector en tussen sectoren brengen daarnaast ook risico's voor de arbeidsmarkt met zich mee. Deze dynamiek houdt niet per se een 'nulsommenspel' in. De grootste onzekerheid bestaat rond de gevraagde kennis en kunde in nieuwe banen en de aansluiting van de beroepsbevolking hierop. In eerste instantie lijkt dit risico voornamelijk te bestaan voor lager- en middelbaar opgeleiden.

Clusters Amsterdam Economic Board

De Amsterdam Economic Board volgt de economische ontwikkeling van acht clusters van economische activiteit in de MRA. Deze clusters zijn samengesteld uit verschillende sectoren, en daarom verschilt de dynamiek soms sterk per segment. In twee van deze clusters was de economische ontwikkeling tussen 2009 en 2013 minder gunstig dan de gemiddelde economische groei van de MRA in die periode: het cluster Financiële & Zakelijke dienstverlening en het cluster Creatieve Industrie. Financiële & Zakelijke dienstverlening behoort tot het grootste cluster van de Amsterdam Economic Board (het cluster heeft een aandeel van 24,5 procent in de totale economie van de MRA). De MRA is zowel in dit cluster als in Creatieve Industrie sterk gespecialiseerd. Binnen de Creatieve Industrie heeft vooral het segment Media & Entertainment, waartoe onder andere activiteiten op het gebied radio en televisie behoren, een relatief sterke negatieve ontwikkeling doorgemaakt. De economische groei van het cluster Logistiek & Groothandel was in de periode 2009-2013 gelijk aan de gemiddelde groei van de MRA. Hierbij speelt vooral de verschillende groeidynamiek een rol: in het geval van het segment Groothandel was deze positief, terwijl Transport en Opslag en logistieke dienstverlening een ongunstige economische ontwikkeling doormaakten.

De overige vijf Boardclusters groeiden sneller dan gemiddeld in de MRA. Hierbij is het opvallend dat de MRA niet gespecialiseerd is in de bedrijfsactiviteiten die worden gerekend tot de clusters: Life Sciences & Health, Tuinbouw & Agrifood en Maakindustrie. Elders in Nederland hebben deze takken van economische activiteit een

relatief groter belang. Het cluster Life Sciences & Health groeide tussen 2009 en 2013 gemiddeld het hardst van de acht clusters van de Amsterdam Economic Board. De MRA is wel in hoge mate gespecialiseerd in de clusters Toerisme & Congressen en ICT/eScience. In het laatstgenoemde cluster wordt de groei vooral gedragen door gunstige ontwikkelingen op het gebied van ICT-dienstverlening. Het cluster Toerisme & Congressen is in omvang van toegevoegde waarde het kleinst van de acht Boardclusters. Niettemin is de economische ontwikkeling relatief gunstig. De MRA blijkt ook in crisistijd een aantrekkelijke bestemming voor zowel binnenlandse als buitenlandse reizigers.

Internationale aantrekkingskracht van de MRA

Het aantal buitenlandse investeringsprojecten in zowel Nederland als de MRA laat door de jaren heen een stijgende lijn zien, zij het met enkele onderbrekingen als gevolg van internationale crises. Binnen de MRA trekt Amsterdam 80 procent van de investeringsprojecten aan, gevolgd door Haarlemmermeer/Schiphol, Almere, Amstelveen en IJmuiden. Volgens de geïnterviewde internationale bedrijven is Amsterdam de meest aantrekkelijke stad van Nederland om zich in te vestigen.

Internet-datacentra worden steeds vaker in Nederland gevestigd. De MRA heeft een groot aandeel in deze trend: 17 procent van deze investeringsprojecten in 2013 vindt plaats in de MRA versus 8 procent in Nederland. Sales & Marketing-kantoren behoudt met een aandeel van 58 procent echter de eerste positie in aantallen investeringsprojecten in de MRA. Belangrijke sectoren die nieuwe vestigingen openen in de MRA, zijn Softwareontwikkeling (28 procent) en Zakelijke dienstverlening (21 procent). De overige sectoren volgen met ieder zo'n 5 procent op grote afstand. Eén op de twee investeringsprojecten komt uit de Verenigde Staten. De top 6 van landen die in de MRA vestigingen openen, is gelijk aan die van Nederland: de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Japan, Frankrijk, Zweden en Duitsland.

Vergeleken met de vastgoedmarkt in verschillende Europese steden, valt op dat de kantoorleegstand in Amsterdam hoog is terwijl de huur- en transactieprizen relatief laag zijn. De leegstand aan de Zuidas is vergelijkbaar met die in de Central Business Districts van de andere steden, maar de prijs voor een locatie op de Zuidas is relatief laag. Voor winkellocaties geldt hetzelfde wanneer Amsterdam vergeleken

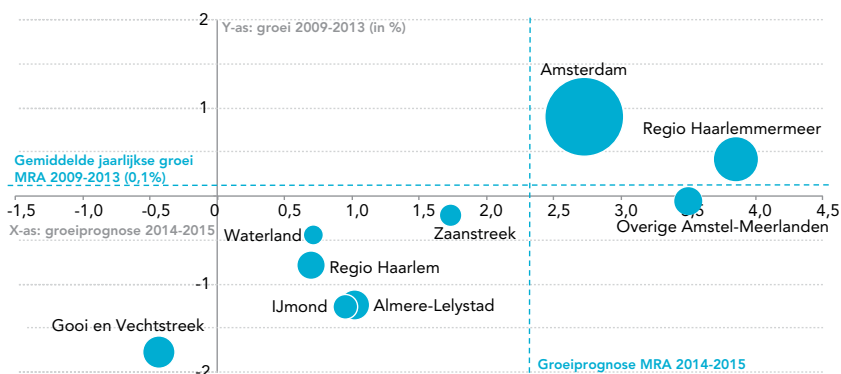
wordt met andere steden. Voor bedrijfsmatig vastgoed zijn de huurprijzen in Amsterdam gemiddeld en de transactieprijzen relatief laag, waarmee het een aantrekkelijke regio is om in te investeren. Om de leegstand in de stad tegen te gaan heeft Amsterdam de laatste jaren veel minder grond uitgegeven en zet het sterk in op transformatie en sloop van leegstaande kantoren.

4. Kerncijfers per regio

In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op de deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam (MRA). De belangrijkste indicatoren van economische ontwikkeling van deze negen deelregio's worden in onderlinge samenhang beschreven. Aan bod komen de regionale economische groei¹⁵ met een prognose voor 2014 en 2015, de economische structuur van elke regio in combinatie met de groei van de toegevoegde waarde per sector en tot slot de regionale arbeidsmarkt. Zodoende vormt elke paragraaf een bondige economische verkenning per deelregio. Maar allereerst volgt een overzicht van de belangrijkste globale ontwikkelingen in de deelregio's in de MRA.

Figuur 4.1 Economische groei naar deelregio van de MRA

Gemiddelde jaarlijkse groei toegevoegde waarde in procenten, 2009-2013 (verticale as); prognose 2014-2015 (horizontale as); omvang economie (grootte van bol), 2013

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

¹⁵ Gebaseerd op herziene cijfers van het CBS; zie bijlage 4: Toelichting revisie CBS.

Economische groei naar deelregio

Figuur 4.1 toont de gemiddelde groei van de toegevoegde waarde van de negen deelregio's. Op de verticale as is de gemiddelde jaarlijkse groei in de periode 2009-2013 weergegeven. Op de horizontale as staat de groeiprognose als gemiddelde van 2014 en 2015. Ten slotte weerspiegelt de bolgrootte de omvang van de totale toegevoegde waarde van elke deelregio in 2013.

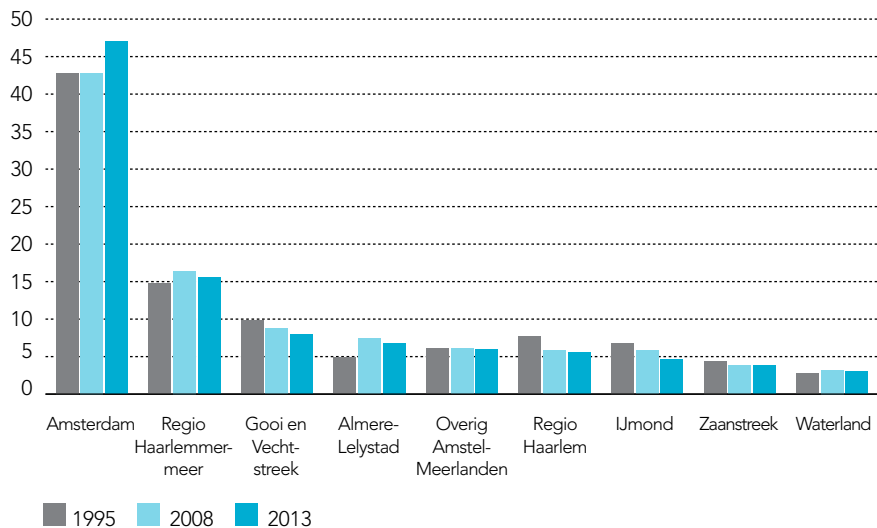
In de meeste deelregio's kromp de toegevoegde waarde tussen 2009 en 2013. Alleen Amsterdam en Regio Haarlemmermeer vormen hierop een uitzondering. Dit zijn tevens de regio's met het grootste aandeel in de totale economie van de MRA. In 2013 maakten Amsterdam en Regio Haarlemmermeer tezamen 62,5 procent uit van de totale economie van de MRA (respectievelijk 47 procent en 15,5 procent).

Het relatieve aandeel van Regio Haarlemmermeer en Amsterdam in het bruto regionaal product (brp) van de MRA is als gevolg van hun bovengemiddelde groei vanaf 1995 toegenomen. Deze ontwikkeling betekent dat ieder jaar het gat tussen het 'economische hart' (de concentratie van economische activiteit in Amsterdam en Regio Haarlemmermeer) en de overige deelregio's groter wordt. Vooral Regio Haarlem en Gooi en Vechtstreek worden gekenmerkt door een tegengestelde ontwikkeling: het aandeel van deze deelregio's in de totale toegevoegde waarde van de MRA is sinds 1995 continu gedaald. Hetzelfde geldt voor deelregio IJmond, maar hier lijken conjuncturele schommelingen een grotere rol te spelen; in IJmond is immers niet in elk jaar van de tijdreeks een daling waarneembaar.

In de groeiprognose voor 2014 en 2015 houden bovenstaande ontwikkelingen aan (zie figuur 4.1). Naar verwachting groeit in 2014 en 2015 de toegevoegde waarde in Amsterdam, Overig Amstel-Meerlanden en Regio Haarlemmermeer sneller dan het MRA-gemiddelde. De relatieve bijdrage van Gooi en Vechtstreek aan het totale brp van de MRA zal naar verwachting in 2014 en 2015 licht afnemen. De overige deelregio's zullen naar verwachting groeien, maar in een lager tempo dan het MRA-gemiddelde.

Figuur 4.2 Omvang economie per deelregio in de Metropoolregio Amsterdam

Aandeel toegevoegde waarde in procenten; 1995, 2008 en 2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

De bovengemiddelde groeiverwachting voor Amsterdam, Regio Haarlemmermeer en Overig Amstel-Meerlanden hangt samen met hun comparatieve voordelen *binnen* de MRA. Dit zijn namelijk de enige drie deelregio's die een hoger aandeel in de totale toegevoegde waarde hebben dan in de werkgelegenheid.¹⁶ Met andere woorden: hier bevindt zich in vergelijking met de overige deelregio's meer economische activiteit met een grotere productiviteit en wordt dus per arbeidskracht meer toegevoegde waarde gegenereerd (waarover meer in de paragrafen 'Amsterdam', 'Regio Haarlemmermeer' en 'Overig Amstel-Meerlanden').

¹⁶ Deze aandelen zijn terug te vinden in de cijfers met kerngegevens per deelregio in de hiernavolgende paragrafen.

4.1 Almere-Lelystad

Kerncijfers

De economische groei van deelregio Almere-Lelystad is tot stilstand gekomen. Toen in 2009 de crisis in volle hevigheid uitbrak, kromp de toegevoegde waarde van deelregio Almere-Lelystad met 6,8 procent. De periode tussen 2009 en 2013 kende een 'dubbele dip', met economische krimp in 2009 en 2012-2013. De ontwikkeling in Lelystad is gunstiger dan in Almere (zie figuur 4.5). Lelystad kende in de periode 2009-2013 een hogere gemiddelde jaarlijkse groei.

De ontwikkelingen in de recente periode van laagconjunctuur wijken opvallend af van de lange-termijntrend vanaf 1995. Almere-Lelystad behoort tot de snelstgroeiende deelregio's van de MRA. Het lijkt erop dat er, in economisch opzicht, grote veranderingen hebben plaatsgevonden in Almere-Lelystad tussen 2009 en 2013. Voorheen waren groeipercentages in dezelfde ordegrootte als de krimp in 2009 (6,8 procent) eerder regel dan uitzondering. Deze groei kan gekarakteriseerd worden als uitbreidingsgroei waarin de bedrijvigheid logischerwijs de bevolkingstoename van deelregio Almere-Lelystad volgde.¹⁷

Tabel 4.1 Kerngegevens Almere-Lelystad

		2013		2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
			<i>aandeel in MRA (%)</i>	<i>gemiddelde jaarlijkse groei in %</i>						
Bruto regionaal product	<i>mln euro</i>	7.285	6,8	-6,8	2,3	1,8	-2,9	-0,2	+	+
Werkzame personen	<i>x 1.000</i>	113	7,7	-2,2	0,2	0,3	-1,3	-0,3	-	-
Bevolking	<i>x 1.000</i>	272	11,3	1,3	1,2	1,1	1,0	0,7	0,7	0,8
Potentiële beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	190	11,6	1,3	1,1	0,7	0,5	0,9	0,8	0,9
Beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	140	11,6	1,8	0,2	0,1	1,0	1,4	0,1	1,1
Werkzame beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	122	11,1	0,0	-0,7	-0,1	-1,8	-1,6	-0,5	1,2
				<i>aandeel in %</i>						
Brutoparticipatiegraad	<i>in %</i>	73,4	-	73,8	73,1	72,7	73,0	73,4	72,9	73,1
Werkloosheid	<i>in %</i>	12,3	-	6,1	6,9	7,1	9,6	12,3	12,8	12,8

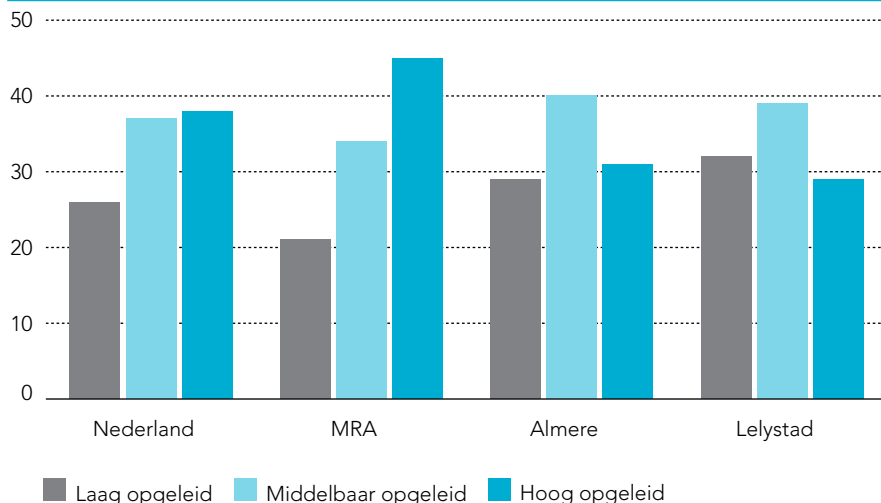
* Prognose (+ en - drukken een positieve dan wel negatieve ontwikkeling uit)

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

¹⁷ Over dit mechanisme (volgt werken wonen of vice versa?) bestaat discussie in de economische literatuur. De Graaff e.a. (2008) hebben voor Nederland uitvoerig onderzoek gedaan naar de woon-werkdynamiek in relatie tot ruimtelijk ordeningsbeleid.

Figuur 4.3 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: Almere en Lelystad

Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

In Almere-Lelystad is echter een einde gekomen aan de uitbundige groei van net vóór het uitbreken van de crisis. In 2008 groeide de economie namelijk niet, wat doet vermoeden dat er in Almere-Lelystad naast laagconjunctuur ook andere ontwikkelingen plaatsvonden. Zo rond 2006 is er sprake van een omslag naar een lager tempo van de bevolkingsgroei in Almere-Lelystad. Vermoedelijk spelen hier veranderende voorkeuren voor de locatie van wonen en werken een rol.

Vanaf 2009 is het tempo van de bevolkingsgroei in deelregio Almere-Lelystad (verder) afgenomen (zie tabel 4.1). Tegelijkertijd valt op dat de potentiële beroepsbevolking (de bevolking tussen 15-64 jaar) overwegend sneller is toegenomen dan de beroepsbevolking. Waarschijnlijk stroomt nog altijd een relatief groot cohort jongeren na de middelbare school door naar vervolgstudies. Het gaat hier om kinderen van gezinnen die een à twee decennia eerder naar Almere of Lelystad trokken. Anderzijds kan er ook sprake zijn van inwoners die zich in toenemende mate ontmoedigd voelen om deel te nemen aan het arbeidsproces.

De werkloosheid is vanaf 2009 in deelregio Almere-Lelystad fors opgelopen. Tegelijk met de aanvang van de tweede 'dip' in 2012, liep de werkloosheid extra hard op tot 12,3 procent in 2013. Hiermee is de werkloosheid in Almere-Lelystad het hoogst van alle deelregio's in de MRA. In zijn totaliteit verschilt de brutoparticipatiegraad in Almere-Lelystad niet veel van het MRA-gemiddelde. In de MRA is ongeveer 74 procent van de bevolking tussen 15-64 jaar werkzaam of werkzoekend; in Almere- Lelystad beweegt de participatiegraad zich rond de 73 procent.

Figuur 4.3 laat zien dat de beroepsbevolking van Almere-Lelystad relatief laag is opgeleid, zowel ten opzichte van de MRA als van het landelijk gemiddelde. In hoofdstuk 2 is beschreven dat de werkloosheid in de MRA het hoogst is onder laagopgeleiden; bijna twee keer zo hoog als onder hoogopgeleiden. Ditzelfde patroon geldt voor Almere-Lelystad. Echter, ook de werkloosheid onder hoogopgeleiden is daar in vergelijking met het MRA-gemiddelde relatief hoog. Met een werkloosheidspercentage van 17 in 2013 onder laagopgeleiden in Almere-Lelystad (zie hoofdstuk 2; tabel 2.5), dient zich een probleem aan: in toenemende mate hebben lager opgeleiden moeite om (nieuw) werk te vinden. Er bestaat daarom een risico van langdurige werkloosheid in Almere-Lelystad.

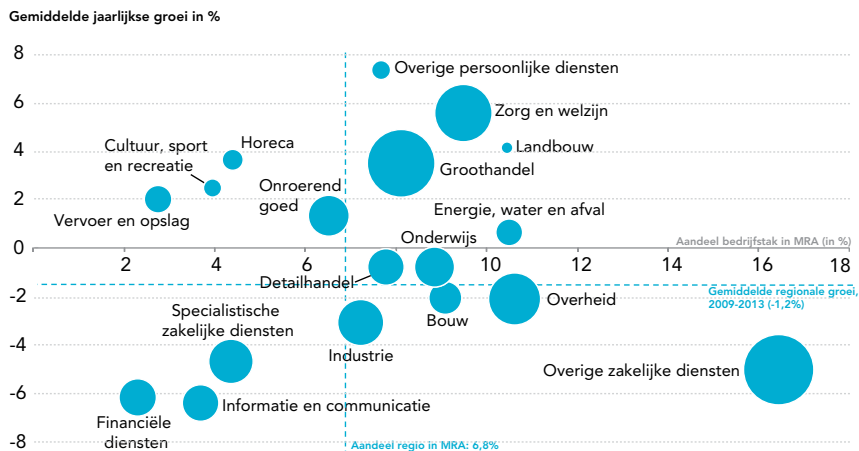
Economische ontwikkeling per sector

De grootste sector binnen deelregio Almere-Lelystad heeft vanaf 2009 een opvallende krimp doorgemaakt. Het betreft Overige zakelijke diensten, waartoe onder andere administratiekantoren, uitzendbureaus, beveiligingsbedrijven en facilitaire dienstverleners behoren. In vergelijking met de gemiddelde groei van Overige zakelijke diensten in de gehele MRA, was de ontwikkeling in Almere-Lelystad negatiever. Tegelijkertijd nam de werkgelegenheid in deze sector binnen deze deelregio af met gemiddeld 5,2 procent per jaar. Dit is een belangrijke ontwikkeling, omdat banen in deze sector over het algemeen aansluiten op het gemiddelde opleidingsniveau van de beroepsbevolking in Almere-Lelystad.

Een verklaring hiervoor kan liggen in de opmars van ICT-toepassingen in administratieve en andere processen. Reisbureaus vallen ook onder Overige zakelijke diensten en het is bekend dat veel reizen tegenwoordig via internet worden geboekt. Hierdoor verdwijnen steeds meer reiswinkels uit het straatbeeld, en daarmee werkgelegenheid.

Figuur 4.4 Toegevoegde waarde per sector: Almere-Lelystad

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2013

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

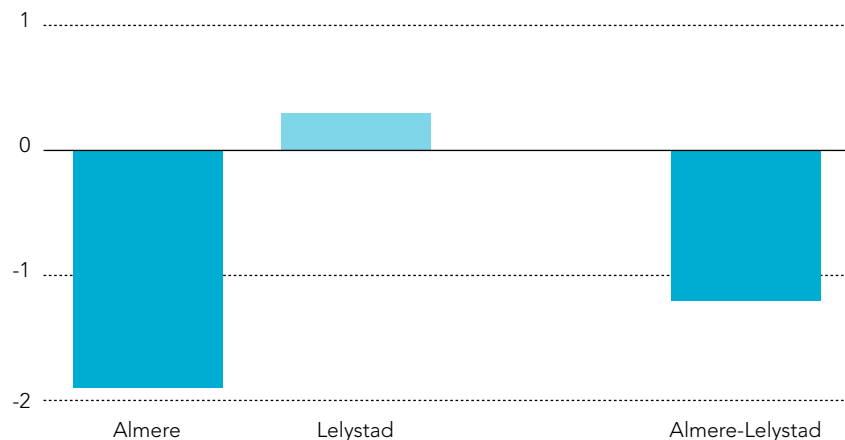
Bron: CBS (bewerking TNO)

De twee overige omvangrijke sectoren, Groothandel en Zorg en welzijn, compenseren de negatieve economische ontwikkeling van Almere-Lelystad enigszins. Beide sectoren zijn in de periode wals werkgelegenheid. In het geval van Zorg en welzijn is dit gelijkmatig verdeeld over de steden Almere en Lelystad. De groei van Groothandel lijkt tussen 2009 en 2013 vooral in Lelystad te hebben plaatsgevonden, hoewel deze sector juist in Almere sterker is vertegenwoordigd.

Het is opvallend dat de sector Vervoer en opslag in deelregio Almere-Lelystad groeide. In paragraaf 3.1 laat figuur 3.2 immers een duidelijke krimp zien van deze sector voor de MRA als geheel. In het onderzoek van de Stec Groep (2013), waaraan in hoofdstuk 3 ook kort werd gerefereerd, wordt naast Noord-Brabant en Limburg ook Flevoland genoemd als locatie waarnaar Nederlandse logistieke bedrijven in toenemende mate zijn verhuisd. Deze ontwikkeling levert waarschijnlijk een deel van de verklaring voor het feit dat het de sector Vervoer en opslag in Almere-Lelystad relatief beter is vergaan. Het is echter nog altijd een kleine sector in de economie van deze deelregio.

Figuur 4.5 Economische groei Almere en Lelystad

Gemiddelde jaarlijkse groei toegevoegde waarde in procenten; 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO)

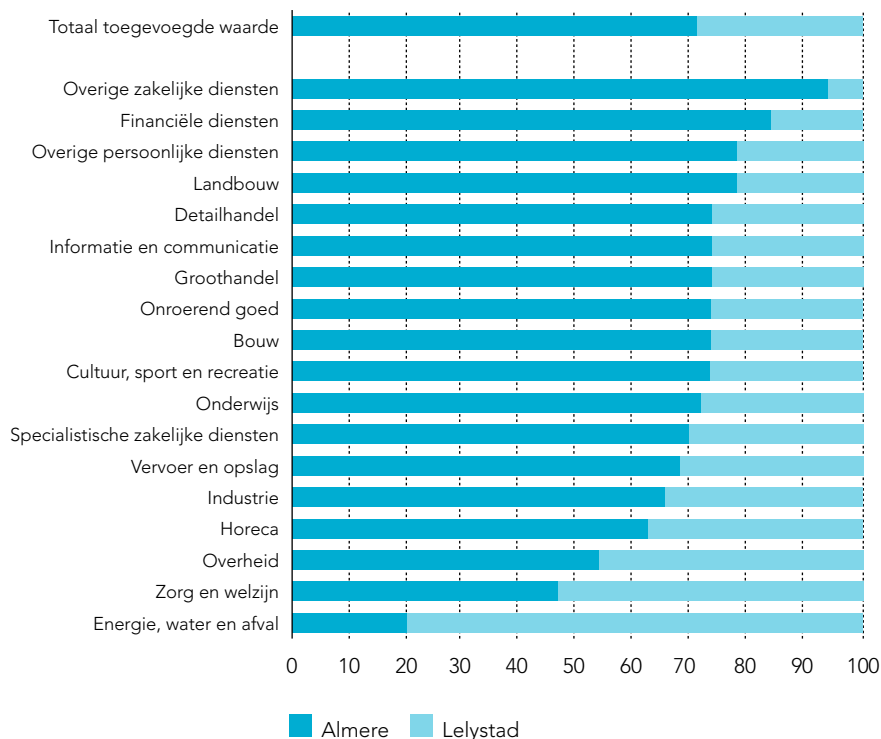
Arbeidsmarkt

De werkgelegenheid binnen deelregio Almere-Lelystad is kleiner dan het arbeidsaanbod vanuit de eigen werkzame beroepsbevolking. Om deze reden heeft de regio een negatief pendelsaldo, wat betekent dat er dagelijks meer forensen van Almere en Lelystad naar andere plaatsen reizen om te werken dan omgekeerd. Dit patroon is weergegeven in figuur 4.7. De netto-uitstroom vanuit Almere-Lelystad bedraagt iedere werkdag ongeveer 9 duizend personen. Iets meer dan de helft van de werkzame beroepsbevolking van deelregio Almere-Lelystad werkt in de regio zelf (63 duizend personen van de in totaal 122 duizend werkzame inwoners).

Binnen de MRA pendelen inwoners van Almere-Lelystad overwegend naar Amsterdam (per saldo 16 duizend personen) en Gooi en Vechtstreek (per saldo 6 duizend personen). Daarnaast vertrekken er dagelijks zo'n 4 duizend personen om in Regio Haarlemmermeer te werken. De stroom in omgekeerde richting is verwaarloosbaar klein. De meerderheid van arbeidskrachten die van elders voor werk naar Almere-Lelystad komen, woont buiten de MRA. De nettopendelstroom vanuit de rest van Nederland naar Almere-Lelystad bedraagt 18 duizend personen. Inwoners van Almere-

Figuur 4.6 Toegevoegde waarde sectoren in Almere en Lelystad

Aandeel Almere en Lelystad per sector in procenten; 2013

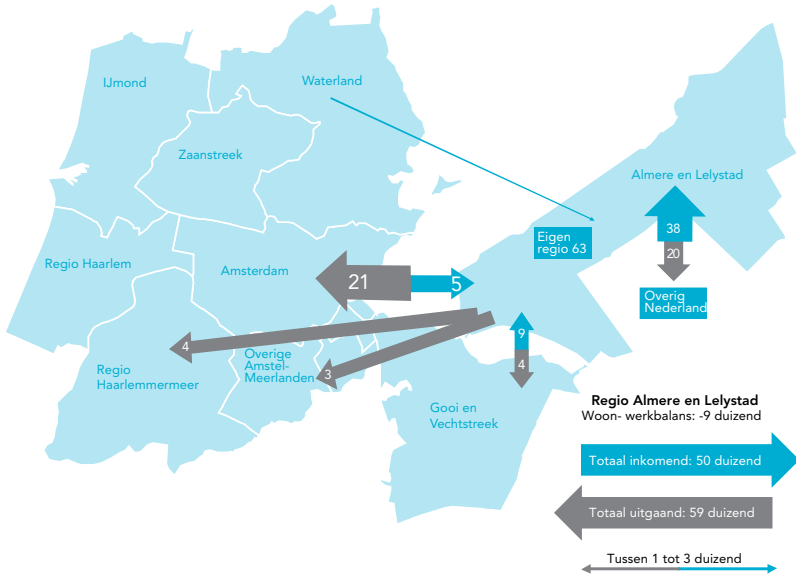
Bron: CBS (bewerking TNO)

Lelystad maken overigens wel het grootste deel uit van het totaal aantal werkzame personen binnen de MRA-deelregio (bijna 56 procent).

Het grootste aantal vervoersbewegingen vindt plaats in pendelstromen van en naar Amsterdam en plaatsen buiten de MRA. Van de 122 duizend werkzame inwoners van Almere-Lelystad reizen er ongeveer 21 duizend voor werk naar Amsterdam en 20 duizend naar plaatsen buiten de MRA. De stroom forensen naar Almere-Lelystad vanuit plaatsen buiten de MRA bedraagt 38 duizend personen.

Figuur 4.7 Pendelstromen Almere-Lelystad met deelregio's MRA en overig Nederland

Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Bron: TNO

4.2 Amsterdam

Kerncijfers

Amsterdam heeft een dominante rol in de economische ontwikkeling van de MRA. De stad droeg bovengemiddeld bij aan de economische groei van de MRA in de periode 2009-2013. Naar verwachting zal dit ook zo zijn in 2014 en 2015.

Niet alle ontwikkelingen zijn echter positief. De werkloosheid in Amsterdam is bovengemiddeld hoog en is recentelijk snel opgelopen tot 10 procent in 2013. De beroepsbevolking in Amsterdam is tussen 2010 en 2013 sneller gegroeid dan de potentiële beroepsbevolking (de bevolking tussen 15-64 jaar). Dit betekent dat het extra arbeidsaanbod vooral bestaat uit mensen die al tot de groep 15-64-jarigen behoorden. Er kan aldus sprake zijn van 'aanmoediging', zoals ouderen die – als gevolg van gewijzigd beleid – langer blijven doorwerken of mensen die voorheen niet werkten, maar die zich nu toch op de arbeidsmarkt melden. Dit kunnen scholieren of studenten zijn die, na eerst langer te hebben doorgestudeerd, op zoek gaan naar een baan. Daarnaast kunnen baan- of inkomensonzekerheid een rol spelen; binnen huishoudens kunnen partners (ook) op zoek gaan naar (meer) werk.

Tabel 4.2 Kerngegevens Amsterdam

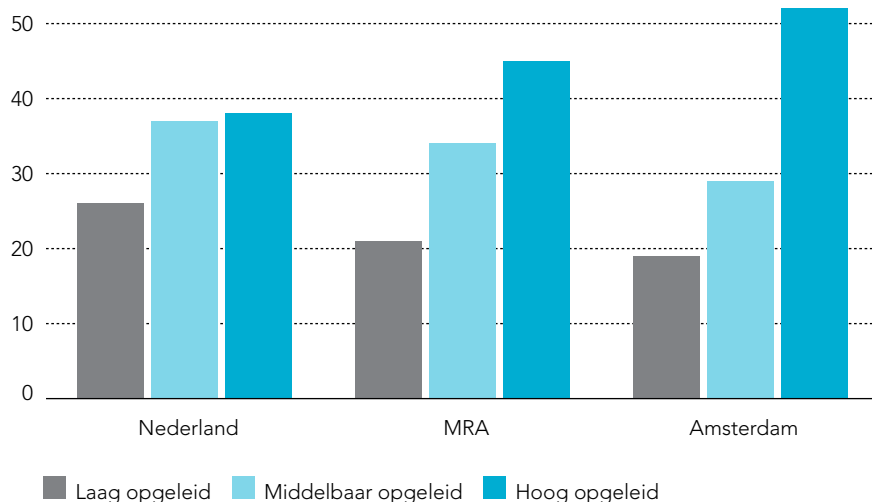
		2013		2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
		aandeel in MRA (%)		gemiddelde jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	50.047	47,0	-1,9	5,0	4,2	-2	-0,6	+	+
Werkzame personen	x 1.000	651	44,0	-0,3	1,6	3,2	-0,6	-1,6	-	-
Bevolking	x 1.000	805	33,5	1,4	1,6	1,5	1,2	1,3	1,0	1,1
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	586	35,9	1,4	1,6	1,3	0,9	1,2	1,3	1,3
Beroepsbevolking	x 1.000	428	35,5	1,1	3,3	1,4	1,1	0,1	2,3	0,9
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	385	35,0	-1,0	3,2	1,0	0,2	-2,2	1,7	1,4
		aandeel in %								
Brutoparticipatiegraad	in %	73,1	-	72,4	73,6	73,7	73,9	73,1	73,8	73,6
Werkloosheid	in %	10,0	-	6,5	6,7	7,1	7,9	10,0	10,6	10,1

* Prognose (+ en - drukken een positieve danwel negatieve ontwikkeling uit)

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

Figuur 4.8 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: Amsterdam

Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

Naar verwachting loopt de werkloosheid verder op in 2014. In de groeiprognose is, naast het effect van aanmoediging, uitgegaan van economische groei die op korte termijn vooral gebaseerd is op een hogere arbeidsproductiviteit. In eerste instantie zal de werkgelegenheid daarom niet toenemen, hetgeen Amsterdam, een stad met een relatief groot aantal werklozen, verhoudingsgewijs hard raakt.

In vergelijking met de MRA en Nederland heeft Amsterdam een hoogopgeleide beroepsbevolking (zie figuur 4.8). Gemiddeld over 2009-2013 is meer dan de helft van de Amsterdamse werkenden of werkzoekenden hoogopgeleid. Opvallend is dat Amsterdam een bovengemiddeld hoge werkloosheid kent op alle opleidingsniveaus. Het werkloosheidspercentage onder lager opgeleiden is hierbij het hoogst (14 procent in 2013; zie hoofdstuk 2). Vermoedelijk wordt het relatief hoge werkloosheidspercentage onder hoogopgeleiden veroorzaakt door starters op de arbeidsmarkt die na hun afstuderen nog geen werk hebben gevonden.

Economische ontwikkeling per sector

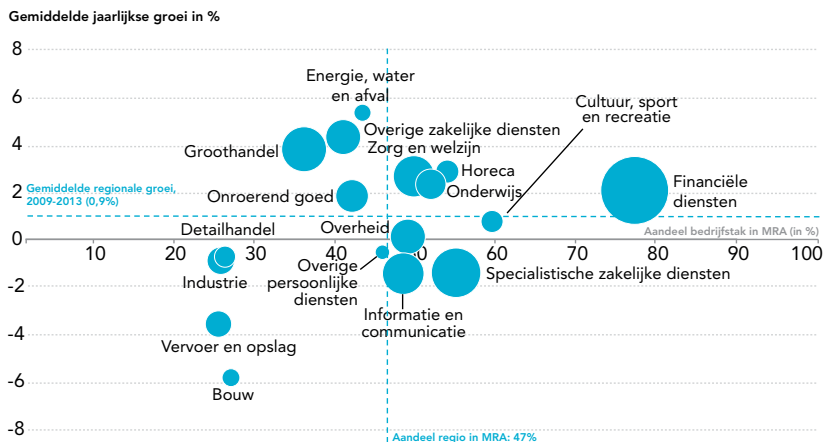
Verreweg het grootste deel van alle economische activiteiten binnen de MRA vindt plaats binnen de stadsgrenzen van Amsterdam. Figuur 4.9 laat zien dat alle sectoren ruim vertegenwoordigd zijn in Amsterdam. Alleen Industrie, Vervoer en opslag, Detailhandel en Bouw hebben qua toegevoegde waarde elk een aandeel van minder dan 30 procent van het MRA-totaal.

Niet alleen brengt Amsterdam bijna de helft van het totale brp van de MRA voort (47 procent in 2013), ook bevindt bijna 80 procent van alle activiteiten binnen Financiële diensten – de meest omvangrijke sector van de MRA – zich in de hoofdstad. Met recht kan daarom geconcludeerd worden dat het financiële hart van de MRA zich in Amsterdam bevindt. Daarnaast zijn ook Specialistische zakelijke diensten (waaronder advocatenkantoren) en Informatie en communicatie ruim vertegenwoordigd in Amsterdam, sectoren waarin de MRA – net als in Financiële diensten – in hoge mate is gespecialiseerd (zie paragraaf 3.1). Deze oververtegenwoordiging van sectoren waarin de MRA een goede concurrentiepositie heeft, behelst dan ook de verklaring waarom Amsterdam een comparatief voordeel *binnen* de MRA heeft. De *EY Barometer Nederlands vestigingsklimaat 2014* toont aan dat Amsterdam als de meest aantrekkelijke vestigingslocatie binnen Nederland wordt gezien door buitenlandse internationale ondernemingen (zie ook hoofdstuk 3). Vooral hoofdkantoren en vestigingen voor sales- en marketingactiviteiten worden in dit verband genoemd. Dergelijke voorkeuren bevestigen het comparatief voordeel dat Amsterdam heeft en verklaren daarnaast ook de dominantie van dienstensectoren in de hoofdstedelijke economie.

De ontwikkelingen per sector binnen Amsterdam zijn een afspiegeling van het beeld dat in hoofdstuk 3 voor de MRA als geheel is beschreven. De economische krimp in Informatie en communicatie en Specialistische zakelijke dienstverlening is in belangrijke mate verantwoordelijk voor de matige groei tussen 2009 en 2013 (0,9 procent). Het zijn met name Groothandel, Financiële diensten en Zorg en welzijn die als omvangrijke sectoren bijdragen aan de positieve groei van Amsterdam in de periode 2009-2013. Daarnaast hebben ook Overige zakelijke diensten, Horeca, Onroerend goed en Onderwijs bijgedragen aan deze positieve ontwikkeling.

Figuur 4.9 Toegevoegde waarde per sector: Amsterdam

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2013

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

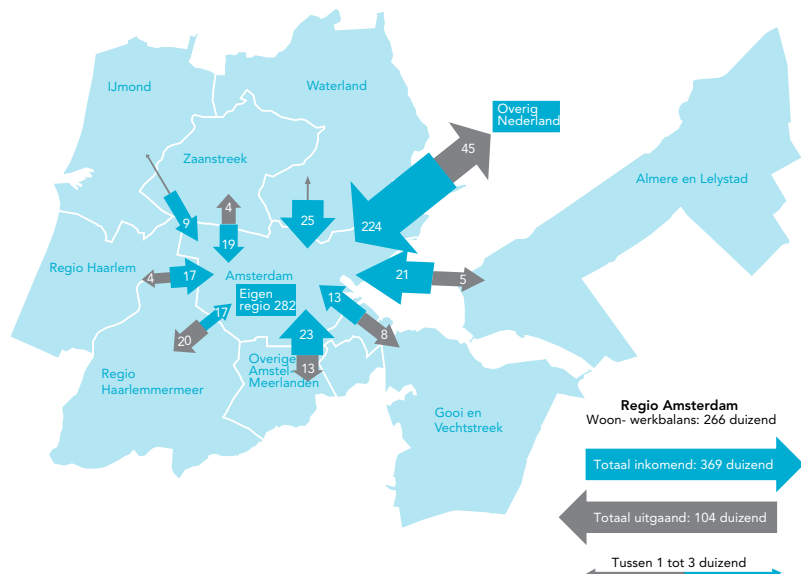
Bron: CBS (bewerking TNO)

Arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt van Amsterdam heeft iets paradoxaals: zowel de werkloosheid als het aantal arbeidsplaatsen binnen de stadsgrenzen is erg hoog. In totaal huisvest Amsterdam 44 procent van de werkgelegenheid in de MRA, hetgeen in lijn ligt met het hoge aandeel van Amsterdam in het brp van de gehele regio. De arbeidsvraag is groter dan het lokale aanbod vanuit de beroepsbevolking. Het verschil tussen vraag en aanbod bedraagt ruim 200 duizend personen (zie ook tabel 2.2).

Tegelijkertijd bevindt zich in Amsterdam een ruime variëteit aan sectoren, die in principe zorgt voor werkgelegenheid op alle opleidingsniveaus. De mismatch op de arbeidsmarkt van Amsterdam laat zich dan ook niet zonder meer verklaren. Gelet op de hoge werkloosheid onder laag- en middelbaar opgeleiden, in combinatie met een beneden gemiddelde brutoparticipatiegraad (zie bijlage 3, tabel 8), lijkt er vooral binnen deze twee opleidingscategorieën een probleem te schuilen. Er bestaat dan ook een risico dat de werkloosheid en non-participatie onder laag- en middelbaar geschoolden een structureel karakter krijgen.

Figuur 4.10 Pendelstromen Amsterdam met deelregio's MRA en overig Nederland
Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Bron: TNO

Figuur 4.10 laat de herkomst en bestemming van pendelende werkzame personen op de Amsterdamse arbeidsmarkt zien. In 2013 was Amsterdam netto-ontvanger van arbeidskrachten uit andere deelregio's van de MRA en Nederland. Het pendelsaldo bedroeg 266 duizend personen. De enige deelregio van de MRA waarnaar vanuit Amsterdam een grotere uitgaande stroom arbeidskrachten gaat, is Regio Haarlemmermeer. Het vertrekoverschot bedraagt hier circa 3 duizend werkzame personen. Hoewel Amsterdam per saldo dagelijks arbeidskrachten ziet komen vanuit andere deelregio's, komen veruit de meeste, binnen Amsterdam werkzame personen uit plaatsen van buiten de MRA. Deze stroom maakt ongeveer twee derde uit van de netto inkomende pendelstroom (179 duizend personen).

Ondanks de zojuist beschreven mismatch op de Amsterdamse arbeidsmarkt, werkt bijna driekwart van de Amsterdammers met een baan in de eigen stad. Het gaat om 282 duizend personen uit de werkzame beroepsbevolking van in totaal 385 duizend personen. Dit hoge aandeel bevestigt dat het niet-werkzame deel van de totale beroepsbevolking relatief veel mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt kent. Hieronder vallen bijvoorbeeld mensen zonder startkwalificatie.

4.3 Gooi en Vechtstreek

Kerncijfers

De economie van deelregio Gooi en Vechtstreek ontwikkelt zich minder gunstig in vergelijking met de andere deelregio's van de MRA. In de periode 2009-2013 bedroeg de krimp gemiddeld 1,8 procent per jaar, de sterkste binnen de MRA. Naar verwachting zet deze negatieve ontwikkeling zich door in 2014 en 2015 en zal Gooi en Vechtstreek de enige deelregio van de MRA zijn waar de economie niet groeit.

Dit beeld past in een trend die al langer gaande is. Tot 2000 groeide de economie van Gooi en Vechtstreek in hetzelfde tempo als het MRA-gemiddelde. Maar vanaf dat jaar tot aan 2013 is er sprake van een gemiddelde jaarlijkse krimp. De werkgelegenheid in Gooi en Vechtstreek ontwikkelde zich op een soortgelijke manier. Na 2000 piekte deze in 2007 rond de 140 duizend werkzame personen en sindsdien is er structureel sprake van banenverlies: tussen 2007 en 2013 is het aantal werkzame personen in Gooi en Vechtstreek afgenomen met bijna 12 duizend.

Met het oog op bovengenoemde ontwikkelingen is het opvallend dat Gooi en Vechtstreek het laagste werkloosheidsniveau heeft van

Tabel 4.3 Kerngegevens Gooi en Vechtstreek

		2013		2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
			<i>aandeel in MRA (%)</i>	<i>gemiddelde jaarlijkse groei in %</i>						
Bruto regionaal product	<i>mln euro</i>	8.392	7,9	-4,0	-0,5	0,1	-3,5	-0,9	-	+
Werkzame personen	<i>x 1.000</i>	127	8,6	-0,8	-1,8	-0,6	-1,7	-0,7	-	-
Bevolking	<i>x 1.000</i>	245	10,2	0,3	0,2	0,3	0,1	0,0	0,1	0,1
Potentiële beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	154	9,4	0,0	-0,1	-0,3	-0,9	-0,3	-0,4	-0,4
Beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	111	9,2	0,2	1,7	-0,8	0,9	-2,1	1,0	-0,5
Werkzame beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	104	9,4	-0,7	1,8	-0,8	1,0	-4,0	0,0	-0,6
				<i>aandeel in %</i>						
Brutoparticipatiegraad	<i>in %</i>	72,1	-	71,2	72,4	72,1	73,4	72,1	73,1	72,9
Werkloosheid	<i>in %</i>	6,3	-	4,5	4,4	4,5	4,4	6,3	7,2	7,2

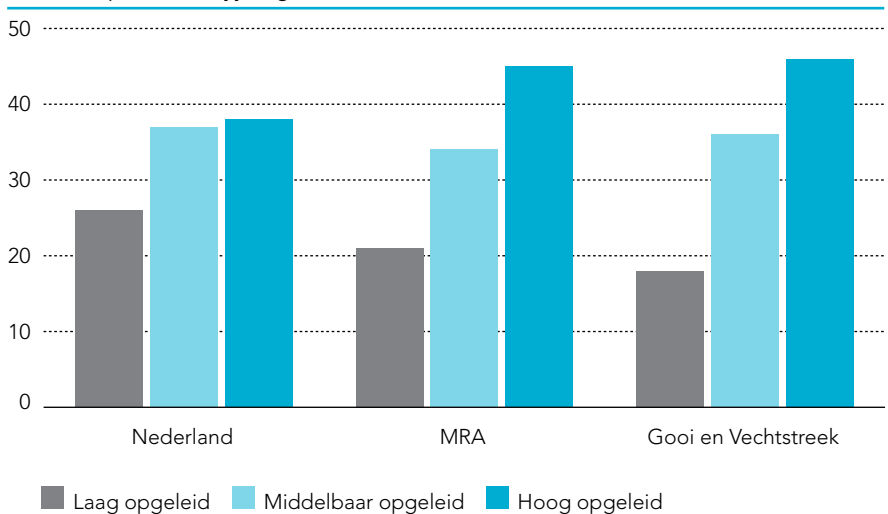
* Prognose (+ en - drukken een positieve danwel negatieve ontwikkeling uit)

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

de gehele MRA. Net als in de overige deelregio's van de MRA, is in 2013 de werkloosheid in Gooi en Vechtstreek opgelopen. De verwachting is dat deze ook in 2014 en 2015 ruim onder het gemiddelde niveau van de MRA blijft. Deze ontwikkeling hangt samen met de relatief lage bevolkingsaanwas in Gooi en Vechtstreek. Tegelijkertijd daalt de potentiële beroepsbevolking en neemt ook de werkzame beroepsbevolking af. In Gooi en Vechtstreek is dan ook sprake van vergrijzing.

Uit nadere beschouwing van de bevolkingsontwikkeling naar leeftijd (CBS, StatLine), blijkt dat in de gehele onderzoeksperiode vanaf 1995 het percentage inwoners ouder dan 65 jaar ten opzichte van de totale bevolking toeneemt, terwijl het percentage inwoners tussen 15 en 65 jaar stelselmatig afneemt. Aangezien de arbeidsvraag in Gooi en Vechtstreek groter is dan het lokale aanbod vanuit de beroepsbevolking, lijkt het er daarom op dat de werkloosheid zich rond een natuurlijk niveau beweegt. De grote meerderheid van de inwoners die actief willen deelnemen aan het arbeidsproces, heeft waarschijnlijk een baan.

Figuur 4.11 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: Gooi en Vechtstreek
Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

De beroepsbevolking van Gooi en Vechtstreek kent globaal dezelfde verdeling van opleidingsniveau als de gehele MRA. Er wonen relatief veel hoogopgeleide mensen vergeleken met het landelijk gemiddelde. Daarnaast is het percentage laagopgeleide inwoners in Gooi en Vechtstreek relatief laag. Dit verklaart waarom de werkloosheid in Gooi en Vechtstreek het hoogst is onder middelbaar geschoolden (zie ook hoofdstuk 2; tabel 2.5). Met een percentage van 10 in 2013, is dit het enige scholingssegment waar de werkloosheid in Gooi en Vechtstreek zich op hetzelfde niveau bevindt als het MRA-gemiddelde.

Economische ontwikkeling per sector

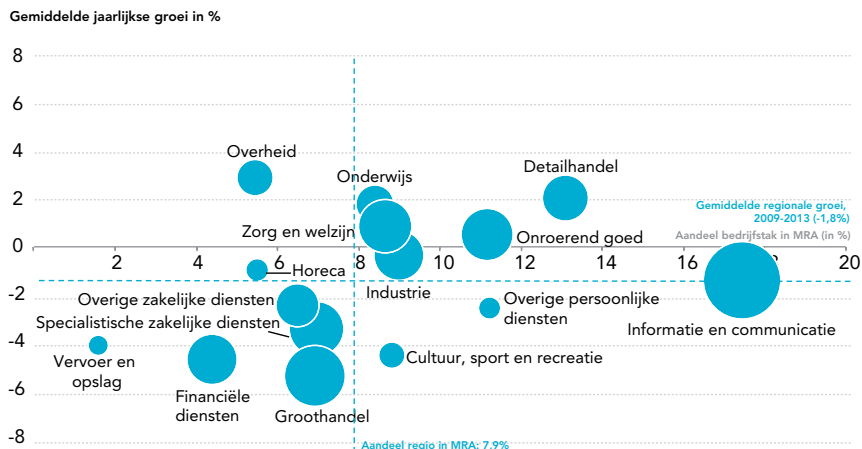
De economie van Gooi en Vechtstreek is divers. Van alle sectoren heeft Informatie en communicatie de grootste omvang. Deze sector is dan ook relatief sterk geconcentreerd in deze deelregio. Hetzelfde geldt voor de sector Cultuur, sport en recreatie. Onderdelen van de Creatieve Industrie (een cluster van de Amsterdam Economic Board) zijn hier met andere woorden sterk vertegenwoordigd. Het gaat vooral om de media- en entertainmentindustrie, wat uiteraard geen verrassing is met Hilversum als grootste stad van Gooi en Vechtstreek. Uit onderzoek van Rutten en Koops (2014) blijkt dat 22 procent van de economie van Hilversum wordt bepaald door de Creatieve Industrie.

De economische ontwikkeling van de sector Informatie en communicatie alsook Cultuur, sport en recreatie, was echter niet onverdeeld positief tussen 2009 en 2013. De economische krimp van beide sectoren lag respectievelijk rond en onder het gemiddelde van de MRA-deelregio. Tevens valt op dat enkele sectoren die in de MRA als geheel bovengemiddeld groeien, zoals Groothandel, Horeca en Financiële diensten, in Gooi en Vechtstreek juist een beneden gemiddelde ontwikkeling doormaakten. Nu betreft het hier wel sectoren die relatief klein zijn in de economie van Gooi en Vechtstreek. Het economische beeld wordt, naast de ontwikkeling van Detailhandel, Onderwijs, Zorg en welzijn en Onroerend goed, toch vooral bepaald door de Creatieve Industrie.

De *Monitor Creatieve Industrie 2014* (Rutten en Koops, 2014) constateert dat de banengroei in dit cluster de afgelopen jaren stagneert. In toenemende mate is er sprake van schaalverkleining en het verdienvermogen van deze sectoren staat onder druk. Ook de werkgelegenheid in de media- en entertainmentindustrie

Figuur 4.12 Toegevoegde waarde per sector: Gooi en Vechtstreek

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2013

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

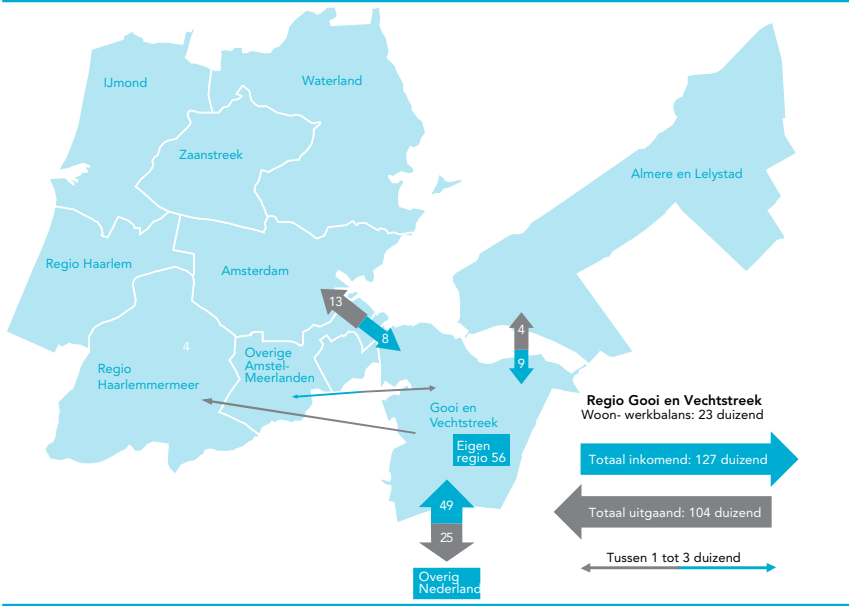
ontwikkelt zich negatief. Dit deelsegment van de Creatieve Industrie ondervindt, naast de recessie en bezuinigingen op de publieke omroep, 'disruptieve effecten' van de digitalisering van de traditionele mediasector. Tegelijkertijd varen andere deelsegmenten wel bij deze trend: daar worden nieuwe banen gecreëerd. Daarnaast heeft de telecomunicatiesector, als gevolg van de toenemende digitalisering, de afgelopen jaren moeten herstructureren. De productieprocessen in Informatie en communicatie zijn efficiënter geworden en deze toegenomen arbeidsproductiviteit verklaart deels het eerder beschreven omvangrijke verlies aan werkgelegenheid in Gooi en Vechtstreek.

Arbeidsmarkt

In het begin van deze paragraaf is aangestipt dat de arbeidsvraag in Gooi en Vechtstreek groter is dan het lokale arbeidsaanbod. Dit vertaalt zich in een positief pendelsaldo: in 2013 ontving Gooi en Vechtstreek per saldo 23 duizend arbeidskrachten uit de MRA en de rest van Nederland. De stroom vanuit overig Nederland is duidelijk dominant. De forensenstromen tussen de verschillende deelregio's

Figuur 4.13 Pendelstromen Gooi en Vechtstreek met deelregio's MRA en overig Nederland

Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Bron: TNO

binnen de MRA houden elkaar in evenwicht. Netto-uitstroom vanuit Gooi en Vechtstreek vindt plaats richting Amsterdam, Regio Haarlemmermeer en Overig Amstel-Meerlanden. Deze stromen worden gecompenseerd door arbeidskrachten vanuit Almere-Lelystad en Waterland.

Vanuit plaatsen buiten de MRA komen per saldo 24 duizend personen voor werk naar Gooi en Vechtstreek: een stroom die zelfs iets groter is dan het totale pendelsaldo. Ten slotte werkt iets meer dan de helft van de werkzame inwoners van Gooi en Vechtstreek binnen de eigen regio.

4.4 IJmond

Kerncijfers

IJmond herstelt zich nog van de forse economische krimp in 2009. Gemiddeld over de periode 2009-2013, had deze deelregio te maken met economische groei die kleiner is dan die van de gehele MRA. Desondanks kende IJmond in 2012 en 2013 geen 'dubbele dip', terwijl de MRA als geheel en enkele deelregio's daar wel mee te maken hadden. In 2012 was er in IJmond sprake van een nulgroei en in 2013 van een gematigde groei van 0,6 procent. Tegelijkertijd is er in 2012 werkgelegenheid verloren gegaan. De verwachting is dat IJmond, gemiddeld over 2014 en 2015, een positieve economische groei zal realiseren in een tempo dat lager is dan het MRA-gemiddelde.

De economische tegenwind heeft de werkloosheid in IJmond doen oplopen. Niet alleen het verlies aan productie in de eigen regio speelt hierbij een rol. De arbeidsvraag is er iets kleiner dan het aanbod vanuit de lokale beroepsbevolking. Omdat ongeveer de helft van de werkzame beroepsbevolking elders werkt (waarover meer onder het kopje 'Arbeidsmarkt' van deze paragraaf), zal dit per saldo betekenen dat inwoners van IJmond ook geraakt zijn door

Tabel 4.4 Kerngegevens IJmond

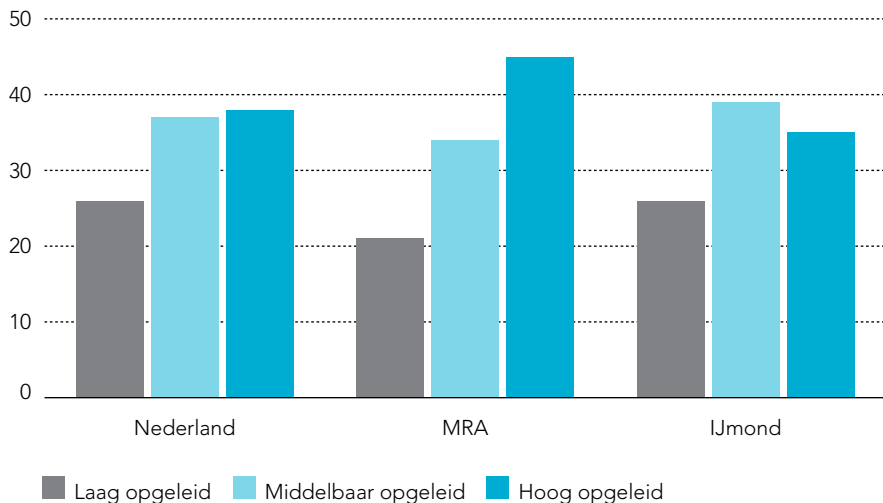
		2013	2009 2010 2011 2012 2013 2014* 2015*							
			aandeel in MRA (%)	gemiddelde jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	4.884	4,6	-6,8	0,9	-0,8	0,0	0,6	-	+
Werkzame personen	x 1.000	84	5,7	-1,4	-2,4	0,0	-0,7	1,2	-	+
Bevolking	x 1.000	194	8,1	0,6	0,5	0,4	0,1	0,0	-0,1	-0,2
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	126	7,7	0,7	0,5	0,0	-0,5	0,3	0,0	0,1
Beroepsbevolking	x 1.000	95	7,8	-0,1	0,5	-1,1	2,0	1,4	-0,1	1,2
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	88	8,0	-0,1	-0,6	-2,3	2,2	0,3	-1,7	2,0
			aandeel in %							
Brutoparticipatiegraad	in %	75,2	-	73,4	73,4	72,6	74,4	75,2	75,2	76,0
Werkloosheid	in %	6,4	-	3,3	4,4	5,6	5,4	6,4	7,9	7,2

* Prognose (+ en - drukken een positieve danwel negatieve ontwikkeling uit)

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

Figuur 4.14 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: IJmond

Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

baanverlies in andere delen van de MRA of Nederland. Tegelijkertijd is de participatiegraad toegenomen, ingegeven door een relatief sneller toenemende beroepsbevolking in vergelijking met de natuurlijke aanwas vanuit de bevolking in de leeftijd 15-64 jaar. In toenemende mate zijn inwoners van IJmond elkaars concurrent op de arbeidsmarkt geworden.

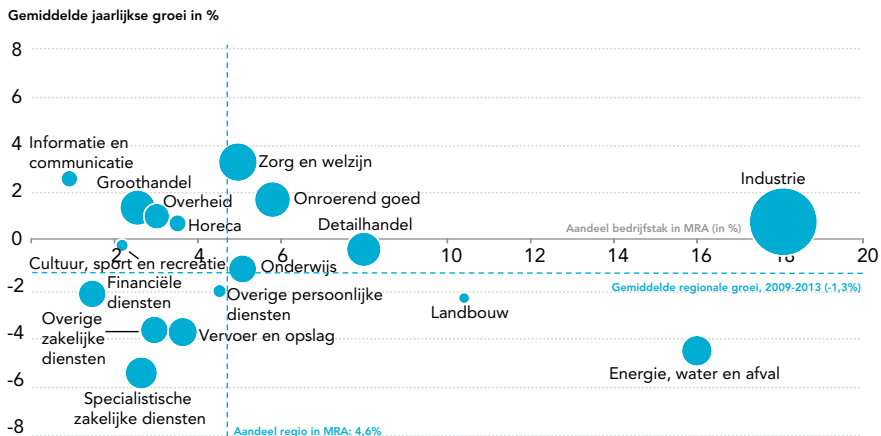
De beroepsbevolking van IJmond bevat in vergelijking met de MRA en Nederland meer middelbaar en laagopgeleide arbeidskrachten. Niettemin bevindt de werkloosheid zich ten aanzien van alle scholingsniveaus onder het gemiddelde niveau van de MRA. Ook de verwachte toename van de werkloosheid in 2014 en 2015 in deze deelregio is relatief bescheiden vergeleken met andere deelregio's van de MRA.

Economische ontwikkeling per sector

De economie van IJmond wordt in belangrijke mate gedomineerd door de sector Industrie. Met de metaalindustrie bevindt zich een relatief groot industrieel complex van de MRA in deze deelregio.

Figuur 4.15 Toegevoegde waarde per sector: IJmond

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2013

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

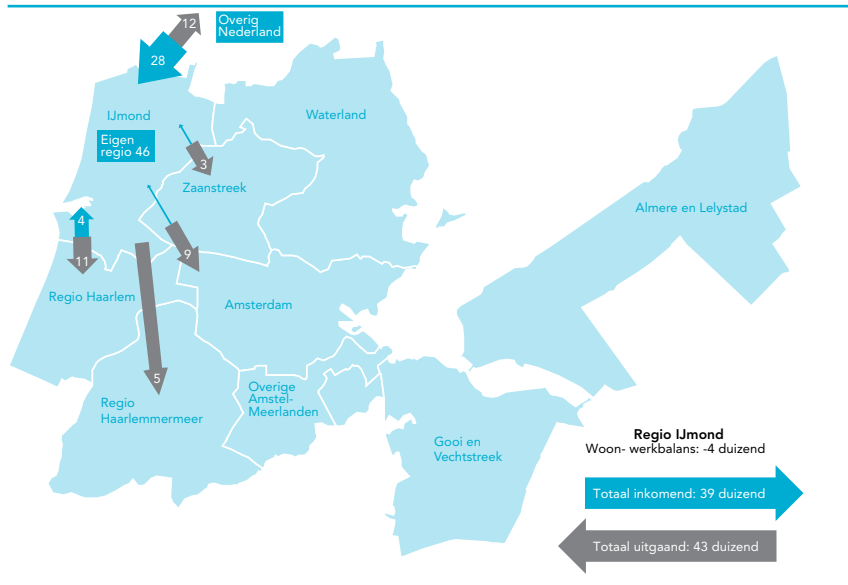
Tezamen met andere takken van industriële activiteit, herbergt IJmond hiermee ruim 18 procent van de totale industrie van de MRA. Dit is een groot aandeel in vergelijking met IJmonds aandeel van 4,6 procent in het totale brp van de MRA. Desondanks heeft de positieve groei van Industrie de economie van de deelregio als geheel niet verbeterd: IJmond kende een gemiddelde jaarlijkse krimp van 1,3 procent tussen 2009 en 2013. Deze krimp wordt naast de ontwikkelingen in Energie, water en afval met name veroorzaakt door negatieve ontwikkelingen in relatief kleine sectoren in de IJmondse economie: Bouw, Specialistische zakelijke diensten, Overige zakelijke diensten en Vervoer en opslag. Net als in de overige deelregio's van de MRA, groeien in IJmond onder andere Zorg en welzijn en Groothandel in een bovengemiddeld tempo.

Arbeidsmarkt

Net iets meer dan de helft van de 88 duizend werkzame inwoners van IJmond werkt in de eigen regio (zo'n 52 procent). Het overige deel van de werkzame beroepsbevolking pendelt naar plaatsen buiten de MRA (12 duizend personen), Regio Haarlem (11 duizend personen) en Amsterdam (9 duizend personen). Omgekeerd komt de grootste stroom forensen vanuit overige delen van Nederland naar IJmond. Dit levert per saldo een pendeloverschot van 15 duizend personen.

Binnen de MRA is IJmond een netto-leverancier van arbeidskrachten. Met uitzondering van deelregio Waterland, waar de kleine inkomende en uitgaande pendelstroom elkaar nagenoeg opheffen, vertrekken er meer arbeidskrachten vanuit IJmond naar werk elders in de MRA dan omgekeerd. Tussen IJmond-Gooi en Vechtstreek en IJmond-Almere-Lelystad vinden vrijwel geen pendelstromen plaats.

Figuur 4.16 Pendelstromen IJmond met deelregio's MRA en overig Nederland
Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Bron: TNO

4.5 Overig Amstel-Meerlanden

Kerncijfers

De regionale economie van deelregio Overig Amstel-Meerlanden herstelt zich. Met name door een bovengemiddelde economische groei in 2011 en 2012, is de gemiddelde krimp over de periode 2009-2013 nog maar klein: 0,1 procent per jaar. Ondanks deze gemiddelde jaarlijkse krimp, is het beeld een stuk gunstiger dan beschreven in de voorgaande editie van *Economische Verkenningen MRA*. Toen leek er sprake te zijn van een economische ontwikkeling ruim onder het MRA-gemiddelde. De oorzaak hiervoor is deels statistisch van aard, zo blijkt uit de groei van het brp in 2011 en 2012. Dit is een opvallende wijziging in vergelijking met de groei van vóór de cijferherziening van het CBS (zie ook voetnoot 1, aan het begin van dit hoofdstuk). Deze opwaartse bijstelling heeft het economische beeld van Overig Amstel-Meerlanden in positieve zin doen kantelen: de groeiverwachting voor 2014 en 2015 is eveneens positief. In de prognose is uitgegaan van een gunstige ontwikkeling van de toegevoegde waarde, vooral gedragen door een toenemende arbeidsproductiviteit.

Tabel 4.5 Kerngegevens Overig Amstel-Meerlanden

		2013		2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
			aandeel in MRA (%)	gemiddelde jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	6.268	5,9	-4,8	-1,9	3,7	3,7	-0,7	+	+
Werkzame personen	x 1.000	78	5,3	0,1	-2,2	-1,1	3,0	-1,5	+	+
Bevolking	x 1.000	124	5,1	1,0	1,2	1,3	1,2	1,1	0,8	1,0
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	80	4,9	1,1	1,3	1,0	0,6	0,9	1,0	1,0
Beroepsbevolking	x 1.000	61	5,0	3,2	-1,9	0,4	0,1	5,7	-1,6	2,4
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	56	5,1	1,8	-2,7	0,6	-1,2	3,4	-2,5	2,7
			aandeel in %							
Brutoparticipatiegraad	in %	75,4	-	75,2	72,8	72,4	72,0	75,4	73,5	74,5
Werkloosheid	in %	8,3	-	4,4	5,2	5,0	6,3	8,3	9,1	8,9

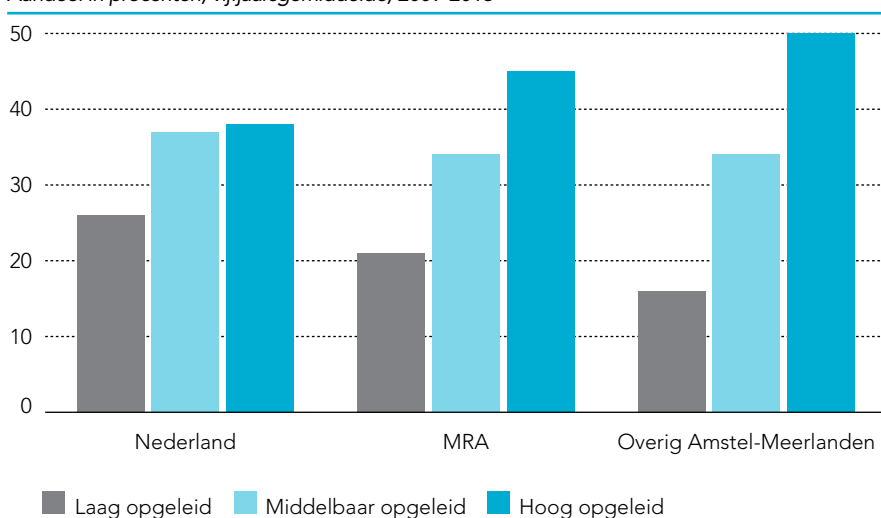
* Prognose (+ en - drukken een positieve danwel negatieve ontwikkeling uit)

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

De werkloosheidsontwikkeling is daarentegen ongunstig. Vanaf 2012 neemt de werkloosheid in deze deelregio snel toe. In Overig Amstel-Meerlanden is de werkloosheid wel continu onder het gemiddelde niveau van de MRA als geheel gebleven. Niettemin is de verwachting dat de werkloosheid in 2014 en 2015 verder oploopt. Een toenemende participatie, die gedreven lijkt te worden door aanmoediging (ouderen die langer blijven werken of andere, voorheen ontmoedigde mensen die zich nu toch als werkzoekenden melden), draagt hier vooral aan bij. Hierdoor is er meer concurrentie op de arbeidsmarkt ontstaan. Tussen 2009 en 2013 nam de werkgelegenheid overwegend af in Overig Amstel-Meerlanden.

De arbeidsvraag in Overig Amstel-Meerlanden (ongeveer 78 duizend personen in 2013) is groter dan het lokale aanbod vanuit de (totale) beroepsbevolking (61 duizend personen). De oplopende werkloosheid lijkt er daarom op te wijzen dat vraag en aanbod niet volledig op elkaar aansluiten. In figuur 4.17 is te zien dat de beroepsbevolking van Overig Amstel-Meerlanden bovengemiddeld hoog is opgeleid, zowel in vergelijking met de MRA als met Nederland. Vooral in dit segment van hoogopgeleide personen blijkt de deelregio een

Figuur 4.17 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: Overig Amstel-Meerlanden
Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

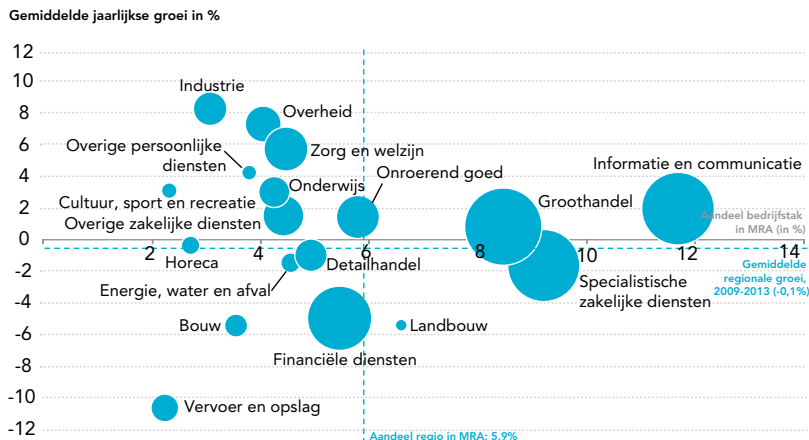
bovengemiddeld hoge werkloosheid te hebben. Waarschijnlijk hebben relatief veel pas afgestudeerde inwoners (bijvoorbeeld in de studentenwooncomplexen in Diemen) moeite om een baan te vinden. Voor middelbaar en lager opgeleiden bevindt de werkloosheid zich respectievelijk op en onder het gemiddelde niveau van de MRA.

Economische ontwikkeling per sector

In Overig Amstel-Meerlanden zijn vier sectoren duidelijk groter dan de rest. Groothandel produceerde in 2013 de meeste toegevoegde waarde (18,1 procent van de totale toegevoegde waarde). Informatie en communicatie en Specialistische zakelijke diensten volgen met ieder een aandeel van circa 16 procent. De sector Financiële diensten heeft ten slotte een aandeel van 12,5 procent in de toegevoegde waarde van de deelregio. Van deze vier omvangrijke sectoren is dit de enige met een relatief klein aandeel in de MRA. Overig Amstel-Meerlanden maakte in 2013 5,9 procent van het brp van de gehele MRA uit. Het relatieve aandeel van Informatie en communicatie is bijna tweemaal zo groot. In vergelijking met de rest van de MRA ontwikkelt Informatie en communicatie zich bovengemiddeld goed. Terwijl deze sector in de MRA kromp, bedroeg de gemiddelde jaarlijkse groei hiervan in Overig Amstel-Meerlanden 2 procent.

Van de vier omvangrijkste sectoren binnen de deelregio is Informatie en communicatie de enige de sector waarin de werkgelegenheid is toegenomen. Daarentegen zijn er tussen 2009 en 2013 in Financiële diensten veel banen verloren gegaan. Hetzelfde geldt voor de sector Vervoer en opslag, een sector die in zwaar weer verkeert. Zowel in termen van toegevoegde waarde als van werkgelegenheid was er sprake van een negatieve ontwikkeling, ruim onder het gemiddelde van de deelregio. In positieve zin valt de ontwikkeling van Industrie op. Vanaf 2007 lijkt de industriële productie binnen Overig Amstel-Meerlanden sneller dan voorheen toe te nemen. Na een kortdurende productieterugval in 2009 groeit de toegevoegde waarde van Industrie tot aan 2013 in hetzelfde tempo als vóór het dieptepunt van de recessie. In omvang is Industrie nog wel relatief klein: het aandeel in de totale toegevoegde waarde van Overig Amstel-Meerlanden bedroeg in 2013 3,4 procent. Dit is overigens een ruime verdubbeling van het aandeel in 1995. Overig Amstel-Meerlanden lijkt dan ook succesvolle niches van industriële bedrijvigheid te huisvesten. Dit is opvallend in een tijd waarin het belang van dienstensectoren in de Nederlandse economie over het algemeen toeneemt.

Figuur 4.18 Toegevoegde waarde per sector: Overig Amstel-Meerlanden
 Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2013

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

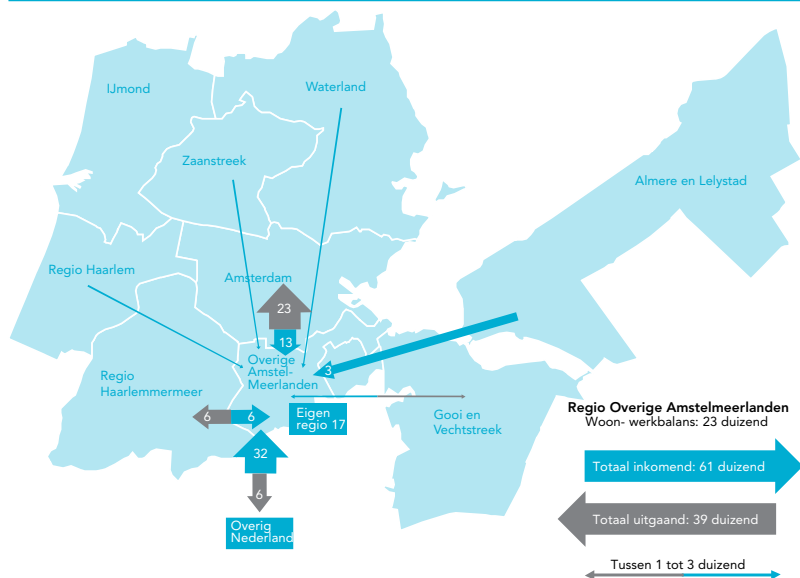
Arbeidsmarkt

Relatief weinig mensen wonen én werken in Overig Amstel-Meerlanden: 17 duizend personen van de totaal 56 duizend werkzame inwoners (een aandeel van ongeveer 30 procent). De meeste inwoners van Overig Amstel-Meerlanden werken overigens wel binnen de MRA. Veruit het grootste deel van de werkzame inwoners van deze deelregio (ongeveer 41 procent) werkt in Amsterdam. De omgekeerde stroom vanuit Amsterdam is aanzienlijk kleiner, zodat er per saldo een uitgaande pendelstroom is van zo'n 11 duizend personen.

Overig Amstel-Meerlanden is netto-ontvanger van arbeidskrachten uit de overige deelregio's van de MRA, met uitzondering van Regio Haarlemmermeer, waar de inkomende en uitgaande stroom elkaar in evenwicht houden. Veruit de meerderheid van de mensen die werken in Overig Amstel-Meerlanden komt uit plaatsen van buiten de MRA (32 duizend personen van de totale werkgelegenheidsomvang van 78 duizend werkzame personen). Het is vooral deze laatste stroom pendelaars die maakt dat Overig Amstel-Meerlanden netto-ontvanger van arbeidskrachten is.

Figuur 4.19 Pendelstromen Overig Amstel-Meerlanden met deelregio's MRA en overig Nederland

Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Bron: TNO

Eerder in dit hoofdstuk is de oplopende werkloosheid, het gemiddeld hoge opleidingsniveau van de beroepsbevolking en de relatief hoge werkloosheid onder hoogopgeleiden genoemd. Uit de pendelstromen valt niet direct af te leiden waardoor eventuele mismatches tussen vraag en aanbod worden veroorzaakt. Een mogelijkheid is dat de kennis en kunde van de werkloze beroepsbevolking niet goed aansluit op Informatie en communicatie. Dit is een grote sector in Overig Amstel-Meerlanden die na 2009 een groei heeft doorgemaakt en als zodanig zeer waarschijnlijk regelmatig vacatures had openstaan.

4.6 Regio Haarlem

Kerncijfers

De economische ontwikkeling van Regio Haarlem is al enkele jaren relatief gematigd. De toegevoegde waarde in 2013 verschilt niet veel van die in 1999, en met ups en downs ontwikkelt deze deelregio zich in een tempo dat onder het MRA-gemiddelde ligt. In het crisisjaar 2009 was de krimp minder dan in de MRA als geheel, maar in de jaren daarna groeide de economie van Regio Haarlem – met uitzondering van 2011 – niet. Hierdoor is de gemiddelde groei (een krimp van 0,8 procent per jaar) van de deelregio in de periode 2009-2013 minder gunstig dan de gemiddelde economische ontwikkeling van de MRA als geheel.

In de groeioprognose is uitgegaan van een soortgelijk beeld. Gemiddeld over 2014 en 2015 is uitgegaan van een lichte economische groei, onder het gemiddelde groeipad van de MRA. Voor Regio Haarlem zijn een herstellend consumentenvertrouwen en hiermee samenhangende bestedingen belangrijke drijfveren achter de positieve groeioprognose. Detailhandel speelt een dominante rol in de economische ontwikkeling van Regio Haarlem.

Tabel 4.6 Kerngegevens Regio Haarlem

		2013		2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
			aandeel in MRA (%)	gemiddelde jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	<i>mln euro</i>	5.865	5,5	-2,5	-0,3	1,1	-2,0	-0,2	-	+
Werkzame personen	<i>x 1.000</i>	102	6,9	-1,0	-0,9	0,6	-0,1	0,1	-	+
Bevolking	<i>x 1.000</i>	225	9,4	0,5	0,7	0,6	0,6	0,8	0,7	0,9
Potentiële beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	145	8,9	0,3	0,5	0,0	-0,3	0,1	0,1	0,1
Beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	107	8,9	2,2	-1,4	2,0	-3,1	2,3	-1,1	0,2
Werkzame beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	99	9,0	-0,7	-1,5	3,1	-5,2	0,4	-1,5	0,4
				aandeel in %						
Brutoparticipatiegraad	<i>in %</i>	74,1	-	74,6	73,2	74,6	72,5	74,1	73,3	73,4
Werkloosheid	<i>in %</i>	7,5	-	4,7	4,8	3,8	5,8	7,5	7,9	7,8

* Prognose (+ en - drukken een positieve danwel negatieve ontwikkeling uit)

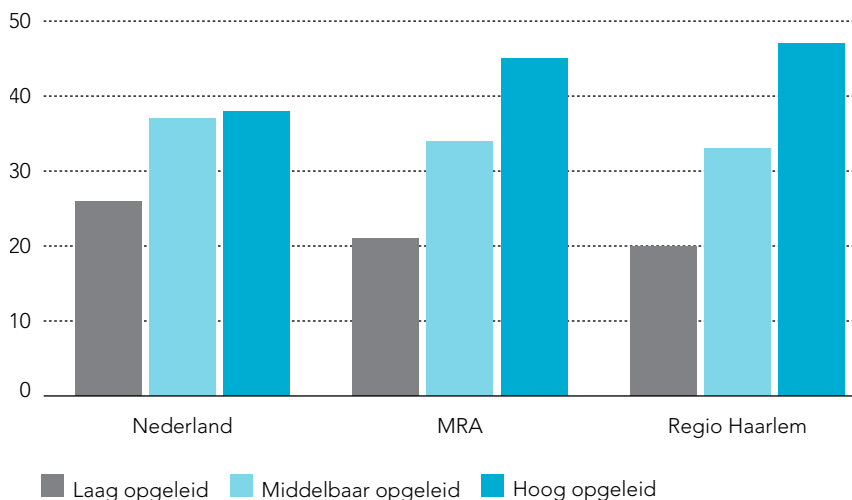
Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

De werkgelegenheid nam af in Regio Haarlem en was tussen 2009 en 2013 vrijwel gelijk aan het gemiddelde van de MRA. Daarentegen is de werkloosheid in Regio Haarlem relatief laag. Hierbij zal meespelen dat de brutoparticipatiegraad is gedaald. De beroepsbevolking nam af, terwijl de potentiële beroepsbevolking (de bevolking tussen 15-64 jaar) in de meeste jaren in omvang licht toenam. Dit patroon past in het beeld van de deelregio als aantrekkelijke woonlocatie voor relatief welgestelde mensen. Deze mensen kunnen het zich permitteren om, ondanks gewijzigd overheidsbeleid, vervroegd te stoppen met werken. Niettemin liep de werkloosheid hard op in 2012 en 2013. In lijn met de prognose voor de gehele MRA, is de verwachting dat de werkloosheid in 2014 en 2015 in deze deelregio nog enigszins oploopt.

De beroepsbevolking van Regio Haarlem kent globaal dezelfde verdeling van opleidingsniveau als die van de gehele MRA. Er wonen relatief veel hoogopgeleide mensen vergeleken met het landelijk gemiddelde. Daarnaast is het percentage laagopgeleide inwoners in Regio Haarlem relatief gering vergeleken met de rest van Nederland. Dit verklaart deels waarom de werkloosheid in

Figuur 4.20 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: Regio Haarlem

Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

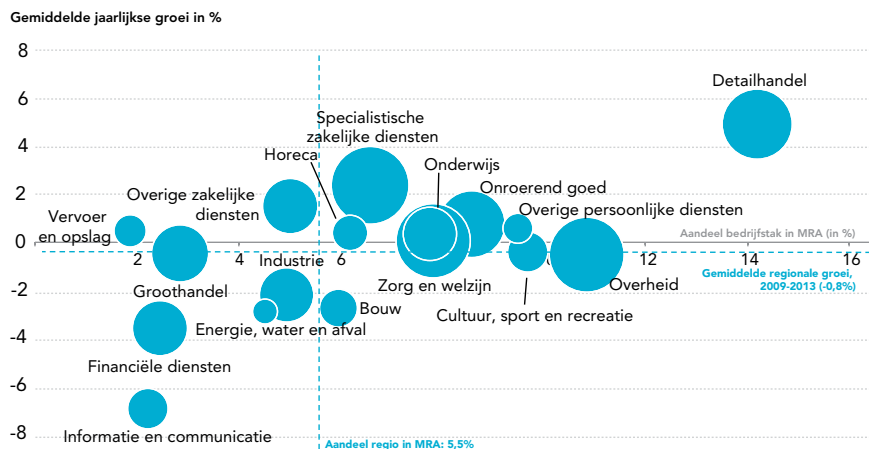
Regio Haarlem het hoogst is onder middelbaar geschoolden (zie ook hoofdstuk 2; tabel 2.5). Met een percentage van 10 in 2013 is dit het enige scholingssegment waar de werkloosheid in Regio Haarlem zich op hetzelfde niveau bevindt als het MRA-gemiddelde.

Economische ontwikkeling per sector

Het relatief vlakke groeipatroon van Regio Haarlem – hiervoor kort aangestipt – komt ook tot uiting in figuur 4.21, in de groeipatronen van de verschillende sectoren in deze deelregio. Relatief veel sectoren bevinden zich rond het gemiddelde groeipad van de deelregio, met enkele uitschieters naar boven en naar beneden. Ook valt op dat de economie van Regio Haarlem divers is. Er zijn vrijwel geen sectoren die duidelijk meer toegevoegde waarde creëren dan andere. Detailhandel heeft evengoed een relatief grote vertegenwoordiging in Regio Haarlem: ongeveer 14 procent van alle detailhandel in de MRA is hier gevestigd. De gemiddelde groei in de periode 2009-2013 is eveneens opvallend. Enerzijds past deze groei in het beeld van de deelregio als aantrekkelijke woonlocatie voor relatief welgestelde mensen, anderzijds kan de

Figuur 4.21 Toegevoegde waarde per sector: Regio Haarlem

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol), 2013*

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

nieuwe meetmethode van het CBS een extra 'statistische' stimulans hebben gegeven.

Daarnaast is duidelijk terug te zien dat deze deelregio een relatief groot overheidsapparaat herbergt, hetgeen onder andere samenhangt met Haarlem als provinciehoofdstad. Overheid heeft net als de sector Zorg en welzijn een aandeel van ongeveer 11 procent in het brp van Regio Haarlem. In omvang is alleen de sector Specialistische zakelijke diensten iets groter. Positief voor de deelregio is dat juist deze sector een positievere ontwikkeling doormaakte dan gemiddeld in de MRA. Het betreft hier bovendien een sector waarin de MRA een hoge specialisatiegraad heeft (zoals in hoofdstuk 3.1 beschreven). Van de overige sectoren waar de MRA een concurrentievoordeel heeft ten opzichte van de rest van het land, huisvest Regio Haarlem relatief veel activiteiten binnen de sector Cultuur, sport en recreatie. De groei hiervan ligt hier echter iets beneden het MRA-gemiddelde.

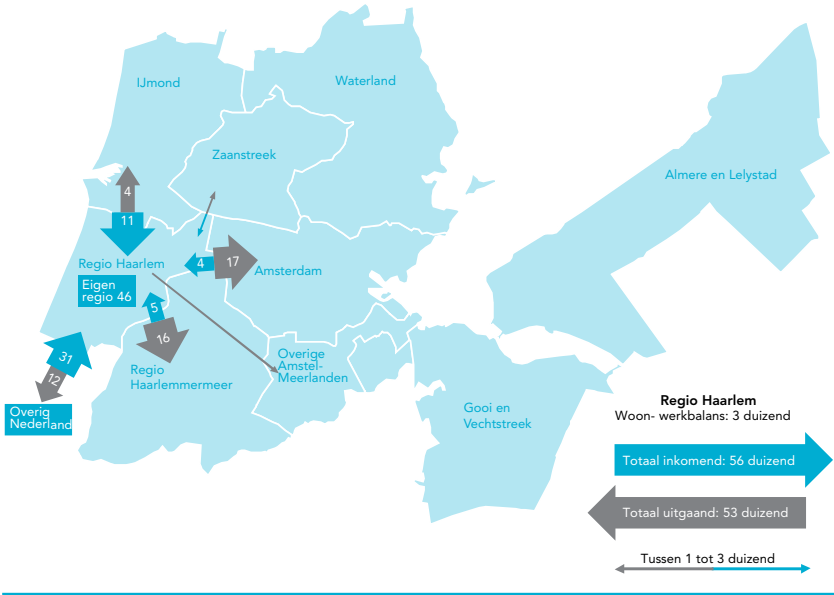
Arbeidsmarkt

Gemeten in absolute aantallen lijkt de arbeidsmarkt van Regio Haarlem redelijk in balans. Er werken hier zo'n 102 duizend personen, terwijl het aanbod vanuit de lokale werkzame beroepsbevolking 99 duizend personen bedraagt. Per saldo heeft Regio Haarlem dus een nettopendeloverschot van circa 3 duizend personen. De beroepsbevolking van de deelregio kent grofweg dezelfde verdeling naar opleidingsniveau als de gehele MRA. Per saldo wonen er in Regio Haarlem iets meer hoger opgeleiden, waardoor de groep laag- en middelbaar geschoolden net iets kleiner is dan het gemiddelde van de MRA.

Iets minder dan de helft van de werkzame inwoners van Regio Haarlem werkt in de eigen regio (46 duizend personen). Meer dan de helft van de inwoners (53 duizend personen) werkt daar dus buiten. In absolute zin is Regio Haarlem daarmee vergelijkbaar met Almere-Lelystad met een uitgaande pendel van 59 duizend personen. De meeste forensen vanuit Regio Haarlem zijn werkzaam in Amsterdam of Regio Haarlemmermeer (in beide gevallen ongeveer 16 procent van de werkzame beroepsbevolking). Omgekeerd zijn de forensenstromen kleiner, waardoor het pendelsaldo in beide gevallen negatief uitkomt.

Figuur 4.22 Pendelstromen Regio Haarlem met deelregio's MRA en overig Nederland

Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Regio Haarlem ontvangt vooral arbeidskrachten uit plaatsen buiten de MRA (ongeveer 30 procent van de hier werkzame personen en een netto inkomende stroom) en IJmond (ongeveer 10 procent). Arbeidsmarktrelaties met overige deelregio's van de MRA zijn zwak. Het gemiddelde opleidingsniveau van de beroepsbevolking in combinatie met de pendelstromen doen vermoeden dat hoogopgeleiden die werkzaam zijn in Amsterdam, relatief vaak in Regio Haarlem wonen.

4.7 Regio Haarlemmermeer

Kerncijfers

Regio Haarlemmermeer kende een bovengemiddeld gunstige economische ontwikkeling na het dieptepunt van de recessie in 2009. Naast Amsterdam is dit de enige deelregio van de MRA die in de periode 2009-2013 jaarlijks groeide. Voortbouwend op comparatieve voordelen *binnen* de MRA en de verwachte productiviteitswinst, is de groeiprognoze voor 2014 en 2015 eveneens bovengemiddeld positief.

De werkgelegenheid nam tussen 2009 en 2013 af met gemiddeld 0,8 procent per jaar. Tegelijkertijd is de beroepsbevolking, als gevolg van de gestegen participatiegraad, over het algemeen toegenomen. Dit heeft geleid tot meer werkloosheid in Regio Haarlemmermeer. In vergelijking met de overige deelregio's is de werkloosheid echter op een relatief bescheiden niveau gebleven. De verwachting is dat, ondanks verdere toename, het werkloosheidsniveau ook in 2015 ruim onder het MRA-gemiddelde blijft. Dit hangt samen met het feit dat Regio Haarlemmermeer een grote werkgever is voor arbeidskrachten die elders wonen; het werkgelegenheidsverlies komt daardoor in beperkte mate voor rekening van deze regio.

Tabel 4.7 Kerngegevens Regio Haarlemmermeer

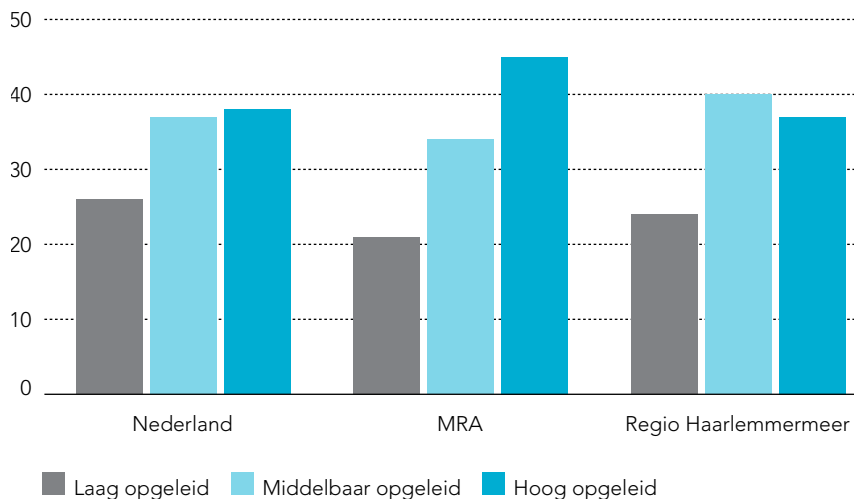
		2013		2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
			aandeel in MRA (%)	gemiddelde jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	<i>mln euro</i>	16.494	15,5	-5,7	2,0	4,6	2,0	-0,5	+	+
Werkzame personen	<i>x 1.000</i>	192	12,9	-2,5	-2,7	3,4	1,4	-3,2	-	-
Bevolking	<i>x 1.000</i>	203	8,5	1,4	1,0	0,6	0,4	0,2	0,4	0,4
Potentiële beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	134	8,2	1,0	0,6	-0,1	-0,5	0,5	0,0	0,1
Beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	106	8,8	0,1	-2,3	0,8	1,8	3,4	-0,7	2,5
Werkzame beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	99	9,0	-1,4	-2,6	1,0	0,6	1,6	-1,1	2,6
				aandeel in %						
Brutoparticipatiegraad	<i>in %</i>	78,8	-	76,5	74,3	74,9	76,6	78,8	78,3	80,2
Werkloosheid	<i>in %</i>	6,8	-	3,9	4,2	4,0	5,1	6,8	7,2	7,1

* Prognose (+ en - drukken een positieve danwel negatieve ontwikkeling uit)

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

Figuur 4.23 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: Regio Haarlemmermeer

Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

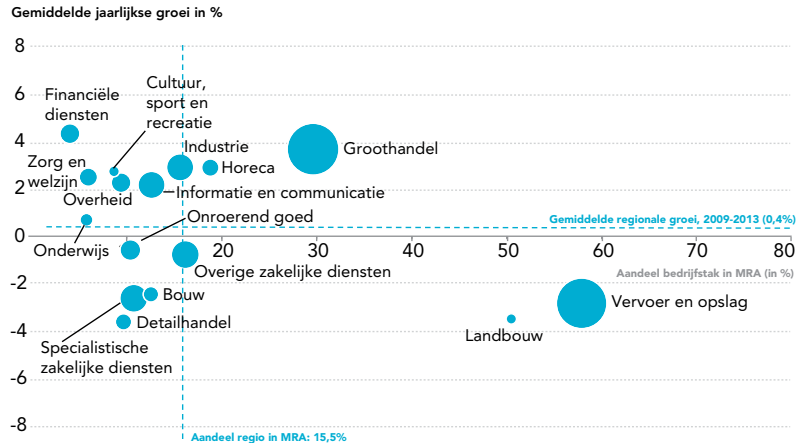
De beroepsbevolking van Regio Haarlemmermeer is overwegend middelbaar opgeleid. Dit aandeel is hoog in vergelijking met zowel de MRA als met Nederland. Hoogopgeleiden zijn relatief ondervertegenwoordigd. Per saldo herbergt de beroepsbevolking van Regio Haarlemmermeer daardoor meer lager opgeleiden dan gemiddeld in de MRA. Vanwege het relatief hoge aantal inwoners met een afgeronde mbo-opleiding op niveau 3 of 4 (of een equivalent hiervan) als hoogste opleiding – de officiële definitie van middelbaar opgeleiden – is de werkloosheid in Regio Haarlemmermeer het hoogst binnen deze groep. De werkloosheid onder hoger opgeleiden bevindt zich op het gemiddelde niveau van de MRA; onder laagopgeleiden is de werkloosheid beneden het gemiddelde.

Economische ontwikkeling per sector

Regio Haarlemmermeer is met 15,5 procent van het totale brp van de MRA een relatief grote deelregio. Uit figuur 4.24 is duidelijk op te maken dat met name twee sectoren deze omvang bepalen: Groothandel en Vervoer en opslag. Groothandel bracht in 2013 24 procent voort van de totale toegevoegde waarde van de deelregio; Vervoer en opslag had een aandeel van 22,8 procent. Aangezien

Figuur 4.24 Toegevoegde waarde per sector: Regio Haarlemmermeer

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2013

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

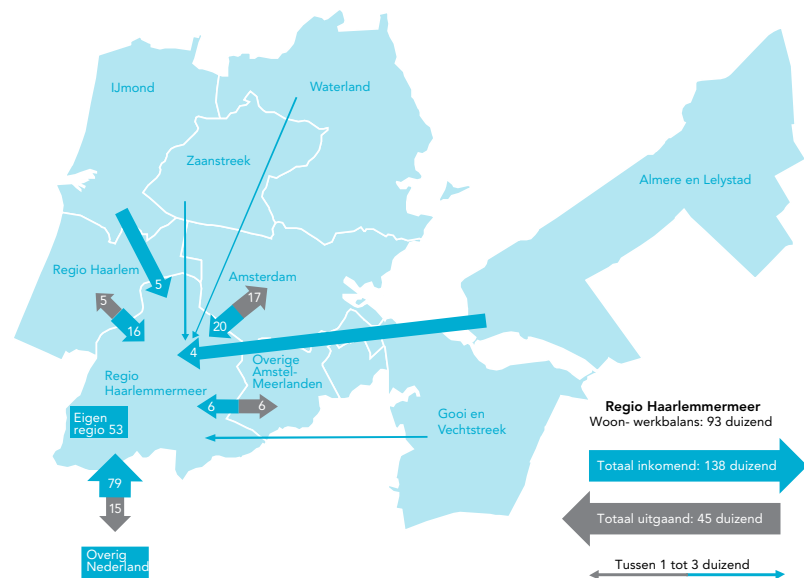
Bron: CBS (bewerking TNO)

bijna 58 procent van alle logistieke activiteiten binnen de MRA in Regio Haarlemmermeer plaatsvinden, bepalen economische ontwikkelingen in Vervoer en opslag in belangrijke mate de ontwikkelingen in de deelregio. Het is dan ook vooral aan de krimp van deze sector toe te schrijven dat de gemiddelde economische groei van Regio Haarlemmermeer 'slechts' 0,4 procent per jaar bedroeg tussen 2009 en 2013. Er zijn per saldo immers meer sectoren die (ruim) bovengemiddeld groeiden.

Daarentegen kende alleen de relatief kleine sector Detailhandel een nog sterkere krimp dan Vervoer en opslag. Voor de MRA als geheel zijn er binnen de sector Vervoer en opslag vanaf 2009 gemiddeld per jaar de meeste banen verloren gegaan in de luchtvaart. De toegevoegde waarde is daarentegen relatief het snelst gekrompen in het segment Opslag en dienstverlening voor vervoer. Binnen Regio Haarlemmermeer is er tussen 2009 en 2013 voor de gehele sector Vervoer en opslag sprake van een structureel productieverlies en afnemende werkgelegenheid. In hoofdstuk 3 is in dit verband al gewezen op mogelijke relocatie van logistieke bedrijven naar regio's buiten de MRA.

Figuur 4.25 Pendelstromen Regio Haarlemmermeer met deelregio's MRA en overig Nederland

Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Bron: TNO

De werkgelegenheid in de Groothandelssector van Regio Haarlemmermeer is gemiddeld per jaar gekrompen. Dit betekent dat hier een hogere arbeidsproductiviteit is gerealiseerd. Ongeveer 30 procent van Groothandel in de MRA is gevestigd in Regio Haarlemmermeer. Profiterend van de nabijheid van de internationale luchthaven, weet Groothandel zich vooral hier in belangrijke mate te handhaven in internationaal concurrentieperspectief.

Arbeidsmarkt

Regio Haarlemmermeer huisvest veel werkgelegenheid: de arbeidsvraag in de deelregio is veel groter dan het lokale aanbod vanuit de beroepsbevolking, een verschil van ongeveer 86 duizend personen. Circa 41 procent van de werkzame personen binnen de regiogrenzen van Haarlemmermeer woont buiten de MRA. Bijna 28 procent van de werkzame personen komt uit Regio Haarlemmermeer zelf, zodat de resterende arbeidsvraag (31 procent) wordt opgevuld met arbeidskrachten uit overige deelregio's van de MRA. Deze mensen komen voornamelijk uit Amsterdam en Regio Haarlem. Op

Overig Amstel-Meerlanden na, waar de inkomende en uitgaande pendel elkaar vrijwel opheffen, is Regio Haarlemmermeer netto-ontvanger van arbeidskrachten vanuit alle deelregio's van de MRA, alsook uit de rest van Nederland.

Binnen de MRA springt de nettopendelstroom vanuit Regio Haarlem het meest in het oog. Zo'n 16 duizend Haarlemmers pendelen dagelijks naar Regio Haarlemmermeer en 5 duizend Haarlemmermeeders naar Regio Haarlem. Het nettopendelsaldo met Amsterdam is kleiner dan dat met Regio Haarlem. Opvallend is dat iets meer Amsterdammers (20 duizend) naar Regio Haarlemmermeer komen om te werken dan andersom (17 duizend). Ongeveer 15 procent van de werkzame inwoners van Regio Haarlemmermeer werkt buiten de MRA. Het totale pendeloverschot van Regio Haarlemmermeer bedraagt ongeveer 93 duizend personen.

4.8 Waterland

Kerncijfers

Waterland is in economisch opzicht de kleinste deelregio van de MRA. In 2013 had Waterland een aandeel van 3 procent in het brp van de MRA. Zoals te zien is in figuur 4.2 aan het begin van dit hoofdstuk, blijft dit aandeel nagenoeg constant. Over het algemeen beweegt de economie van Waterland met de conjunctuur van de MRA mee. Tussen 2009 en 2013 kromp de toegevoegde waarde van Waterland met gemiddeld 0,4 procent per jaar. Ook de potentiële beroepsbevolking (inwoners tussen 15 en 64 jaar) is afgenomen. Dit kan zowel te maken hebben met uittreding van ouderen uit het arbeidsproces als met een relatief lage jonge aanwas. Desondanks is de beroepsbevolking groter geworden: meer inwoners van Waterland melden zich op de arbeidsmarkt, zoals blijkt uit de toenemende participatiegraad. Niet iedereen uit deze groep heeft echter werk kunnen vinden. Vanaf 2009 is de werkloosheid opgelopen. Eerst nog relatief langzaam – waarschijnlijk vanwege het aanhouden van werk kort na het uitbreken van de recessie in 2009 – maar relatief snel in 2012.

Tabel 4.8 Kerngegevens Waterland

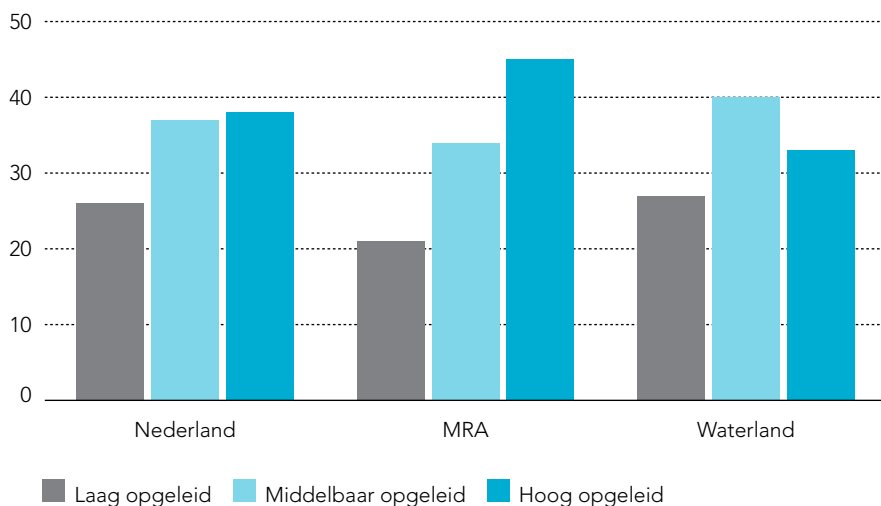
		2013		2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
			aandeel in MRA (%)	gemiddelde jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	<i>mln euro</i>	3.222	3,0	-0,4	-1,2	0,6	-1,0	-0,2	-	+
Werkzame personen	<i>x 1.000</i>	62	4,2	0,5	-5,6	-0,4	0,5	0,0	-	+
Bevolking	<i>x 1.000</i>	167	6,9	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2
Potentiële beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	109	6,6	-0,1	-0,1	-0,4	-0,7	-0,4	-0,4	-0,4
Beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	81	6,7	1,5	-0,5	0,2	2,1	0,0	0,5	1,2
Werkzame beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	76	6,9	0,6	-1,1	-0,2	0,8	-0,9	-0,9	1,3
			aandeel in %							
Brutoparticipatiegraad	<i>in %</i>	74,5	-	72,0	71,7	72,1	74,2	74,5	75,1	76,3
Werkloosheid	<i>in %</i>	6,2	-	3,2	3,8	4,1	5,4	6,2	7,5	7,4

* Prognose (+ en - drukken een positieve danwel negatieve ontwikkeling uit)

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

Figuur 4.26 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: Waterland

Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

De beroepsbevolking van Waterland is overwegend middelbaar opgeleid. Ongeveer 40 procent van de werkzame of werkzoekende inwoners is middelbaar opgeleid (dat wil zeggen: heeft een opleiding afgerond van minimaal havo- en maximaal mbo-niveau). Dit is weinig in vergelijking met het Nederlandse en het MRA-gemiddelde. Daarnaast heeft Waterland relatief veel laagopgeleide inwoners. De werkloosheid was in deze regio het laagst van de gehele MRA. Dit geldt ook voor de werkloosheid onder laagopgeleiden. Over het algemeen is de werkloosheid binnen de MRA het hoogst binnen deze groep. Gezien het grote aandeel middelbaar geschoolden in Waterland, is juist in deze groep de werkloosheid het hoogst. Per saldo zullen relatief veel werkloze inwoners van Waterland afhankelijk zijn van vacatures buiten hun eigen regio. De arbeidsvraag in Waterland is kleiner dan het lokale aanbod uit de (totale) beroepsbevolking. Het verschil bedraagt ruim 20 duizend personen.

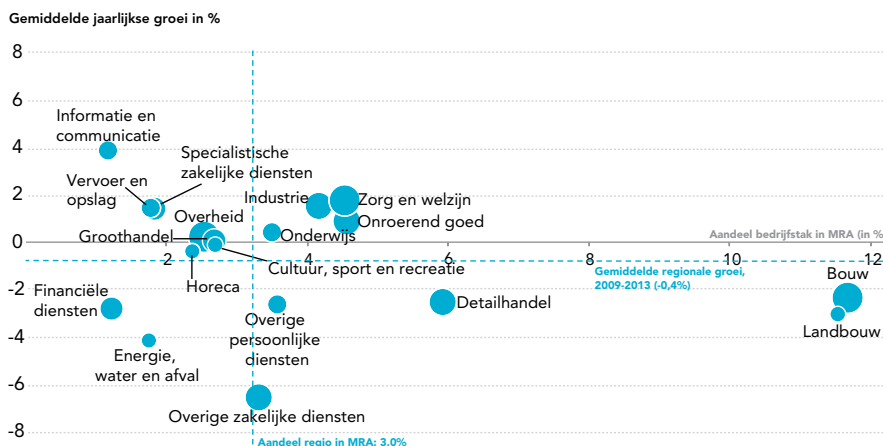
Economische ontwikkeling per sector

De economische ontwikkeling van Waterland wordt bepaald door een redelijk groot aantal sectoren die in omvang weinig van elkaar verschillen, maar die zich tussen 2009 en 2013 wel in een ander tempo ontwikkelden. Informatie en communicatie groeide in deze periode het snelst. Tegelijkertijd had Overige zakelijke diensten te maken met stevige economische tegenwind. Binnen Overige zakelijke diensten vindt digitalisering van bijvoorbeeld administratieve processen plaats. Juist bedrijven binnen de sector Informatie en communicatie profiteren van dit digitaliseringsproces. Toch is aan de tegengestelde economische ontwikkeling van beide sectoren moeilijk een volledige oorzaak-gevolgrelatie te koppelen. Overige zakelijke diensten zal vooral nadelige effecten hebben ondervonden van de lang aanhoudende recessie.

Ditzelfde zal gelden voor de sector Bouw, waar de recessie voor relatief veel vraaguitval heeft gezorgd. Binnen de MRA kromp de bouwsector het meest in de periode 2009-2013. Waterland herbergt een relatief grote concentratie van bouwbedrijven in de MRA. In dit opzicht valt de krimp binnen Waterland mee; in de MRA als geheel

Figuur 4.27 Toegevoegde waarde per sector: Waterland

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol), 2013*

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

was de krimp gemiddeld 5 procent per jaar. Daarentegen maakt Detailhandel in Waterland een minder gunstige ontwikkeling door dan elders in de MRA. Ook dit is een sector die in toenemende mate onder druk staat van digitalisering (webwinkels) en de winkeliers in Waterland kunnen bovengemiddeld last hebben gehad van hun onlineconcurrenten.

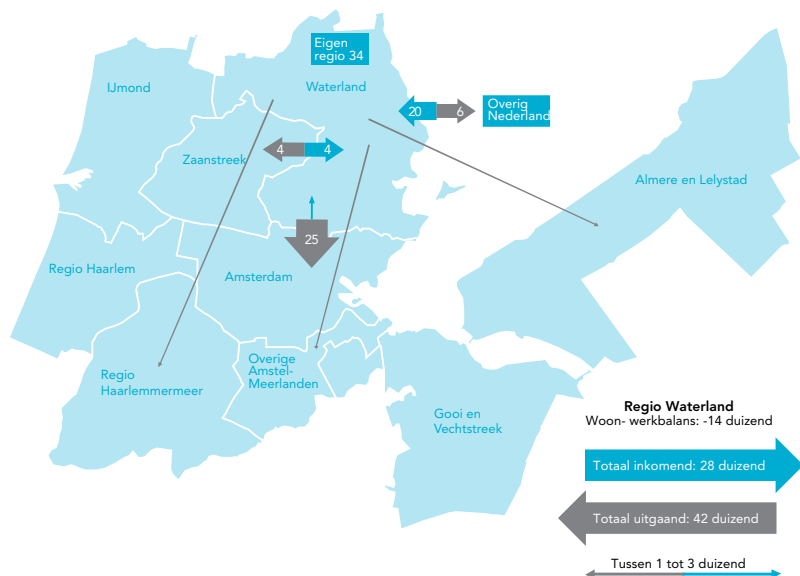
Naast Informatie en communicatie is ook de sector Specialistische zakelijke diensten binnen Waterland bovengemiddeld gegroeid. In beide gevallen gaat het om sectoren waarin de MRA sterk is gespecialiseerd, maar die slonken tijdens de recessie. Wellicht zijn er enkele bedrijven vanuit Amsterdam uitgeweken naar een goedkopere kantoorlocatie in Waterland. Industrie maakt in Waterland ook een opvallend positieve ontwikkeling door in vergelijking met de lichte krimp in de MRA als geheel. In Waterland groeide de toegevoegde waarde van Industrie gemiddeld met 4,2 procent per jaar tussen 2009 en 2013. De industriële activiteit van Waterland is bovendien relatief groot; in totaal brengt deze sector 9 procent van de totale toegevoegde waarde voort. Bovendien is het aandeel van Industrie in de MRA groter dan het aandeel van de deelregio als geheel.

Arbeidsmarkt

Waterland is door middel van de arbeidsmarkt zeer nauw verbonden met Amsterdam. Per saldo zijn veel inwoners van Waterland afhankelijk van werk in Amsterdam. De forensenstroom naar Amsterdam overtreft de totale netto uitgaande pendelstroom van Waterland. In 2013 reisde vrijwel dagelijks zo'n 25 duizend personen voor werk naar Amsterdam, dit is bijna 33 procent van de werkzame beroepsbevolking van Waterland.

Omgekeerd is de pendelstroom vanuit Amsterdam een stuk kleiner (rond de 3 duizend personen). Bijna 45 procent van de werkzame inwoners van Waterland heeft een baan in de eigen regio (34 duizend personen).

Figuur 4.28 Pendelstromen Waterland met deelregio's MRA en overig Nederland
 Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Bron: TNO

Ook tussen de overige deelregio's van de MRA en Waterland vindt woon-werkverkeer plaats. Het betreft overwegend kleine pendelstromen die redelijk met elkaar in balans zijn. In het geval van IJmond, Regio Haarlem en Zaanstreek resulteert dit zelfs in een nulsaldo. De pendelstroom met Zaanstreek bedraagt in beide richtingen ongeveer 4 duizend personen; alleen met Amsterdam heeft Waterland een grotere woon-werkverkeerspendel. Naar Regio Haarlemmermeer, Overig Amstel-Meerlanden, Gooi en Vechtstreek en Almere-Lelystad is de forensenstroom vanuit Waterland net iets groter dan omgekeerd. Vanuit plaatsen buiten de MRA is Waterland daarnaast netto-ontvanger van arbeidskrachten. Er reizen vanuit overige delen van Nederland per saldo ongeveer 14 duizend personen meer voor werk naar Waterland dan omgekeerd.

4.9 Zaanstreek

Kerncijfers

De economie van deelregio Zaanstreek ontwikkelde zich vanaf 2011 relatief gunstig. In dat jaar heeft Zaanstreek een aanzienlijke groei van de toegevoegde waarde weten te realiseren. Daarna is er eigenlijk geen sprake geweest van een 'dubbele dip', zoals in de rest van de MRA. Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat er, gemiddeld over de periode 2009-2013, sprake is van een lichte krimp van 0,2 procent per jaar. Tegelijkertijd is de werkgelegenheid in Zaanstreek licht toegenomen, eveneens met 0,2 procent per jaar. De verwachting is dat deze relatief gunstige ontwikkelingen aanhouden in 2014 en 2015. Gemiddeld over deze jaren is in de groeiprognose uitgegaan van een positieve groei, voornamelijk gebaseerd op toenemende consumentenuitgaven via de detailhandel. Deze relatief belangrijke sector in de economie van Zaanstreek heeft een stevige herstelgroei doorgemaakt na 2009.

Ondanks deze relatief gunstige economische ontwikkeling, is de werkloosheid in Zaanstreek opgelopen. Deze toename is overigens vrijwel gelijk aan die van de gehele MRA, hoewel in 2013 het werkloosheidspercentage in Zaanstreek voor het eerst sinds 2009

Tabel 4.9 Kerngegevens Zaanstreek

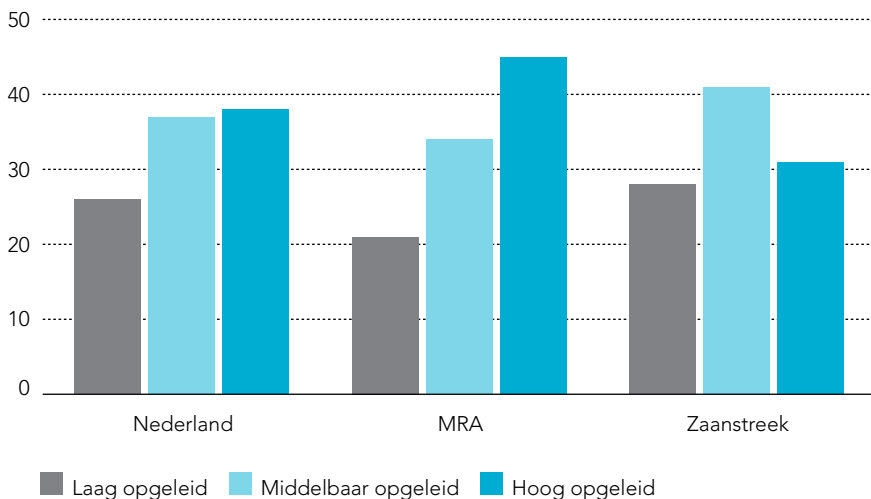
		2013		2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
			aandeel in MRA (%)	gemiddelde jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	<i>mln euro</i>	4.068	3,8	-1,7	-1,5	2,7	-0,5	0,0	-	+
Werkzame personen	<i>x 1.000</i>	70	4,7	0,0	-2,8	3,0	0,7	-0,1	-	+
Bevolking	<i>x 1.000</i>	166	6,9	0,8	0,9	0,9	0,8	0,7	0,6	0,7
Potentiële beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	109	6,7	0,5	0,6	0,4	0,2	0,3	0,4	0,5
Beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	78	6,4	0,8	-0,6	0,4	-1,1	0,6	-0,6	0,1
Werkzame beroepsbevolking	<i>x 1.000</i>	70	6,4	0,9	-2,0	0,4	-2,6	-2,1	-2,2	0,1
			aandeel in %							
Brutoparticipatiegraad	<i>in %</i>	71,3	-	72,9	72,0	72,0	71,0	71,3	70,5	70,3
Werkloosheid	<i>in %</i>	9,1	-	3,8	5,2	5,2	6,6	9,1	10,5	10,5

* Prognose (+ en - drukken een positieve danwel negatieve ontwikkeling uit)

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

Figuur 4.29 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau: Zaanstreek

Aandeel in procenten; vijfjaarsgemiddelde, 2009-2013

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

iets hoger was dan het MRA-gemiddelde. In de periode 2009-2013 is de potentiële beroepsbevolking (inwoners tussen 15 en 64 jaar) ieder jaar toegenomen. Dit heeft geleid tot extra potentieel arbeidsaanbod. Van deze groep lijkt niet iedereen een baan gevonden te hebben. Tegelijkertijd is de beroepsbevolking in enkele jaren afgenomen, de werkzame beroepsbevolking zelfs nog meer. Het vermoeden bestaat dat een toenemende groep werkzoekenden de hoop op het vinden van een baan heeft opgegeven. De participatiegraad laat dan ook een dalende trend zien. Een en ander zal te maken hebben met negatieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt in overige deelregio's van de MRA of elders in Nederland. Het aantal werkzame personen in Zaanstreek is vrijwel gelijk aan het aanbod vanuit de lokale beroepsbevolking. Aangezien het niet aannemelijk is dat het lokale aanbod volledig aansluit op de dominante bedrijfsactiviteiten in Zaanstreek, zal dit betekenen dat een relatief groot deel van de inwoners van Zaanstreek afhankelijk is van werk buiten de eigen woonstreek.

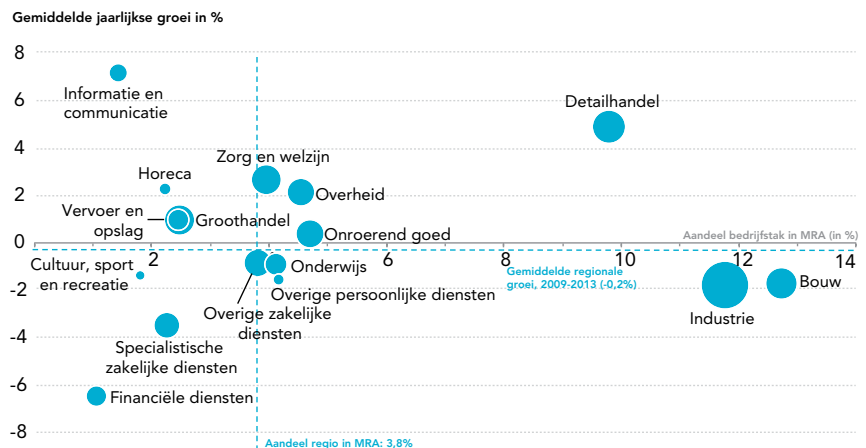
Zaanstreek heeft een sterk industrieel karakter, vooral gedomineerd door de voedingsmiddelenindustrie. Dit vindt zijn weerslag in het gemiddelde opleidingsniveau van deze deelregio. De beroepsbevolking bestaat uit relatief veel middelbaar en laagopgeleide personen in vergelijking met de MRA en Nederland. In hoofdstuk 2 is ook gebleken dat de werkloosheid zich in Zaanstreek vooral manifesteert in deze twee groepen. Het werkloosheidspercentage onder middelbaar opgeleide inwoners van Zaanstreek was in 2013 net iets hoger dan het gemiddelde in de MRA. Tussen 2009 en 2013 is de werkgelegenheid afgenomen in de sectoren Industrie, Financiële diensten en Overige zakelijke diensten. Dit zijn sectoren waar over het algemeen relatief veel middelbaar geschoold personeel werkzaam is.

Economische ontwikkeling per sector

In figuur 4.30 komt de dominantie van Industrie in de economie van Zaanstreek duidelijk naar voren. Deze sector maakt ongeveer 20 procent van het brp van deze deelregio uit. De gemiddelde krimp van 1,8 procent per jaar tussen 2009 en 2013 heeft daarom in belangrijke mate bijgedragen aan het algemene conjunctuurbeeld van Zaanstreek in de onderzoeksperiode (een krimp van 0,2 procent per jaar).

Figuur 4.30 Toegevoegde waarde per sector: Zaanstreek

Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten (verticale as), 2009-2013; procentueel aandeel sector in MRA (horizontale as); omvang (grootte van bol)*, 2013

* De bolgrootte geeft uitsluitend de juiste verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van de andere deelregio's.

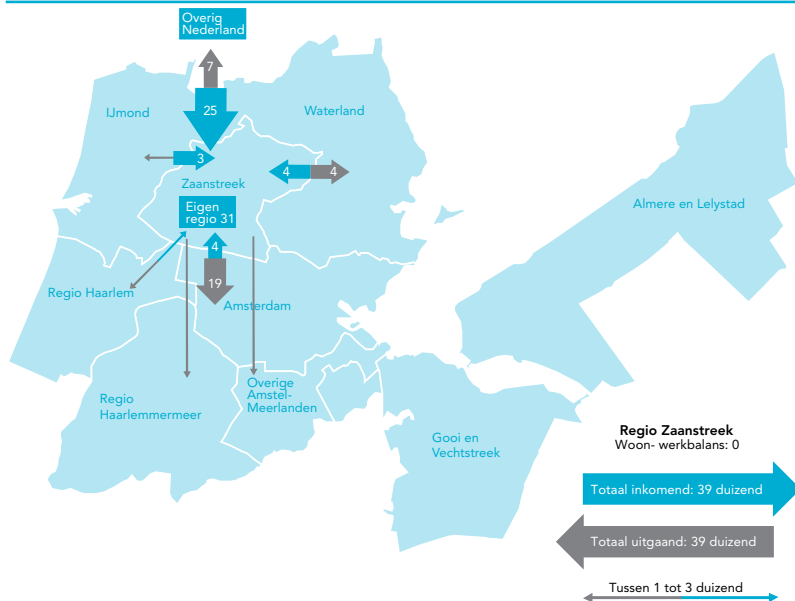
Bron: CBS (bewerking TNO)

Ook de vraaguitval in de sector Bouw heeft bijgedragen aan deze ontwikkeling. Er zijn relatief veel bouwondernemingen gevestigd in Zaanstreek; hun gezamenlijke aandeel in de totale economie van de MRA is zelfs groter dan die van Industrie. Binnen Zaanstreek maakt Bouw bijna 9 procent van de economie uit. Deze omvang is grofweg gelijk aan die van Groothandel, Detailhandel en Zorg en welzijn. Al deze bedrijfssectoren groeiden bovengemiddeld. Vooral Detailhandel heeft een gunstige ontwikkeling doorgemaakt. Een toenemend consumentenvertrouwen met als gevolg meer bestedingen zullen hieraan hebben bijgedragen. Ook is er sprake van een positief effect van het toegenomen aantal toeristen dat bijvoorbeeld de Zaanse Schans bezoekt. Hoewel in omvang relatief klein, is Horeca ook bovengemiddeld gegroeid in Zaanstreek. De sectoren waarin de MRA in hoge mate gespecialiseerd is, komen relatief weinig voor in Zaanstreek. Dit komt onder andere door het sterke industriële profiel van Zaanstreek: een subregionale specialisatie. Informatie en communicatie is wel de sector die het snelst groeide tussen 2009 en 2013. Deze ontwikkeling is fors beter dan het gemiddelde in de MRA, waar sprake was van krimp van deze sector. Het gaat in Zaanstreek om een relatief kleine sector (ongeveer 3 procent van de totale toegevoegde waarde). De opmars is echter duidelijk, met eveneens een bovengemiddelde werkgelegenheidsgroei. Hier speelt een effect van bedrijven die van Amsterdam naar Zaanstreek zijn verhuisd. Daarnaast blijkt uit het vestigingenregister ook een bescheiden groei bij (kleinere) bestaande bedrijven. Dit kan gezien worden als een gunstige ontwikkeling; in een te sterke afhankelijkheid van een beperkt aantal sectoren schuilt immers een risico, zeker in tijden van laagconjunctuur.

Arbeidsmarkt

Ondanks dat de arbeidsvraag in Zaanstreek vrijwel gelijk is aan het aantal werkende inwoners, werkt minder dan de helft van deze mensen in Zaanstreek zelf. Zo'n 44 procent van de werkzame beroepsbevolking had in 2013 een baan in de eigen regio. Relatief veel inwoners van Zaanstreek werken in Amsterdam, ongeveer 27 procent van de werkzame beroepsbevolking. Omgekeerd is deze stroom veel kleiner; er werken circa 4 duizend Amsterdammers in Zaanstreek. Per saldo zijn de inkomende en uitgaande pendelstromen van Zaanstreek nagenoeg gelijk aan elkaar. Dit patroon geldt ook voor de forensenstromen tussen IJmond-Zaanstreek en Regio Haarlem-Zaanstreek. In beide gevallen is het pendelsaldo nul.

Figuur 4.31 Pendelstromen Zaanstreek met deelregio's MRA en overig Nederland
Inkomende en uitgaande pendel; x 1.000 personen; 2013

Bron: TNO

Forensenstromen naar Regio Haarlemmermeer en Overig Amstel-Meerlanden zijn vanuit Zaanstreek net iets groter dan omgekeerd. Het zijn echter relatief kleine stromen. De arbeidsmarktrelatie tussen Amsterdam en Zaanstreek is zeer dominant. Ongeveer 10 procent van de werkzame inwoners van Zaanstreek heeft een baan buiten de MRA. Omgekeerd bestaat er een sterkere arbeidsmarktrelatie met de rest van Nederland; er kwamen in 2013 dagelijks bijna 25 duizend personen uit plaatsen van buiten de MRA voor werk naar Zaanstreek. Dit is ongeveer 35 procent van het totaal aantal werkzame personen in Zaanstreek. De richting van woon-werkverkeer vertoont overeenkomsten met die van Waterland. Het feit dat de huizenprijzen in deze deelregio's gemiddeld lager zijn dan in Amsterdam, waardoor relatief veel mensen die in Amsterdam werken, woonachtig zijn in Zaanstreek of Waterland, zal hierbij een rol spelen.

4.10 Conclusie

Amsterdam drukt van oudsher een groot stempel op de economische ontwikkeling van de MRA: net iets minder dan de helft van het bruto regionaal product (brp) werd in 2013 door bedrijvigheid in Amsterdam voortgebracht. Na Amsterdam volgt Regio Haarlemmermeer met een aandeel van 15,5 procent in het brp van 2013. Samen met deelregio Overig Amstel-Meerlanden groeien Amsterdam en Regio Haarlemmermeer ook in 2014 en 2015 naar verwachting sneller dan het MRA-gemiddelde. Vooral Regio Haarlem en Gooi en Vechtstreek hebben – overigens al langere tijd – te maken met een afnemend aandeel in de economische omvang van de MRA. Voor IJmond geldt dit in mindere mate; hier lijken vooral conjuncturele invloeden zwaarder mee te wegen. Gooi en Vechtstreek maakt, gemiddeld over 2014 en 2015, naar verwachting als enige deelregio binnen de MRA een lichte krimp door.

Bovenstaande ontwikkelingen hangen samen met comparatieve of agglomeratievoordelen *binnen* de MRA. In hoofdstuk 3 is beschreven dat de MRA ook als geheel dergelijke voordelen geniet ten opzichte van de rest van Nederland. Binnen de MRA blijken activiteiten met een hoge mate van winstgevendheid (er wordt meer toegevoegde waarde voortgebracht per arbeidskracht) zich ook ruimtelijk te concentreren. Het gaat dan met name om Financiële diensten in Amsterdam, Groothandel in Regio Haarlemmermeer, Informatie en communicatie in Overig Amstel-Meerlanden en Industrie in Zaanstreek en IJmond. Dit is een uiting van subregionale specialisatiepatronen: de deelregio's van de MRA hebben ieder een dominante sector die in sommige gevallen een gunstigere economische ontwikkeling doormaakte dan gemiddeld voor die sector in de gehele MRA.

Een soortgelijke ontwikkeling is zichtbaar voor Detailhandel in zowel Regio Haarlem als Zaanstreek. Detailhandel is relatief sterk geconcentreerd in beide deelregio's en groeide in beide gevallen ruim boven het gemiddelde van hun deelregio. Deze subregionale ontwikkelingen, die een toename van de specialisatie in deelregio's suggereren, staan in contrast met de ontwikkelingen van de MRA als geheel. In hoofdstuk 3 is beschreven dat vooral de sectoren waarin de MRA in hoge mate gespecialiseerd is, een grote terugval in economische groei doormaakten tussen 2009 en 2013. Deze ontwikkeling van de MRA toont aan dat zware afhankelijkheid van een beperkt aantal sectoren een risico met zich meebrengt, zeker in tijden van lang aanhoudende laagconjunctuur. In dit verband is het relatief gunstig dat in enkele deelregio's meer diversificatie plaatsvindt. Zo maakte

de relatief kleine sector Informatie en communicatie zowel in Waterland als in Zaanstreek een sterk bovengemiddelde economische groei door tussen 2009 en 2013. Waterland lijkt daarnaast, net als Overig Amstel-Meerlanden, een succesvolle niche (of niches) van industriële bedrijvigheid te huisvesten. In Almere-Lelystad is Vervoer en opslag een voorbeeld van een relatief kleine sector die een gunstige economische ontwikkeling doormaakte in de periode 2009-2013. Dit is opvallend, zeker gezien de algemene economische ontwikkeling van deze sector in de gehele MRA.

Op de arbeidsmarkt van de MRA zijn ook concentraties zichtbaar. Vooral de werkloosheid lijkt een hardnekkig karakter te hebben in de deelregio's Almere-Lelystad, Amsterdam en Zaanstreek. De verwachting is dat de werkloosheid in deze drie deelregio's ook in 2014 en 2015 op een bovengemiddeld niveau blijft steken. Aan de andere kant bezit de MRA ook duidelijke werkgelegenheidskernen. In de deelregio's Amsterdam, Gooi en Vechtstreek, Overig Amstel-Meerlanden en Regio Haarlemmermeer is het aantal werkzame personen hoger dan het aantal werkzame inwoners. Het omgekeerde geldt voor Almere-Lelystad, Regio Haarlem en Waterland. In IJmond en Zaanstreek is de totale arbeidsvraag ongeveer in balans met het totaal aantal werkzame inwoners. Niettemin hebben deze laatste twee deelregio's pendelrelaties met andere regio's. In het geval van IJmond zowel binnen de MRA als met de rest van Nederland; Zaanstreek kent vooral pendelrelaties met de rest van de MRA.

De bovengenoemde werkgelegenheidsconcentraties binnen de MRA hebben, naast een grote aantrekkingskracht op inwoners van overige MRA-deelregio's, ook een relatief grote uitstraling naar de rest van Nederland. Als hoofdstad van Nederland heeft Amsterdam een bovenregionale (arbeidsmarkt)functie. Dagelijks pendelen dan ook veel mensen van buiten de MRA naar Amsterdam. In Gooi en Vechtstreek heeft met name media gerelateerde bedrijvigheid een bovenregionale uitstraling, in Regio Haarlemmermeer geldt dit voor groothandels- en logistieke activiteiten. Toch vinden per saldo de grootste forensenstromen binnen de MRA plaats. Dit geeft aan dat de MRA, in geografisch opzicht, een min of meer optimale arbeidsmarktomvang heeft. Inwoners van de verschillende deelregio's kunnen zich relatief eenvoudig verplaatsen naar werk in andere delen van de MRA, en zijn bereid om deze woon-werkafstand met bijbehorende reistijd te accepteren. Dit betekent dat de hoge concentraties van werkloosheid in een beperkt aantal deelregio's weliswaar een lokaal probleem zijn, maar dat de oplossing (werkgelegenheid) op het niveau van de MRA als geheel gezocht moet worden.

5. Economische ongelijkheid in de MRA en Nederland

5.1 Inleiding

Economische ongelijkheid is een onderwerp dat momenteel, mede door het werk van Piketty (2014) brede belangstelling geniet. Zo wijdde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR, 2014) vorig jaar een studie aan economische ongelijkheid in Nederland. Ook naar aanleiding van het rapport van Stiglitz, Sen en Fitoussi (2009), en de daaropvolgende discussie over de geschiktheid van het bruto binnenlands product (bbp) als maatstaf voor maatschappelijke vooruitgang en welvaart, is er hernieuwde aandacht voor de verdeling van welvaart en inkomen binnen en tussen landen. De Europese Commissie stipuleert in haar strategie *Europe 2020* dat economische groei in de Europese Unie onder meer *socially inclusive* moet zijn: gericht op het vergroten van werkgelegenheid en het terugdringen van armoede en sociale uitsluiting.

Inkomensongelijkheid in rijke, ontwikkelde landen is de afgelopen decennia toegenomen (OESO, 2011). Er bestaat in de literatuur consensus over de stelling dat het verband tussen inkomensongelijkheid en economische groei niet lineair is: terwijl inkomensongelijkheid in minder ontwikkelde landen gunstig kan zijn voor economische groei, blijkt dat te grote inkomensongelijkheid in meer ontwikkelde landen juist ten koste gaat van economische groei.¹⁸ Vooral de samenhang van grote inkomensongelijkheid met kwaliteit van huisvesting, sociale mobiliteit, fysieke en geestelijke

¹⁸ Fysiek kapitaal is een belangrijke bron van groei voor landen in een lager stadium van ontwikkeling. Bij fysiek kapitaal maakt het niet uit wie investeert. Ongelijkheid leidt in dit geval tot meer investeringen omdat rijken een intrinsiek hogere bereidheid tot sparen hebben. Menselijk kapitaal is een belangrijke bron van groei voor landen in een hoger stadium van ontwikkeling. Ongelijkheid is hier juist ongunstig omdat accumulatie van menselijk kapitaal groter is wanneer meer individuen erin investeren (Galor en Moav, 2004).

gezondheid, subjectief welbevinden, politieke participatie en sociaal en institutioneel vertrouwen, blijkt robuust (Van de Werfhorst, 2014). Maar het nastreven van gelijkheid kent ook een prijs. Hervreiding leidt vaak tot relatief hoge, versturende belastingen en reduceert daardoor de arbeidsparticipatie en aantallen gewerkte uren in een economie. Ook kan het prikkels tot werken en het nemen van risico's ondermijnen. Het CPB (2014, p.2) constateert dan ook in een recente notitie: "De conclusies uit de theoretische en empirische literatuur ten aanzien van het verband tussen ongelijkheid en groei zijn dus gemengd".

In de editie 2014 van *Economische Verkenningen MRA* constateerden gastauteurs Brakman en Van Marrewijk dat stedelijke agglomeraties zoals de MRA bij uitstek profiteren van de moderne mondialisering, maar dat juist ook deze succesvolle agglomeraties te maken hebben met polarisatie van de arbeidsmarkt. De eerdergenoemde WRR-studie analyseert ongelijkheid op nationaal niveau. Dit hoofdstuk

Kader 5.1 Maatstaven voor ongelijkheid

Gini-coëfficiënt	Een maatstaf voor ongelijkheid die tussen 0 en 1 ligt. Hoe dichter bij 0 hoe gelijkjer de verdeling. Deze maatstaf is gevoelig voor veranderingen rond het gemiddelde. Indien ook negatieve waarden worden meegenomen bij de berekening (zoals negatieve vermogens), kan de coëfficiënt een waarde boven de 1 aannemen.
Theil-index	Een maatstaf voor ongelijkheid. De ondergrens van de Theil is 0, de bovengrens wordt bepaald door (de logaritme van) het aantal waarnemingen. Deze maatstaf is gevoelig voor veranderingen in de staarten van de verdeling.
p90/p10-ratio	De verhouding tussen de waarde van het 90ste en 10de percentiel van de verdeling. Deze ratio drukt de verhouding tussen inkomen/lonen/vermogen aan de boven- en aan de onderkant van de verdeling uit.

vormt een eerste empirische analyse van economische ongelijkheid in de Metropoolregio Amsterdam (MRA). De volgende vragen staan hierbij centraal: Hoe groot is de ongelijkheid in de MRA? Is deze groter of kleiner dan in Nederland? Is de ongelijkheid toegenomen in het afgelopen decennium? En hoe groot is de ongelijkheid binnen de MRA (op gemeenteniveau)? De analyse in dit hoofdstuk is verkennend en in hoofdzaak beschrijvend. De (normatieve) vraag of de ongelijkheid in de MRA suboptimaal hoog of laag is, valt buiten het bestek van deze *Economische Verkenningen MRA*.

In dit hoofdstuk wordt ongelijkheid in de MRA in een aantal dimensies beschreven: ongelijkheid tussen inkomens, tussen lonen en tussen vermogens. Inkomensongelijkheid is waar de discussie over economische ongelijkheid primair over gaat. Deze staat centraal in paragraaf 5.2. Paragraaf 5.3 kijkt naar de loonongelijkheid in de MRA. Ook inkomen uit vermogen is een bron van inkomen. De verdeling van vermogens in de MRA komt aan bod in paragraaf 5.4. De analyse van inkomens- en vermogensongelijkheid in dit hoofdstuk richt zich op huishoudens; die van loonongelijkheid op werkzame personen. Voor de analyses is gebruikgemaakt van verschillende micro-databestanden van het CBS.

5.2 Inkomensongelijkheid in de MRA en Nederland

De inkomensongelijkheid gemeten als Gini-coëfficiënt is in Nederland relatief beperkt (zie figuur 5.1). Dit blijkt uit een vergelijking met andere OESO-landen (OESO staat voor Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling; OECD in het Engels). De Gini-coëfficiënt van Nederland is vergelijkbaar met die van de als egalitair bekend staande Scandinavische landen en ligt onder het OESO-gemiddelde. Bovendien behoort Nederland, met België en Frankrijk, tot de landen waar de inkomensongelijkheid tussen 1985 en 2011 het minst is veranderd (OESO, 2014).

Gedurende de naoorlogse periode tot het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw, nam de inkomensongelijkheid af in Nederland (en in andere westerse landen). In Nederland zijn hier verschillende redenen voor, variërend van de wederopbouw tot de uitbouw van de verzorgingsstaat en de verbeterde toegankelijkheid van (hoger) onderwijs (Groot en Neijenhuis, 2014). In de jaren zeventig van de

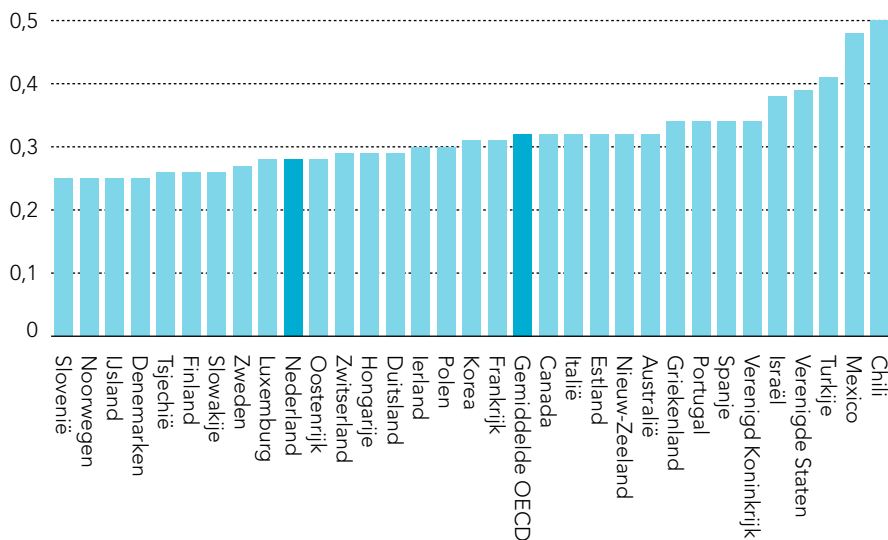
vorige eeuw stond economische ongelijkheid hoog op de politieke agenda, waardoor een sterke daling van de ongelijkheid inzette. Een decennium later was dit anders en nam de inkomensongelijkheid juist sterk toe als gevolg van veranderingen in de sociale zekerheid (zoals de ontkoppeling van lonen en uitkeringen), om daarna weer af te vlakken. Gemeten in Gini-coëfficiënten is de inkomensongelijkheid in heel Nederland sindsdien vrij stabiel gebleven (Kremer e.a., 2014).

Hoe is de situatie binnen een grootstedelijke agglomeratie als de MRA, waar zowel veel arme als rijke mensen wonen? In deze paragraaf wordt onderzocht hoe de inkomens over huishoudens in de MRA zijn verdeeld en hoe deze verdeling zich verhoudt tot Nederland als geheel.

Als inkomensmaat wordt het gestandaardiseerd inkomen gebruikt. Dit is het bruto-inkomen van huishoudens verminderd met inkomstenbelasting, premies inkomens- en ziektekostenverzekeringen en inkomensoverdrachten tussen huishoudens (zoals alimentatie), gecorrigeerd voor de omvang en samenstelling van de huishoudens.¹⁹

Figuur 5.1 Inkomensongelijkheid in OESO-landen

Gini-coëfficiënt, 2011

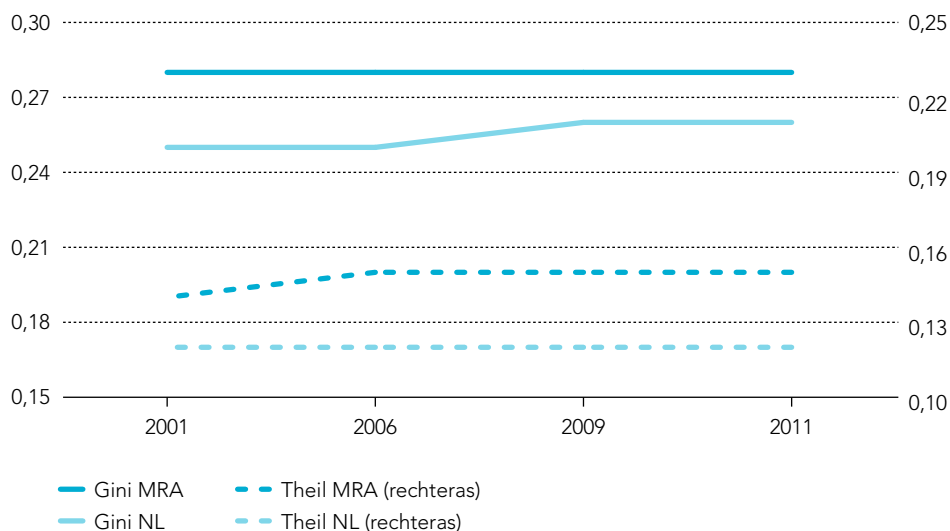

Bron: OESO (bewerking Gemeente Amsterdam, Onderzoek, Informatie en Statistiek)

¹⁹ Op deze manier zijn verschillende typen huishoudens onderling beter vergelijkbaar.

Figuur 5.2 Inkomensongelijkheid in de MRA en in Nederland

Gini-coëfficiënt en Theil-index (rechteras), 2001-2011

Bron: CBS (bewerking Gemeente Amsterdam, Onderzoek, Informatie en Statistiek)

Ontwikkeling inkomensongelijkheid in de MRA en Nederland

Voor een vergelijking van de ontwikkeling van inkomensongelijkheid in de MRA en Nederland, gebruiken we de Gini-coëfficiënt en de Theil-index (zie kader 5.1 voor een uitleg van deze maten). Zoals blijkt uit figuur 5.2, geldt voor beide maatstaven dat de ongelijkheid in de MRA groter is dan in Nederland. Op het eerste gezicht lijkt de inkomensontwikkeling in Nederland en de MRA vrij stabiel; hooguit neemt de ongelijkheid in de MRA licht toe.

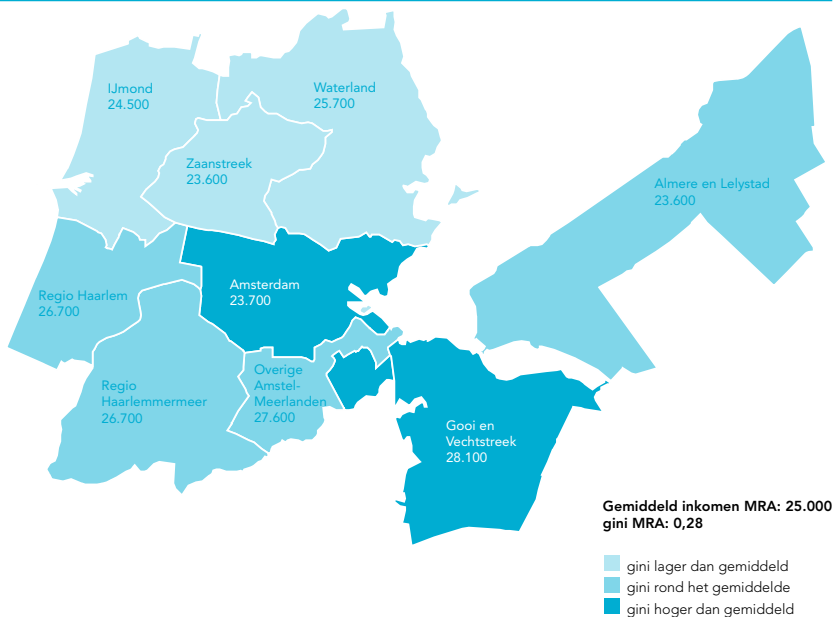
Inkomensongelijkheid binnen de MRA

In vergelijking met Nederland heeft de MRA enerzijds een oververtegenwoordiging van huishoudens met lage inkomens en anderzijds van huishoudens die tot de twee hoogste inkomensgroepen behoren. Het gemiddeld gestandaardiseerd huishoudinkomen in de MRA ligt rond de 25.000 euro in 2011 en is tussen 2001 en 2011 toegenomen met 4.000 euro.²⁰ Voor heel Nederland ligt het gemiddeld gestandaardiseerd huishoudinkomen in 2011 op 24.000

²⁰ Het gestandariseerd besteedbaar inkomen ligt lager dan het bruto-inkomen.

Figuur 5.3 Besteedbaar inkomen per huishouden en inkomensongelijkheid in de MRA naar deelregio

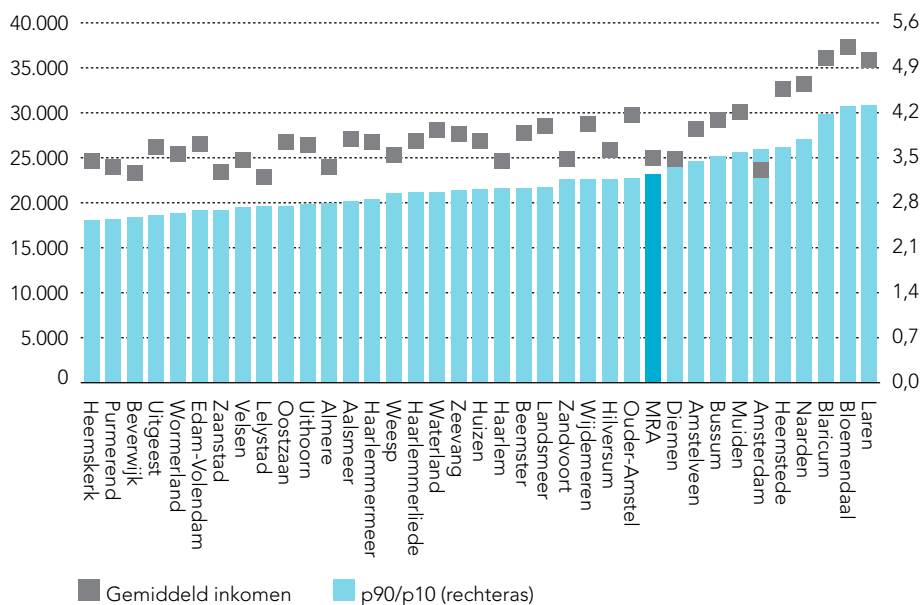
Gestandaardiseerd besteedbaar inkomen in euro's; Gini-coëfficiënt (inkomensongelijkheid), 2011

Bron: CBS (bewerking Gemeente Amsterdam, Onderzoek, Informatie en Statistiek)

euro, iets lager dus dan het MRA-gemiddelde. Amsterdam drukt met een relatief laag gemiddeld inkomen (23.700 euro) een behoorlijke stempel op het beeld van de MRA.

Net als in de MRA zijn in Amsterdam zowel de hoogste als de laagste inkomens oververtegenwoordigd. Amsterdam telt veel alleenstaanden, een relatief groot aandeel bijstandsgerechtigden en veel studenten. Deze wonen vooral in de sociale woningvoorraad. Daarnaast kent Amsterdam een behoorlijke voorraad dure woningen (hoge WOZ-waarden), die vooral te vinden zijn in de stadsdelen Centrum en Zuid. Omdat deze laatstgenoemde gebieden ook over veel sociale woningvoorraad beschikken, is juist hier de inkomensongelijkheid het grootst.

Figuur 5.4 Verhouding hoogste en laagste inkomens per gemeente in de MRA*Inkomen in euro's; verhouding inkomens als p90/p10-ratio (rechter-as), 2011*

Bron: CBS (Gemeente Amsterdam, Onderzoek, Informatie en Statistiek)

Zaanstreek en Almere-Lelystad hebben een vergelijkbaar gemiddeld inkomen met dat van Amsterdam. De ongelijkheid is hier echter kleiner: in Zaanstad is relatief weinig inkomensongelijkheid, in Almere-Lelystad is de ongelijkheid in 2011 gelijk aan het MRA-gemiddelde. Gooi en Vechtstreek heeft het hoogste gemiddeld inkomen en tevens een verhoudingsgewijs hoge inkomensongelijkheid.

In figuur 5.4 is per gemeente in de MRA inkomensongelijkheid uitgedrukt als de verhouding tussen het 90^e en het 10^e percentiel (p90/p10-ratio; zie kader 5.1 voor een uitleg van deze maat). Er is een overwegend positief verband tussen de hoogte van het gemiddeld huishoudinkomen en de p90/p10-ratio: in gemeenten met een hoger gemiddeld inkomen is de ongelijkheid meestal ook hoger. Dit geldt met name voor Laren, Bloemendaal en Blaricum. Er zijn slechts enkele uitzonderingen, waarvan Amsterdam de meest in het oog springende is: hoewel de inkomensongelijkheid hier relatief hoog is, is het

gemiddeld huishoudinkomen een stuk lager. De al eerdergenoemde afwijkende bevolkingssamenstelling van Amsterdam – veel studenten, veel mensen met een uitkering – is hiervoor de verklaring. In iets mindere mate is dit patroon te zien in het gemiddelde van de MRA.

Verschillen tussen en binnen groepen

Inkomensongelijkheid kan uitgesplitst worden in enerzijds ongelijkheid *tussen* huishoudens met verschillende achtergrondkenmerken en anderzijds ongelijkheid *binnen* huishoudens met dezelfde kenmerken. De ongelijkheid tussen huishoudens bepaalt voor een kwart de totale ongelijkheid (Theil-index), de resterende driekwart is toe te schrijven aan verschillen binnen huishoudens met dezelfde kenmerken (zie bijlage 3, tabel 12).

De uitsplitsing naar leeftijdsgroep van de hoofdbewoner van het huishouden laat zien dat de ongelijkheid het grootst is in de jongste leeftijdsgroep (<25 jaar) en in de groep huishoudens van middelbare leeftijd (45-64 jaar), die het hoogste gemiddeld inkomen heeft. De jongste groep bestaat zowel uit studenten als uit starters op de arbeidsmarkt, hetgeen de verschillen in inkomen verklaart. In de groep 45- tot 64-jarigen worden de relatief grote verschillen vermoedelijk veroorzaakt door een aanzienlijke groep 55-plussers die niet meer actief is op de arbeidsmarkt. De inkomens lopen het minst uiteen bij de 65-plushuishoudens.

Verder zijn er opmerkelijke verschillen als we kijken naar voornaamste inkomensbron en naar type huishouden. Alleenstaande huishoudens vormen een gemengde groep; hierbij lopen de inkomens het meest uiteen. Bij de huishoudens waarvan het inkomen uit eigen bedrijf het belangrijkste is, zijn de verschillen het grootst, bij mensen met een bijstandsuitkering als belangrijkste bron van inkomen zijn de verschillen, logischerwijs, het kleinst.

Tot slot is voor de verschillen in inkomens het huizenbezit van belang. Bij huishoudens met een eigen woning is niet alleen het gemiddeld inkomen bovengemiddeld, maar lopen de inkomens ook het meest uiteen. Binnen de huishoudens met een huurwoning is er een verschil tussen zij die wel in aanmerking komen voor huurtoeslag en zij die hier geen recht op hebben. Bij de eerste groep is het gemiddeld inkomen het laagst en zijn de verschillen in inkomen het kleinst.

5.3 Loonongelijkheid in de MRA en Nederland

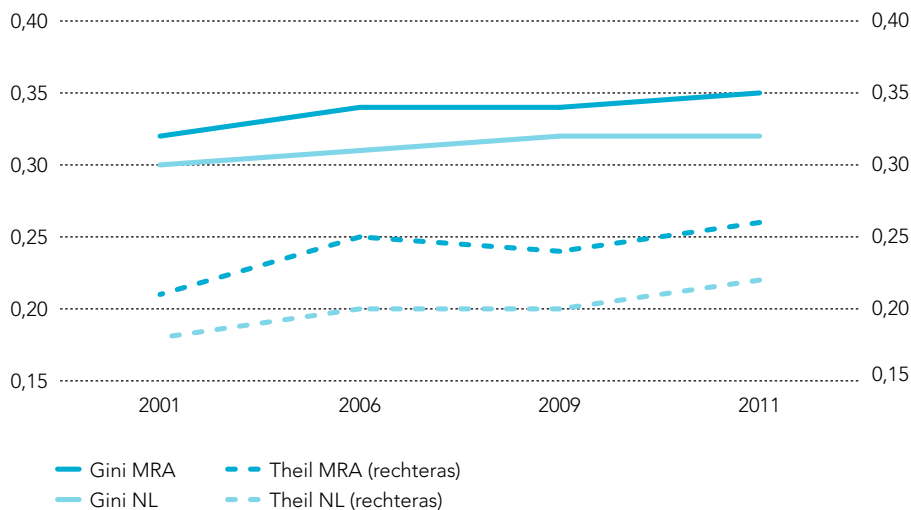
Een belangrijke bron van inkomensongelijkheid in Nederland is de ongelijkheid in inkomsten uit arbeid: arbeidsinkomens van huishoudens in de top tien procent zijn tussen 1977 en 2011 sterk toegenomen (Salverda, 2014). In deze paragraaf staan de beloningsverschillen tussen werknemers in de MRA centraal. Voor de analyse is gebruikgemaakt van data uit de Polisadministratie van het UWV. Dit bestand bevat informatie over lonen van werknemers en gewerkte uren. Op basis van deze informatie is het voltijds-equivalente loon berekend. Indien een persoon meerdere banen heeft, zijn deze bij elkaar opgeteld. We selecteren werknemers vanaf 23 jaar die gemiddeld minstens 12 uur per week hebben gewerkt. Voor alle werknemers in de steekproef geldt hierdoor dezelfde ondergrens, namelijk het minimumloon. De gegevens in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op lonen naar woonlocatie.

Ontwikkeling loonongelijkheid in de MRA en Nederland

Net als voor de inkomensongelijkheid, vergelijken we de ontwikkeling van loonongelijkheid in de MRA met die van Nederland aan de

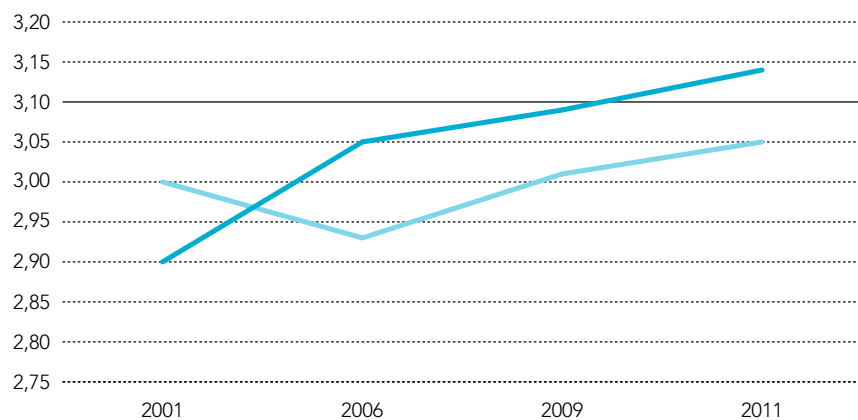
Figuur 5.5 Loonongelijkheid in de MRA en Nederland

Gini-coëfficiënt en Theil-index, 2001-2011

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

Figuur 5.6 Verhouding hoogste en laagste lonen in de MRA en Nederland
Verhouding lonen als p90/p10-ratio, 2011

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

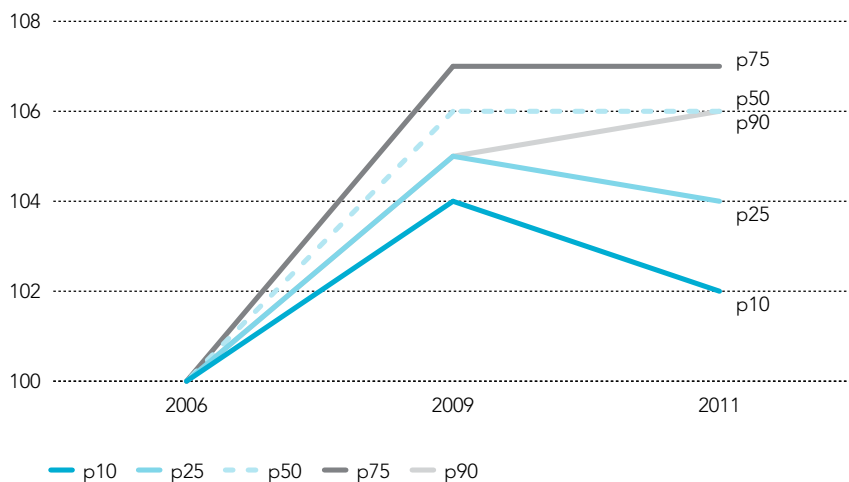
hand van de Gini-coëfficiënt en de Theil-index. Beide maatstaven laten een vergelijkbaar verloop van loonongelijkheid zien voor de MRA en Nederland. Echter, voor beide maatstaven geldt dat de loonongelijkheid in de MRA beduidend groter is dan in Nederland.

We definiëren de verhouding tussen lonen aan de boven- en aan de onderkant van de loonverdeling als de verhouding tussen het 90^e en 10^e percentiel (p90/p10-ratio). Het verschil tussen percentielen neemt toe tussen 2001 en 2011 en is in de MRA groter dan in Nederland.

Er zijn verschillende verklaringen voor de relatief hoge loonongelijkheid in de MRA. Ten eerste speelt een aantal algemene trends op de arbeidsmarkt een rol (zie bijvoorbeeld Ter Weel, 2012). Door technologische vooruitgang stijgt de vraag naar hoger opgeleiden (ook al stijgt hun aanbod) en zijn zij dus relatief schaars. Banen in het middensegment van de arbeidsmarkt staan in toenemende mate onder druk vanwege de technologische ontwikkeling en 'offshoring' van activiteiten naar lageloonlanden. De werkgelegenheid aan de onderkant van de loonverdeling is stabiel. Door deze trends neemt de loonongelijkheid toe: hoogopgeleide werknemers lopen uit op de rest. Deze processen spelen in versterkte mate een rol in de

Figuur 5.7 Reële lonen in de MRA op verschillende posities in het loongebouw

Weergegeven als percentielen (p), index: 2006 = 100; 2006-2011

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

MRA vanwege de aanwezigheid van relatief veel hoogwaardige werkgelegenheid (Groot en De Groot, 2011).²¹

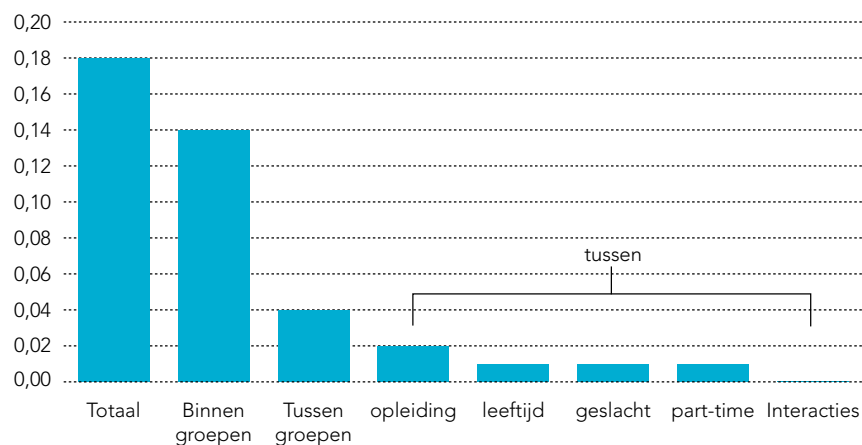
Daarnaast spelen agglomeratie-effecten een rol. Zelfs bij gelijke opleidingsniveaus liggen de lonen in stedelijke agglomeraties hoger (Groot e.a., 2014). Er is sprake van een *agglomeration premium*: door agglomeratievoordelen ligt de productiviteit in steden hoger en liggen bijgevolg ook de lonen hoger.²² Uit de literatuur (Groot en De Groot, 2011) blijkt daarnaast dat de loonongelijkheid in de vier grootste stedelijke agglomeraties in de Randstad ook groter is dan in andere, kleinere agglomeraties. Bovendien is deze sneller toegenomen in de periode 2000-2008.

²¹ Deze literatuur gaat uit van het loon naar werklocatie. Echter, de MRA is een regio van onderling samenhangende woning- en arbeidsmarkten (zie *Economische Verkenningen MRA 2014*). Woon- en werklocatie vallen in deze regio dus in belangrijke mate samen.

²² Zie voetnoot 21.

Figuur 5.8 Loonongelijkheid binnen en tussen groepen werknemers

Decompositie Theil-index MRA, 2011

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

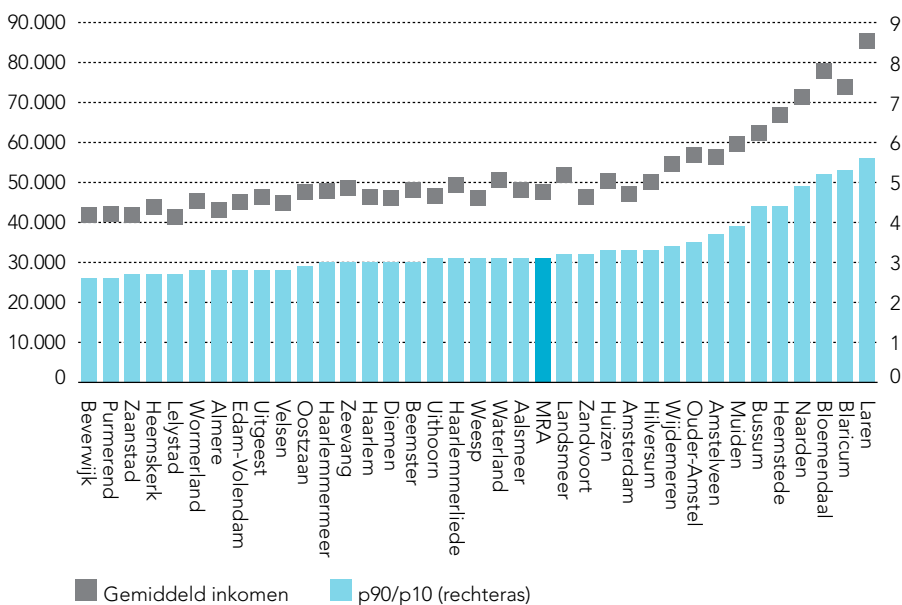
Figuur 5.7 toont de ontwikkeling van de reële lonen (gecorrigeerd voor inflatie) van individuen op verschillende posities in de loonverdeling.²³ De posities in de verdeling worden uitgedrukt in zogenaamde percentielen. Zo geeft de lijn p10 het loon weer van de persoon op 10 procent in de loonverdeling. Alle individuen rangschikken we van laag naar hoog op basis van hun loon. Zo geeft p90 het loon weer van de persoon op 90 procent in de loonverdeling.

De figuur laat zien dat tussen 2006 en 2011 lonen in de MRA op alle plaatsen in de verdeling zijn toegenomen. Echter, de toenames verschillen per percentiel. Het algemene beeld is dat de lonen in de lagere percentielen (p10 en p25) achterblijven bij de overige percentielen. Voor de MRA geldt grosso modo dat werknemers vanaf de mediaan (p50 en hoger) hoogopgeleid zijn. De gegevens impliceren dat in de MRA hoogopgeleide werknemers uitlopen op de rest. Nader onderzoek moet uitwijzen welk deel van de verandering van de lonen in de tijd in figuur 5.7

²³ Het jaarloon voor 2001 is minder betrouwbaar omdat de deeltijdfactor onbekend is voor ongeveer 35 procent van de banen. Deze is door het CBS geschat.

Figuur 5.9 Verhouding hoogste en laagste lonen per gemeente in de MRA

Lonen in euro's; verhouding lonen als p90/p10-ratio (rechteras); 2011

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

precies wordt verklaard door compositie-effecten (veranderingen in het aandeel werknemers met een bepaald kenmerk) en welk deel door prijseffecten (loonstijging van mensen met dezelfde kenmerken).²⁴

We hebben wel een decompositie van de loonongelijkheid in de MRA in één jaar uitgevoerd. De loonongelijkheid in 2011 is gesplitst in enerzijds ongelijkheid tussen groepen werknemers met verschillende achtergrondkenmerken en anderzijds ongelijkheid binnen groepen werknemers met dezelfde kenmerken. We onderscheiden de verschillende groepen werknemers op basis van opleiding, leeftijd,

²⁴ In figuur 5.7 is de persoon op een bepaald percentiel niet (per se) elk jaar dezelfde. De rangschikking van personen is voor elk jaar apart gedaan. Naast een puur prijseffect (eenzelfde persoon gaat meer verdienen) spelen in figuur 5.7 ook zogenaamde compositie-effecten een rol bij de ontwikkeling van de lonen. Dit laatste wil zeggen dat de verdeling van werknemers met bepaalde kenmerken verandert.

geslacht en of ze in deeltijd of voltijds werken (Groot en De Groot, 2011). Ongelijkheid binnen groepen veroorzaakt driekwart van de totale ongelijkheid (gebruikmakend van de Theil-index) in 2011. Dit betekent dat de hier onderscheiden verschillen tussen werknemers een relatief klein deel van de totale ongelijkheid in de MRA in 2011 verklaren. Van deze verschillen tussen werknemers is opleiding de belangrijkste bron van verschillen in ongelijkheid tussen groepen.

We wijzen erop dat van bijna de helft van de werknemers de opleiding niet bekend is; het deel van de ongelijkheid dat verklaard kan worden door opleidingsniveau zou waarschijnlijk groter zijn indien dit voor alle werknemers bekend was. Geslacht, leeftijd (als indicatie van ervaring) en verschillen tussen voltijd- en deeltijdwerknemers hebben vergelijkbare effecten.

Loonongelijkheid binnen de MRA

Figuur 5.9 toont per gemeente in de MRA de ratio van de lonen in het 90ste en het 10de percentiel (p90/p10-ratio) voor het jaar 2011. Ook de ratio's voor de MRA als geheel zijn weergegeven. De loonongelijkheid is het grootst in de gemeenten Bloemendaal, Laren en Blaricum. Daarentegen is de loonongelijkheid relatief gering in onder meer Beverwijk, Purmerend en Zaanstad. Er is een duidelijk verband tussen het niveau van de loonongelijkheid en het gemiddeld loon: de loonongelijkheid neemt toe naarmate het gemiddeld loon per gemeente hoger is. De naar verhouding hoge loonongelijkheid in rijke gemeenten als Bloemendaal, Laren en Blaricum, lijkt vooral te worden veroorzaakt door een relatief groot aantal mensen in de hoogste regionen van het loongebouw. Met andere woorden, binnen de MRA is er een verdere sortering van (hoge) inkomens.

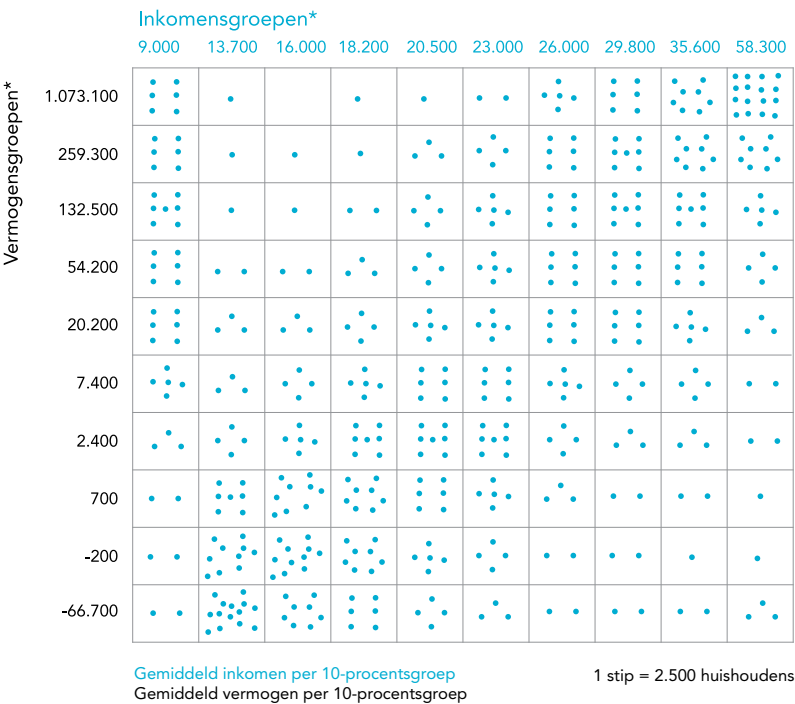
5.4 Vermogensongelijkheid in de MRA en Nederland

Vermogen is in Nederland veel ongelijker verdeeld dan inkomen. Bovendien neemt deze ongelijkheid toe. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw stegen de schulden aan de onderkant van de vermogensverdeling, terwijl tegelijkertijd het bezit aan de bovenkant van de vermogensverdeling sterk groeide. Hiervoor is een aantal oorzaken aan te wijzen (Van Bavel, 2014). In de eerste plaats heeft

de opbouw van de naoorlogse verzorgingsstaat ervoor gezorgd dat er minder noodzaak is om vermogen aan te houden. Een deel van de huishoudens kiest daarom voor consumeren in plaats van sparen of investeren en zo ontstaan vanzelf grotere verschillen in vermogen. Een tweede oorzaak voor de groeiende vermogensverschillen zijn de veranderingen van de waarde van huizen en aandelen. De afgelopen jaren heeft de recessie hierop een behoorlijke, negatieve invloed gehad. Een derde oorzaak is de toegenomen mobiliteit van kapitaal waardoor het makkelijker wordt om vermogen te vergroten. Tot slot is het overheidsbeleid (ten aanzien van het belasten van vermogen) ook van invloed op de verdeling van vermogen.

In deze paragraaf wordt onderzocht hoe de vermogens verdeeld

Figuur 5.10 Relatie inkomens- en vermogensongelijkheid in de MRA
Inkomen in euro's, 2011; vermogen in euro's, 2012; 1 stip staat voor 2.500 huishoudens

* Elke horizontale regel bevat 10 procent van alle huishoudens in één vermogensgroep, elke verticale regel bevat 10 procent van alle huishoudens in één inkomensgroep
 Bron: CBS (bewerking Bureau Onderzoek en Statistiek Amsterdam)

zijn over de huishoudens in de MRA. Is deze verdeling schever of minder scheef dan in Nederland? Dit onderdeel heeft het meest verkennende karakter van dit hoofdstuk, aangezien hier in Nederland nog niet veel onderzoek naar is gedaan, noch op landelijk noch op regionaal niveau. Voor een deel is dit te wijten aan een gebrek aan data: er zijn nog geen goede tijdreeksen beschikbaar. We onderzoeken dan ook de ongelijkheid van vermogen in de MRA naar achtergrondkenmerken als leeftijd en woonsituatie.

Vermogen is hier gedefinieerd als het saldo van bezittingen (bank- en spaartegoeden, onroerend goed, effecten, ondernemersvermogen en roerende zaken) en schulden van een huishouden, ten behoeve van de eigen woning en consumptief krediet. Aanspraken op toekomstig pensioen, levensverzekering en tegoeden opgebouwd bij spaar- en levenshypotheek worden buiten beschouwing gelaten.²⁶ Er is een zekere overlap tussen inkomen en vermogen omdat bij inkomen ook het rendement op vermogen geteld wordt. De verdeling van huishoudens over inkomensgroepen en vermogensgroepen leidt soms tot opmerkelijke resultaten (zie figuur 5.10). Zo kan een deel van de groep huishoudens met de laagste inkomens tevens tot de hoogste vermogensgroep behoren. Het gaat dan bijvoorbeeld om mensen die met pensioen zijn, een laag inkomen hebben maar wel hun huis hebben afbetaald en daardoor over relatief veel vermogen beschikken. Er is ook een groep huishoudens aan het andere uiterste, die een huishoudinkomen in de hoogste categorie combineert met een negatief vermogen. Dit heeft vermoedelijk met de recessie te maken: hierdoor staan er nu relatief veel woningen onder water (waarover later meer). Evengoed laat figuur 5.10 zien dat er wel degelijk een positief verband is tussen inkomen en vermogen.²⁷

Ontwikkeling vermogensongelijkheid in de MRA en Nederland

Vermogensongelijkheid kan uitsluitend op basis van de Gini-coëfficiënt bepaald worden (omdat vermogens negatief kunnen zijn, namelijk wanneer de schulden groter zijn dan de bezittingen, kan de Theil-index niet berekend worden).²⁸ De gemiddelde Gini-coëfficiënt

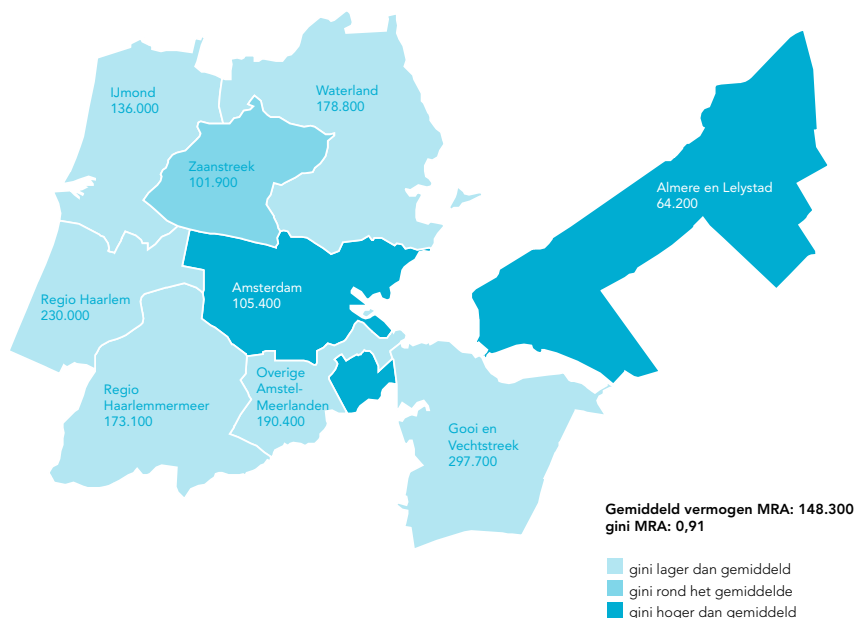
26 De statistieken van het CBS bieden zicht op het vermogen van de grootste groep huishoudens in Nederland en de MRA. Zeer vermogenden zijn afwezig of sterk ondervertegenwoordigd.

27 Pensioenopbouw maakt geen deel uit van vermogen, omdat deze wordt gezien als uitgesteld bezit.

28 Vanwege het voorkomen van negatief vermogen kan de Gini-coëfficiënt een waarde van boven 1 aannemen. De Gini-coëfficiënt voor vermogens is hierdoor niet een-op-een te vergelijken met die van de inkomens en de lonen.

Figuur 5.11 Gemiddeld vermogen per huishouden en vermogensongelijkheid in de MRA naar deelregio

Gemiddeld vermogen in euro's; Gini-coëfficiënt (vermogensongelijkheid), 2012

Bron: CBS (bewerking Gemeente Amsterdam, Onderzoek, Informatie en Statistiek)

voor de MRA is 0,91, voor Nederland is dit 0,82. De ongelijkheid van vermogens is in de MRA dus groter dan in heel Nederland.

Begin 2012 kampte 11 procent van de huishoudens in de MRA met een negatief vermogen. Dit is duidelijk meer dan in 2007, voordat de recessie begon. Toen ging het om 5 procent van de huishoudens. Huishoudens met een negatief vermogen hebben veel vaker dan andere huishoudens te maken met een huis dat 'onder water staat' (de verwachte verkoopprijs van de woning is lager dan de hypotheek).²⁹ In 2007 hadden in de MRA drie van de tien huishoudens met een negatief vermogen een woning onder water staan, in 2012 was dit opgelopen tot zeven van de tien huishoudens. Dit laat zien dat het bezit van een

²⁹ In deze paragraaf betekent 'onder water staan' dat de WOZ-waarde lager is dan de hypotheek. Aangezien de WOZ-waarde meestal lager is dan de verwachte verkoopwaarde, betekent dit dat het aandeel woningen dat onder water staat in deze paragraaf vermoedelijk onderschat wordt.

woning in belangrijke mate invloed uitoefent op het al dan niet hebben van vermogen, positief of negatief. Daarbij maakt het ook nog uit waar deze woning staat.³⁰ Het belang van de woning voor het vermogen geldt vooral voor de lagere en (hogere) middeninkomens. Voor huishoudens die over echt hoge vermogens beschikken, is onroerend goed minder van belang. Het feit dat de vermogensverdeling schever wordt wanneer deze zonder de eigen woning gemaakt wordt, illustreert dit gegeven (Pouwels-Urlings en Van den Brakel, 2014).

Vermogensongelijkheid binnen de MRA

In 2012 bedroeg het gemiddeld vermogen van een Nederlands huishouden 157.000 euro.³¹ In de MRA bezit een gemiddeld huishouden in hetzelfde jaar 148.300 euro. Binnen de MRA zijn grote verschillen: het gemiddeld vermogen is in Gooi en Vechtstreek bijna drie keer zo hoog als in Amsterdam en Zaanstreek en zelfs meer dan vier keer zo groot als in Almere-Lelystad.

Ook zijn er verschillen in ongelijkheid van vermogen. De Gini-coëfficiënt varieert van 0,59 in Edam-Volendam (de gemeente met de minste verschillen in vermogen) tot een coëfficiënt van net boven 1 in Almere. Hier zijn de verschillen tussen huishoudens met en zonder vermogen het grootst.

Verschillen tussen en binnen groepen

Huishoudens met de hoogste vermogens zijn 45-plussers, paren zonder kinderen, zelfstandigen, gepensioneerden en woningbezitters. Huishoudens die het vaakst met negatieve vermogens kampen, zijn huishoudens waarvan de hoofdbewoner tussen de 25-44 jaar is, paren met kinderen, hetzij in loondienst of zelfstandig werkend en huishoudens met een koopwoning (zie bijlage 3, tabel 14).

Net als bij de inkomens, zijn er ook ten aanzien van vermogens grote verschillen binnen groepen huishoudens met dezelfde kenmerken.³² Meestal zijn de verschillen bij de vermogens wat extremer, en de coëfficiënten zijn dan ook veel hoger. De uitsplitsing naar leeftijdsgroep van de hoofdbewoner van het huishouden laat

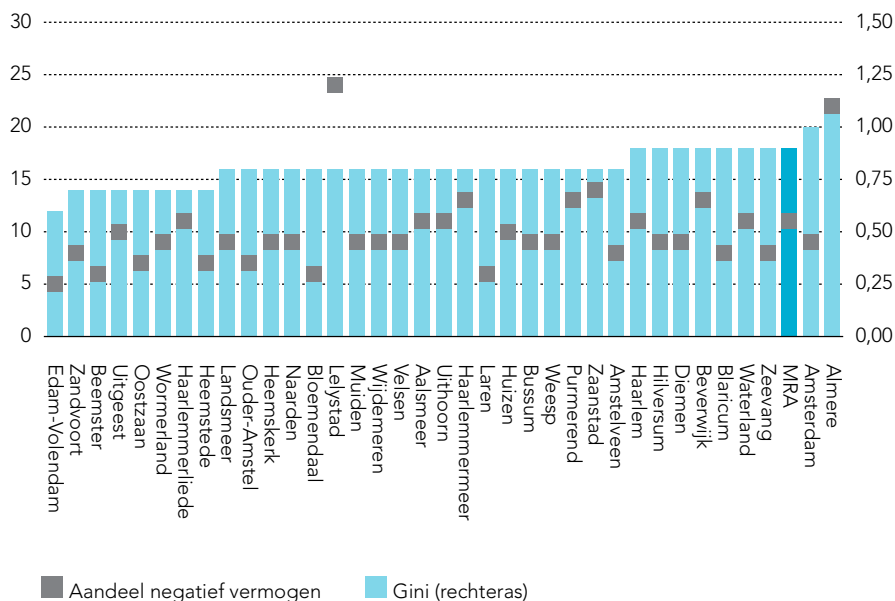
30 De duurste woningen van de MRA staan in het Gooi, in Amsterdam (stadsdelen Centrum en Zuid), in Bloemendaal en in Aerdenhout.

31 De vermogensinformatie is vanaf 2012 vollediger dan voor de jaren ervoor en bevat onder andere completere gegevens over bank- en spaartegoeden. Om deze reden is geen vergelijking met voorgaande jaren opgenomen.

32 Omdat de Theil-index niet berekend kan worden, is er voor de vermogens geen decompositie uitgevoerd.

Figuur 5.12 Vermogensongelijkheid per gemeente in de MRA

Aandeel huishoudens met negatief vermogen in procenten; Gini-coëfficiënt (rechter-as), 2012

Bron: CBS (bewerking Gemeente Amsterdam, Onderzoek, Informatie en Statistiek)

eenzelfde beeld zien als bij de inkomens: bij de jongste groep zijn de vermogensverschillen het grootst. Dit gaat samen met een relatief laag gemiddeld vermogen. Terwijl het gemiddeld vermogen toeneemt met de leeftijd, neemt de ongelijkheid juist af.

Vermogensongelijkheid loopt uiteen tussen verschillende typen huishoudens: bij eenoudergezinnen zijn de verschillen het grootst, nog iets groter dan bij de alleenstaande huishoudens. Eenoudergezinnen hebben bovendien relatief weinig vermogen. Bij werknemers lopen de vermogens meer uiteen dan bij zelfstandigen, terwijl eerder bleek dat het bij de inkomensongelijkheid juist andersom is. Het gemiddeld vermogen van huishoudens met zelfstandigen is wel weer erg hoog vergeleken met de andere groepen.

Van de huishoudens met een eigen woning is het gemiddeld vermogen duidelijk het hoogst; veel hoger dan dat van mensen die in een huurwoning wonen. Maar hier staat tegenover dat één op de

vijf huishoudens met een eigen woning in 2012 met een negatief vermogen kampte.

Tot slot laat figuur 5.12 de vermogensongelijkheid per MRA-gemeente zien, uitgedrukt in Gini-coëfficiënten, in relatie tot het percentage negatieve vermogens per gemeente. Het percentage negatieve vermogens schommelt rond het gemiddelde van 11 procent. Alleen Almere en Lelystad zitten hier fors boven.

5.5 Conclusie

Inkomensongelijkheid in rijke, ontwikkelde landen is de afgelopen decennia toegenomen. In de literatuur bestaat consensus over de stelling dat te grote inkomensongelijkheid in meer ontwikkelde landen ten koste gaat van economische groei. Maar het bewerkstelligen van gelijkheid kent ook een prijs in de vorm van relatief hoge (vaak verstorende) belastingen. We staan nog maar aan het begin van het onderzoek naar oorzaken en gevolgen van regionale ongelijkheid en het onderbouwen van beleidskeuzes waarin uitruilen tussen efficiëntie en gelijkheid onvermijdelijk zijn.

De inkomensongelijkheid in Nederland is internationaal gezien relatief laag. Desalniettemin laat dit hoofdstuk zien dat de inkomensongelijkheid in de MRA, waar zowel veel arme als rijke mensen wonen, niet alleen groter is dan in heel Nederland maar de afgelopen jaren bovendien ook is toegenomen.

De inkomensongelijkheid wordt zowel veroorzaakt door ongelijkheid in lonen als in vermogens. Het verschil tussen lonen aan de boven- en onderkant van het loongebouw in de MRA is toegenomen en dit verschil is sterker in de MRA dan in Nederland als geheel. Verklaringen voor de relatief hoge loonongelijkheid in de MRA zijn onder andere het hoge aandeel hoogopgeleiden en een hoger loon als gevolg van agglomeratie-effecten.

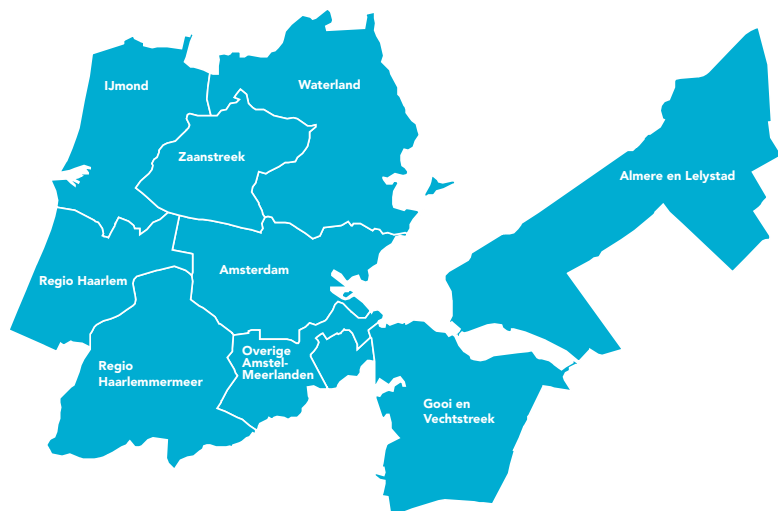
Bij vermogens is de ongelijkheid het grootst. Leeftijd en woningsituatie leveren een bijdrage aan de geconstateerde verschillen. Een deel van de verklaring voor de recente *toename* van vermogensongelijkheid in de MRA is het negatieve vermogen: in 2012 had 11 procent van de huishoudens negatief vermogen, tegen 5 procent in 2007. In zeven van de tien gevallen gaat het bij negatief vermogen om een woning die 'onder water staat'.

Dit hoofdstuk laat verder zien dat inkomens, lonen, vermogens en ongelijkheid zich binnen de MRA nader uitsorteren. In Gooi en Vechtstreek is zowel het gemiddeld inkomen, het gemiddeld loon als het gemiddeld vermogen het hoogst en is tevens de ongelijkheid het grootst.

Bijlagen

Bijlage 1 Gemeenten in de MRA per regio, 2015	158
Bijlage 2 Afbakening sectoren Economische Verkenningen MRA 2015	159
Bijlage 3 Tabellen en figuren	164
Bijlage 4 Toelichting revisie CBS	178
Bijlage 5 Toelichting data buitenlandse investeringen	180
Bijlage 6 Referenties	182
Bijlage 7 Verantwoording	185

Bijlage 1 Gemeenten in de MRA per regio, 2015

IJmond

Beverwijk
Heemskerk
Uitgeest
Velsen
Castricum*

Zaanstreek

Wormerland
Zaandijk

Regio Haarlem

Bloemendaal
Haarlem
Haarlemmerliede en
Spaarnwoude
Heemstede
Zandvoort

Waterland

Landsmeer
Oostzaan
Beemster
Edam-Volendam
Purmerend
Waterland
Zeevang
Graft-De Rijp*

Amsterdam

Amsterdam

Regio Haarlemmermeer

Aalsmeer
Haarlemmermeer
Uithoorn

Almere - Lelystad

Almere
Lelystad

Gooi en Vechtstreek

Blaricum
Bussum
Hilversum
Huizen
Laren
Muiden
Naarden
Weesp
Wijdemeer

Overig Amstel-Meerlanden

Amstelveen
Diemen
Ouder-Amstel

* Graft-De Rijp en Castricum maken geen deel uit van de bestuursregio Metropoolregio Amsterdam. Beide gemeenten zijn in de geanalyseerde databestanden wel onderdeel van de betreffende deelregio.

Bijlage 2 Afbakening sectoren Economische Verkenningen MRA 2015

Standaard bedrijfsindeling van bedrijfstakken

De sectorale afbakening voor deze Economische Verkenningen MRA is gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In 2012 publiceerde het CBS voor het eerst regionale statistieken in deze indeling. Met behulp van enkele aanvullende databronnen is deze basisindeling op enkele punten aangepast. Code D en E zijn samengevoegd tot Nutsbedrijven. Code G, handel, is gesplitst in groothandel en detailhandel. In hoofdstuk 3 zijn code S en T samengevoegd tot overige persoonlijke diensten. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn kortere namen gebruikt.

De clusters van de Amsterdam Economic Board

De acht clusters die door de Amsterdam Economic Board zijn benoemd, komen niet overeen met de gebruikte basisbedrijfstakken in de Standaard Bedrijfsclassificatie 2008 van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het betreft hier een beleidsmatige clustering van activiteiten die dwars door de standaardindeling van het CBS loopt. Zodoende zijn deze clusters samengesteld uit verschillende (delen van) bedrijfstakken volgens de SBI 2008. Voor drie clusters is aangesloten bij bestaande definities. Dit betreft de Creatieve Industrie (TNO), Maakindustrie (Buck Consultants), Toerisme & Congressen (CBS, gewogen). De clusters zijn opgedeeld in sub-clusters. De SBI-codering staat tussen haakjes aangegeven. Deze lijst kunt u ook vinden op de website.

Sectorindeling: SBI 2008

A. Landbouw

- Landbouw, bosbouw en visserij

B. Delfstoffen

- Winning van aardolie en aardgas
- Winning van overige delfstoffen

C. Industrie

- Voedings- en genotmiddelen
- Textiel, kleding, lederwaren en schoenen

- Hout, kurk, riet, papier en karton
- Drukkerijen
- Cokesoven, aardolie en chemische producten
- Farmaceutische grondstoffen en producten
- Rubber, kunststof en minerale producten
- Metaal
- Computers en elektronische, optische en elektrische apparatuur

- Machines en apparaten
- Auto's en overige transportmiddelen
- Meubels en overige goederen
- Reparatie en installatie van machines

D. + E. Nutsbedrijven, water en afval

- Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en lucht
- Winning en distributie van water
- Afvalwaterinzameling
- Afvalinzameling en recycling
- Sanering en overig afvalbeheer

F. Bouw

- Bouwnijverheid

G. Groothandel

- Landbouwproducten
- Voedings- en genotmiddelen
- Consumentenartikelen
- Medische instrumenten, laboratoriumbenodigdheden en farmaceutische producten
- ICT-apparatuur
- Hightechsystemen en -machines
- Overige gespecialiseerde groothandel, vooral chemische producten
- Handelsbemiddeling

G. Detailhandel

- Detailhandel

H. Vervoer en opslag

- Vervoer over land
- Vervoer over water
- Luchtvaart
- Opslag en dienstverlening voor vervoer
- Post en koeriers

I. Horeca

- Logiesverstrekking
- Eet- en drinkgelegenheden

J. Informatie en communicatie

- Uitgeverijen
- Productie en distributie van films, tv-programma's en geluidsopnamen
- Uitzenden van radio- en televisieprogramma's
- Telecommunicatie
- Diensten op het gebied van informatietechnologie
- Diensten op het gebied van informatie

K. Financiële diensten

- Banken, beleggingsinstellingen, kredietverleners en financieel adviseurs
- Verzekeringen en pensioenfondsen
- Overige financiële dienstverlening

L. Onroerend goed

- Verhuur van en handel in onroerend goed

M. Specialistische zakelijke diensten

- Juridische dienstverlening, accountancy, belastingadvisering en administratie
- Holdings (geen financiële), concerndiensten en managementadvisering
- Architecten, ingenieurs, keuring en controle
- Speur- en ontwikkelingswerk
- Reclame en marktonderzoek
- Industrieel ontwerp en vormgeving, fotografie, vertaling en overige consultancy

N. Overige zakelijke diensten

- Verhuur en lease van auto's, machines, consumentenartikelen en overige roerende goederen
- Arbeidsbemiddeling en uitzendbureaus
- Reisorganisaties en reserveringsbureaus
- Beveiliging en opsporing
- Facilitymanagement en reiniging
- Overige zakelijke diensten zoals secretariële dienstverlening, callcenters, incassobureaus en veilingen

O. Overheid

- Openbaar bestuur, overheidsdiensten en verplichte sociale verzekeringen

P. Onderwijs

- Primair, voortgezet, middelbaar en hoger onderwijs
- Overig onderwijs

Q. Zorg

- Gezondheids- en welzijnszorg

R. Cultuur, sport en recreatie

- Kunst
- Culturele uitleencentra, archieven, musea, dieren- en plantentuinen, natuurbehoud
- Loterijen en kansspelen
- Sport en recreatie

S. Overige dienstverlening

- Verenigingen, belangengroepen en politieke organisaties
- Reparatie van consumentenartikelen
- Wellness, overige diensten en uitvaartbranche

T. Huishoudens

- Huishoudens als werkgever
- Productie voor eigen gebruik

De clusters van de Amsterdam Economic Board

I Financiële en Zakelijke dienstverlening

Financiële diensten

- Financiële instellingen (64)
- Verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen (65)
- Overige financiële dienstverlening (66)

Zakelijke diensten, advisering

- Rechtskundige dienstverlening accountancy, belastingadvisering en administratie (69)
- Holdings (geen financiële), concerndiensten en managementadvisering (70)
- Architecten, ingenieurs, keuring en controle
- Markt- en opiniebureaus (73.2)

Zakelijke diensten, arbeidsbemiddeling

- Arbeidsbemiddeling (78.1)
- Uitzendbureaus (78.2)

II Logistiek & Groothandel

Groothandel

- Groothandel (46)

Transport

- Goederenvervoer per spoor (49.2)
- Goederenvervoer over de weg (49.4)
- Transport via pijpleidingen (49.5)
- Zee, kust en binnenvaart (50.2 en 50.4)
- Goederenvervoer door de lucht (51.2)
- Post en koeriers (53)

Opslag, dienstverlening en support-activiteiten

- Opslag en dienstverlening vervoer (52)

III ICT/eScience

Telecommunicatie

- Telecommunicatie (61)

ICT-dienstverlening

- Diensten informatietechnologie (62)
- Diensten informatie (63)

Productie, reparatie en handel in hardware

- Vervaardiging van informatie en communicatie producten (26.1, 26.2, 26.3 en 26.8)
- Groothandel in ICT-apparatuur (46.5)
- Uitgeverijen van software (58.2)
- Reparatie van computers (95.1)

IV Creatieve industrie

Media & Entertainment

- Uitgeverijen (58)
- Productie en distributie films en tv (59)
- Uitzenden van radio en tv (60)
- Overige dienstverlening informatie (63.2)
- Fotografie (74.20.1)
- Circus en variété (90.01.3)
- Pret- en themaparken (93.21)

Creatieve zakelijke dienstverlening

- Publicrelationsbureaus (70.21)
- Architecten (71.11)
- Reclamebureaus (73.1)
- Industrieel ontwerp (74.1)
- Organiseren congressen (82.3)

Kunsten

- Informatie toerisme (79.9)
- Podiumkunst (90.01.1 en 90.01.2)
- Dienstverlening voor kunst (90.02)
- Schrijven en scheppende kunst (90.03)
- Theaters en schouwburgen (90.04.1)
- Culturele uitleencentra (91.01)

- Musea en galerieën (91.02)
- Monumentenzorg (91.03)
- Steunfondsen (94.99.3)
- Vriendenkringen van cultuur (94.99.4)

V Toerisme & Congressen

Logiesverstrekking

- Logiesverstrekking (55)

Handel en Horeca

- Groot- en detailhandel in caravans, artikelen voor kamperen, watersport, sport, reizen, fotografie (45.19.4, 46.49.2, 46.49.3, 47.64.2, 47.64.3, 47.64.4, 47.72.2, 47.78.1)
- Benezineservicestations (47.3)
- Restaurants, cafetaria's e.d. (56.1)
- Cafés (56.3)

Vervoer

- Personenvervoer (49.1, 49.32, 49.39.1, 50.1, 50.3, 51.1)
- Dienstverlening vervoer (52.22, 52.23)
- Reisbemiddeling (79)
- Cultuur en recreatie
- Bioscopen (59.14)
- Podiumkunsten (90.01.1)
- Circus en variété (90.01.3)
- Theaters en evenementenhallen (90.04)
- Musea en galerieën (91.02)
- Dieren- en plantentuinen (91.04)
- Pret- en themaparken (93.21)

Sport

- Zeil- en surfscholen, Sport- en recreatieonderwijs (85.51.1, 85.51.9)
- Sportaccommodaties, diverse sporten en sportorganisaties (93.1)
- Jachthavens (93.29.1)

Overige

- Bouw van recreatievaartuigen (30.12)
- Verhuur van auto's, campers, sportartikelen en schepen (77.11.1, 77.12, 77.21, 77.34)
- Organiseren van congressen (82.3)

- Loterijen en kansspelen (92)
- Overige recreatie (93.29.9)
- Sauna's solaria, baden e.d. (96.04)

VI Tuinbouw & Agrifood

Tuinbouw

- Teelt van groente, knol en overige 1-jarige gewassen (1.13 en 1.19)
- Teelt van meerjarige gewassen (1.2)
- Teelt van sierplanten (1.3)
- Dienstverlening tuinbouw (1.61)
- Vermeerdering van zaden (1.64)
- Groothandel in gewassen (46.21.2, 46.22 en 46.31.1)
- Winkels in gewassen (47.76)
- Markthandel gewassen (47.89.1)
- R&D agrarische producten en processen (72.11.1)
- Technisch R&D (72.19.2)
- Veilingen van land- en tuinbouw-producten (82.99.1)

Agrifood

- Teelt van granen en peulvruchten (1.11)
- Teelt van gewassen voor dranken (1.27)
- Fokken en houden van dieren (1.4)
- Akker of tuinbouw met dieren (1.5)
- Dienstverlening fokken van dieren (1.62)
- Behandeling gewassen na oogst (1.63)
- Jacht (1.7)
- Visserij en kweken schaaldieren (3)
- Vervaardiging voedingsmiddelen (10)
- Vervaardiging dranken (11)
- Handelsbemiddeling voedingsmiddelen (46.17)
- Groothandel in deze producten (64.21 minus 46.21.2 en 46.21.7, 46.23, 46.3, 46.61)
- Keuring en controle (71.20.1)

- R&D medische producten en voeding (72.11.2)
- R&D landbouw en visserij (72.19.1)
- R&D gezondheid en voeding (72.19.3)

VII Life Sciences & Health

Life Sciences

- Vervaardiging van farmaceutische grondstoffen en producten (21)
- Vervaardiging van bestralingsapparatuur (26.6)
- Vervaardiging van medische instrumenten (32.5)
- Groothandel in farmaceutische producten, medische instrumenten (46.46)
- Biotechnologisch R&D (72.112)
- Overig biotechnologisch R&D (72.113)
- R&D gezondheid en voeding (72.193)
- R&D maatschappij wetenschap (72.2)

Gezondheidszorg

- Ziekenhuizen (86.1)
- Medische en tandheelkundige praktijken (86.2)
- Paramedische praktijken (86.9)

Verpleging en welzijnszorg

- Verpleeghuizen (87.1)
- Huizen voor psychiatrie en verstandelijk gehandicapten (87.2)
- Verzorgingshuizen (87.3)
- Jeugdzorg en maatschappelijke opvang met overnachting (87.4)
- Maatschappelijke diensten zonder overnachting (88.1)

VIII Maakindustrie

Industrie

- Industrie (10-33)
- Industrieel ontwerp (74.1)

Energie en afval

- Productie en handel van energie (35)
- Voorbereiding tot recycling (38.3)

Bijlage 3 Tabellen en figuren

1 Bruto regionaal product twintig Europese grootstedelijke regio's

Omvang brp in miljard euro, 2013; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 1995-2013

	2013	1995- 2013	1995- 2000	2001- 2005	2006- 2008	2009- 2013	2013
	mld euro	groei in %					
Londen	638	3,0	6,7	2,9	2,7	-0,1	0,8
Parijs	634	2,1	3,2	1,4	3,3	0,8	1,4
Ruhrgebied	407	1,1	1,1	0,6	2,9	0,4	0
Milaan	268	0,2	-0,4	1,0	1,5	-0,8	0,7
Madrid	188	2,6	5,3	3,2	3,1	-0,8	0,4
Vlaamse Ruit	187	1,7	2,9	1,8	1,8	0,3	0
Frankfurt	178	1,2	3,1	0,5	1,9	-0,4	-1,1
Berlijn	148	1,1	1,0	-0,3	3,4	1,3	1,1
Rome	143	1,0	1,5	1,8	1,2	-0,6	0,6
Barcelona	139	1,8	4,2	2,6	2,1	-1,4	-0,4
Hamburg	134	1,2	2,6	1,1	1,7	-0,2	-0,7
Stockholm	127	3,4	5,7	3,1	2,5	2,2	1,0
München	120	1,8	4,0	0,9	1,5	0,7	-0,2
Metropoolregio Amsterdam	118	2,4	4,6	2,4	3,3	-0,2	-0,8
Wenen	103	1,7	2,7	1,4	2,9	0,3	0,1
Dublin	84	4,6	11,6	4,5	2,5	-0,6	0,3
Kopenhagen	78	1,5	3,1	1,7	0,3	0,5	0,6
Lissabon	67	1,5	4,6	1,2	1,2	-1,0	-0,1
Praag	39	4,0	4,6	5,5	7,1	0,1	0,7
Boedapest	38	2,9	3,8	4,8	3,3	0	1,9
Totaal regio's	3.837	1,9	3,4	1,8	2,5	0,1	0,5
Nederland (mld)	643	1,8	4,1	1,2	3,4	-0,6	-0,7
EU28 (mld)	13.109	1,7	2,9	1,9	2,4	-0,2	0,1

Bron: Eurostat, CBS (bewerking TNO)

2 Toegevoegde waarde naar sector in de Metropoolregio Amsterdam en Nederland

Omvang in miljard euro, aandeel in procenten, 2013; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2015*

	2013		2009- 2013	2012	2013	2014*	2015*
	mld euro	aandeel in %	groei in %				
Nederland	579	100	-0,3	-1,3	-0,4	0,8	1,3
Metropoolregio Amsterdam	107	18,4	0,1	-1,1	-0,5	1,6	3,0
		MRA	NL				
Landbouw, bosbouw en visserij	0,3	0,3	2,0	-2,8	-5,2	-2,3	
Delfstoffenwinning	0,1	0,1	3,6	13,8	-0,8	-9,7	
Industrie	7,0	6,5	12,1	-0,3	-1,6	-1,1	
Nutsbedrijven	1,6	1,5	1,8	1,9	5,9	6,5	
Bouwnijverheid	2,8	2,6	4,6	-5,0	-8,4	-5,8	
Groothandel	13,4	12,6	8,0	2,2	0,5	2,4	
Detailhandel	4,0	3,8	4,9	1,0	-4,8	-1,6	
Vervoer en opslag	6,5	6,1	4,9	-3,0	2,9	-4,0	
Horeca	2,4	2,2	1,6	2,2	1,5	0,1	
Informatie en communicatie	8,6	8,0	4,6	-1,3	-1,4	-0,1	
Financiële dienstverlening	14,4	13,5	8,2	0,4	-4,6	-0,6	
Exploitatie onroerend goed	6,1	5,7	5,2	1,2	1,7	-0,8	
Specialistische zakelijke diensten	10,7	10,0	7,7	-1,7	-2,1	-0,8	
Verhuur/overige zakelijke diensten	7,1	6,7	5,6	0,1	0,5	0,5	
Openbaar bestuur en overheid	6,0	5,7	7,7	0,3	-0,9	-1,1	
Onderwijs	4,3	4,0	5,1	1,4	-1,9	-1,5	
Gezondheids- en welzijnszorg	8,2	7,7	9,7	2,6	1,6	1,1	
Cultuur, sport en recreatie	2,0	1,8	1,3	0,2	0,5	-2,1	
Overige dienstverlening	1,0	1,0	1,2	-0,1	-0,5	-3,0	
Huishoudens	0,1	0,1	0,1	3,4	-2,5	1,4	

* Prognose 2014 en 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

3 Werkzame personen in de Metropoolregio Amsterdam en Nederland

Omvang x 1.000, aandeel in procenten, 2013; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2015*

	2013		2009 -2013	2012	2013	2014*	2015*
	x 1.000	aandeel in %	groei in %				
Nederland	8.701	100	-0,5	-0,5	-1,3	-0,7	0,2
Metropoolregio Amsterdam	1.480	17,0	-0,2	-0,2	-1,2	-1,2	-0,2
		MRA	NL				
Landbouw, bosbouw en visserij	6	0,4	2,3	-2,6	-1,7	-5,1	
Delfstoffenwinning	1	0	0,1	1,1	12,5	-8,7	
Industrie	83	5,6	8,9	-1,9	-2,1	-1,3	
Nutsbedrijven	10	0,7	0,7	0,4	3,9	4,5	
Bouwnijverheid	54	3,7	5,5	-2,1	-2,7	-6,8	
Groothandel	89	6,0	5,6	-0,4	2,0	-2,0	
Detailhandel	151	10,2	10,5	1,4	1,1	0,3	
Vervoer en opslag	79	5,4	4,4	-1,9	0,9	-5,4	
Horeca	80	5,4	4,2	1,2	2,4	-0,5	
Informatie en communicatie	76	5,1	2,9	0,1	1,6	1,7	
Financiële dienstverlening	73	4,9	2,8	-1,5	-3,6	-2,5	
Exploitatie onroerend goed	15	1,0	0,8	-3,3	-2,0	-8,1	
Specialistische zakelijke diensten	151	10,2	7,7	-0,9	0,1	-1,1	
Verhuur/overige zakelijke diensten	180	12,1	11,4	-1,1	-2,1	0	
Openbaar bestuur en overheid	68	4,6	5,6	-0,9	-1,9	-2,9	
Onderwijs	76	5,2	5,9	0,5	-0,7	-2,0	
Gezondheids- en welzijnszorg	215	14,5	16,4	2,1	1,1	0,7	
Cultuur, sport en recreatie	41	2,7	1,8	0,7	-0,6	-0,7	
Overige dienstverlening	29	2,0	2,2	0,2	-0,1	-2,7	
Huishoudens	4	0,2	0,2	5,0	-7,0	2,3	

* Prognose 2014 en 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

4 Toegevoegde waarde Clusters Amsterdam Economic Board naar subclusters

Omvang in miljoen euro, aandeel cluster in procenten, 2013; groei in procenten, 2009-2013

	2013	2013	2013	2009	2012	2013
				-2013		
	mln euro	aandeel in % in MRA	aandeel in % in NL	gemiddelde groei in %		
Totaal Metropoolregio Amsterdam	106.525	100	18,4	0,1	-1,1	-0,5
Financiële & Zakelijke dienstverlening	26.121	24,5	17,2	-0,6	-3,4	-1,2
Financiële dienstverlening	14.364	13,5	8,2	0,4	-4,6	-0,6
Zakelijke dienstverlening/Advisering	8.849	8,3	6,5	-1,6	-1,9	-0,7
Zakelijke dienstverlening/Arbeidsbemiddeling	2.909	2,7	2,5	-2,1	-2,2	-5,1
Logistiek & Groothandel	16.726	15,7	11,6	0,1	1,0	1,3
Groothandel	13.380	12,6	8,0	2,2	0,5	2,4
Opslag, dienstverlening en supportactiviteiten	2.324	2,2	1,7	-7,8	3,4	-3,9
Transport	1.022	1,0	1,9	-6,9	3,8	-2,3
ICT/eScience	8.537	8,0	4,9	0,5	-2,7	3,1
ICT-dienstverlening	3.335	3,1	2,3	2,7	4,7	4,0
Telecommunicatie	2.898	2,7	1,5	-1,9	-7,3	0,7
Productie, reparatie en handel in hardware	2.304	2,2	1,1	0,5	-7,2	4,5
Life Sciences & Health	8.454	7,9	9,7	2,2	2,3	1,9
Gezondheidszorg	4.987	4,7	5,2	3,2	2,3	2,5
Verpleging en verzorging	2.056	1,9	3,4	0,1	1,5	-0,2
Life Sciences	1.411	1,3	1,2	1,8	3,5	2,8
Maakindustrie	8.243	7,7	13,5	0,4	-0,9	-0,1
Industrie	7.133	6,7	12,2	-0,2	-1,5	-1,0
Energie en afval	1.110	1,0	1,3	4,8	3,9	6,7
Creatieve Industrie	5.364	5,0	2,6	-2,4	-1,6	-3,7
Media & Entertainment	2.671	2,5	1,0	-4,8	-2,2	-6,8
Kunsten	1.574	1,5	0,9	1,3	1,3	-0,7
Creatieve zakelijke dienstverlening	1.119	1,1	0,7	-1,3	-3,9	-0,6
Tuinbouw & Agrifood	5.018	4,7	7,1	1,0	-2,1	2,9
Agrifood	3.550	3,3	5,3	2,1	-3,0	5,7
Tuinbouw	1.468	1,4	1,9	-1,3	-0,2	-3,0

Vervolg 4 Toegevoegde waarde Clusters Amsterdam Economic Board naar subclusters

Omvang in miljoen euro, aandeel cluster in procenten, 2013; groei in procenten, 2009-2013

	2013	2013	2009	2012	2013
	<i>mln euro</i>	<i>aandeel in % in MRA</i>	<i>2009 -2013</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>
			<i>gemiddelde groei in %</i>		
Toerisme & Congressen	4.696	4,4	3,2	1,7	1,7
Handel	1.680	1,6	1,3	1,1	-2,1
Vervoer	1.231	1,2	0,6	5,2	8,0
Cultuur, recreatie en amusement	690	0,6	0,4	0,4	-0,6
Logiesverstrekking	462	0,4	0,3	0,9	3,2
Sport	188	0,2	0,2	4,2	4,6
Overige	445	0,4	0,3	-1,5	2,4

Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

Vervolg 5 Werkgelegenheid Clusters Amsterdam Economic Board naar subclusters

Aantal werkzame personen x 1.000, aandeel cluster in procenten, 2013; groei in procenten, 2009-2013

	2013	2013	2009	2012	2013
	<i>x 1.000</i>	<i>aandeel in % in MRA</i>	<i>2009 -2013</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>
			<i>gemiddelde groei in %</i>		
ICT/eScience	65	4,4	3,1	0,5	-0,2
ICT-dienstverlening	39	2,6	1,9	2,7	4,6
Telecommunicatie	10	0,6	0,4	-3,3	-7,3
Productie, reparatie en handel in hardware	16	1,1	0,8	-2,0	-5,7
Tuinbouw & Agrifood	50	3,4	6,1	-1,3	-0,7
Agrifood	31	2,1	4,0	-0,3	-2,0
Tuinbouw	19	1,3	2,1	-2,9	1,3

Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

5 Werkgelegenheid Clusters Amsterdam Economic Board naar subclusters

Aantal werkzame personen x 1.000, aandeel cluster in procenten, 2013; groei in procenten, 2009-2013

	2013	2013	2009	2012	2013
	x 1.000	aandeel in % in MRA	-2013 in NL	gemiddelde groei in %	
Totaal Metropoolregio Amsterdam	1.480	100	17,0	-0,2	-0,2
Financiële & Zakelijke dienstverlening	261	17,7	14,1	-2,2	-2,3
Financiële dienstverlening	73	4,9	2,8	-1,5	-3,6
Zakelijke dienstverlening/Advisering	102	6,9	5,5	-1,7	-0,4
Zakelijke dienstverlening/Arbeidsbemiddeling	86	5,8	5,8	-3,2	-3,2
Life Sciences & Health	184	12,4	14,7	1,3	1,6
Gezondheidszorg	99	6,7	6,4	2,3	1,8
Verpleging en verzorging	74	5,0	7,6	0,3	1,5
Life Sciences	11	0,7	0,8	-0,7	0,2
Logistiek & Groothandel	131	8,9	8,9	-0,8	2,9
Groothandel	89	6,0	5,6	-0,4	2,0
Opslag, dienstverlening en supportactiviteiten	21	1,4	0,9	-1,2	2,5
Transport	21	1,4	2,3	-2,0	7,3
Maakindustrie	93	6,3	9,4	-1,2	-1,6
Industrie	88	6,0	9,1	-1,5	-1,8
Energie en afval	5	0,3	0,3	4,2	2,6
Toerisme & Congressen	109	7,3	5,7	0,2	-0,6
Handel	56	3,8	3,1	0,2	-0,9
Vervoer	11	0,7	0,4	-1,6	-6,2
Cultuur, recreatie en amusement	13	0,9	0,5	1,5	-1,1
Logiesverstrekking	16	1,1	0,9	-0,1	4,2
Sport	5	0,3	0,3	2,1	1,6
Overige	9	0,6	0,4	0,0	0,4
Creative industrie	91	6,2	3,3	0,4	0,8
Media & Entertainment	35	2,3	1,0	-0,7	1,2
Kunsten	28	1,9	1,0	1,7	-0,7
Creative zakelijke dienstverlening	28	1,9	1,2	0,5	1,9

Export Metropoolregio Amsterdam van de belangrijkste exporterende sectoren*

Omvang, aandeel en gemiddelde jaarlijkse groei; 2009-2013 en 2013

	2013	2013	2009-2013	2013
	<i>mld euro</i>	<i>aandeel in %</i>	<i>groei in %</i>	
Nederland	274,5	100	1,2	0,7
Metropoolregio Amsterdam	37,5	14	0,5	0,6
Industrie	13,1	35	-0,3	0,2
Vervoer en opslag	8,8	24	0	1,2
Financiële dienstverlening	4	11	-2,5	-1,1
Specialistische zakelijke diensten	3,5	9	1,2	-0,3
Groothandel	2,4	6	4,6	0,8
Informatie en communicatie	2,1	5	2,9	1,2
Verhuur en overige zakelijke diensten	1,3	3	11,0	5,5
Horeca	0,6	2	-0,1	7,5
Overige bedrijfstakken	1,8	1	0,6	1,0

* De genoemde sectoren maken ruim 90% van de totale export van de MRA uit.

Bron: CBS (bewerking TNO)

6 Arbeidsaanbod Metropoolregio Amsterdam

Aantal x 1.000; aandeel als percentage en jaarlijkse groei in %; 2009-2015*

	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
<i>x 1.000</i>							
Bevolking	2.319	2.343	2.364	2.382	2.400	2.414	2.431
Potentiële beroepsbevolking	1.595	1.610	1.619	1.622	1.632	1.641	1.652
Beroepsbevolking	1.168	1.178	1.186	1.194	1.206	1.214	1.225
Werkzamen	1.108	1.113	1.118	1.113	1.100	1.093	1.096
Werklozen	60	65	68	81	105	121	129
Overige beroepsbevolking	428	432	433	427	426	428	426
<i>Percentage</i>							
Arbeidsaanbod	68,8	68,7	68,5	68,1	68,0	68,0	68,0
Brutoparticipatie	73,2	73,2	73,2	73,6	73,9	73,9	74,2
Nettoparticipatie	69,5	69,1	69,1	68,6	67,4	66,6	66,4
Niet-actieven	26,8	26,8	26,8	26,4	26,1	26,1	25,8
<i>Jaarlijkse groei in %</i>							
Bevolking	1,0	1,0	0,9	0,8	0,7	0,6	0,7
Potentiële beroepsbevolking	0,9	0,9	0,6	0,2	0,6	0,6	0,6
Beroepsbevolking	1,1	0,9	0,7	0,7	0,9	0,7	1,0
Werkzamen	-0,4	0,4	0,5	-0,4	-1,2	-0,7	0,3
Overige beroepsbevolking	0,3	1,0	0,3	-1,3	-0,2	0,3	-0,3
<i>Verandering in procentpunten</i>							
Werkloosheid	1,5	0,5	0,1	1,1	1,9	1,3	0,5

* Prognose 2014 en 2015

Bron: CBS (bewerking TNO)

7 Beroepsbevolking per deelregio naar opleidingsniveau

Aandeel in procenten, 2013; toename in procentpunten, 2009-2013

	Laag	Middelbaar	Hoog	Hoog, 2009-2013
	aandeel in %			toename in %-punt
Nederland	26	37	38	0,9
Metropoolregio Amsterdam	21	34	46	1,4
Amsterdam	19	29	52	1,3
Overig Amstel-Meerlanden	15	34	50	0,6
Regio Haarlem	20	33	47	0,4
Gooi en Vechtstreek	18	35	47	3,1
IJmond	25	38	37	4,9
Regio Haarlemmermeer	24	40	36	-0,1
Waterland	26	40	33	0,2
Almere-Lelystad	30	39	31	1,7
Zaanstreek	28	42	30	-1,5

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

8 Brutoparticipatiegraad naar opleidingsniveau

Als percentage van potentiële beroepsbevolking; 2013

	Totaal	Laag	Middelbaar	Hoog
	%			
Nederland	72	54	74	89
Metropoolregio Amsterdam	74	54	74	89
Regio Haarlemmermeer	79	63	79	94
IJmond	75	57	78	92
Waterland	75	56	79	91
Overig Amstel-Meerlanden	75	57	70	89
Regio Haarlem	74	53	74	89
Amsterdam	73	50	71	90
Almere-Lelystad	73	58	79	89
Gooi en Vechtstreek	72	54	72	83
Zaanstreek	71	53	78	91

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

9 Kantoorlocaties: top huurprijzen, transactieprizen en leegstand

Transactieprizen (Q3 2013 - Q3 2014) in euro's per m²; top huurprijzen (Q3 2014) in euro's per m² per jaar, index: Amsterdam = 100, leegstand (Q1 2014 in procenten)

Stad	Top huurprijs		Transactieprijs	Leegstand
	€/m ² /jaar	index: Amsterdam = 100	€/m ²	%
Amsterdam	375	100	1.256 - 3.765	16,0
Brussel	275	73	1.273 - 3.900	10,5
Düsseldorf	318	85	2.031 - 3.260	10,8
Frankfurt	444	118	3.200 - 6.275	11,4
Genève	746	199	2.152 - 17.644	4,9
Londen stad	829	221	1.020 - 32.451	5,3
Londen West End	1.633	435	1.020 - 32.451	5,3
Parijs	775	207	2.711 - 23.530	8,0
Zürich	750	200	1.598 - 3.996	4,9

Bron: Cushman & Wakefield, Q3 2014 en Real Capital Analytics, 2014

10 Bedrijvenlocaties: top huurprijzen, transactieprizen en leegstand

Transactieprizen (Q3 2013 - Q3 2014) in euro's per m²; top huurprijzen (Q3 2014) in euro's per m² per jaar, index: Amsterdam = 100; leegstand (Q1 2014) in procenten

Stad	Top huurprijs		Transactieprijs	Leegstand
	€/m ² /jaar	index: Amsterdam = 100	€/m ²	%
Amsterdam	75	100	464 - 775	5,0**
Brussel	46	61	-	5,3*
Düsseldorf	62	83	1.865	-
Frankfurt	75	99	1.194	-
Genève	166	221	-	-
Londen	173	230	1.755 - 10.888	-
Parijs	58	77	-	-
Zürich	132	176	2.777	-

* CBRE, Q2 2014

** Specifiek voor Schiphol

Bron: CBRE, Q3 2014 en Real Capital Analytics, 2014

11 Winkellocaties: top huurprijzen, transactieprizen en leegstand

Transactieprizen (Q3 2013 - Q3 2014) in euro's per m²; top huurprijzen (Q3 2014) in euro's per m² per jaar, index: Amsterdam = 100; leegstand (Q1 2014) in procenten

Stad	Top huurprijs		Transactieprijs	Leegstand
	€/m ² /jaar	index: Amsterdam = 100	€/m ²	%
Amsterdam	2.900	100	1.168 - 11.486	3,9**
Brussel	1.825	63	639 - 37.585	-
Düsseldorf	3.144	108	2.900 - 5.505	-
Frankfurt	3.660	126	3.281 - 7.714	-
Genève	7.207	249	1.735 - 9.570	2,6
Londen	11.312	390	1.167 - 83.104	1,3*
Parijs	11.340	391	3.555 - 233.333	-
Zürich	11.316	390	3.300	0,3

* Colliers, Q1 2013

** Locatus, Q1 2014

Bron: CBRE, Q3 2014 en Real Capital Analytics, 2014

12 Inkomensongelijkheid en gemiddeld inkomen in de MRA naar achtergrondkenmerken

Gini-coëfficiënt, Theil-index, besteedbaar inkomen in euro's; 2011

	Gini-coëfficiënt	Theil-index	Gemiddeld gestandaardiseerd besteedbaar inkomen
	<i>coëfficiënt</i>	<i>index</i>	<i>euro</i>
Totaal MRA	0,28	0,15	25.000
Leeftijd hoofdbewoner			
<25 jaar	0,30	0,16	12.600
25-44 jaar	0,28	0,14	25.000
45-64 jaar	0,29	0,16	27.400
65 jaar en ouder	0,24	0,12	23.200
Samenstelling huishouden			
Alleenstaand	0,28	0,16	21.300
Paar zonder kinderen	0,27	0,13	29.800
Paar met kinderen	0,26	0,13	28.100
Eenoudergezin	0,24	0,11	19.900
Bron van inkomen			
Loondienst	0,25	0,13	26.900
Eigen bedrijf	0,33	0,20	30.600
Bijstand	0,10	0,02	12.200
Andere uitkering	0,17	0,05	16.200
Pensioen	0,22	0,09	22.000
Woonsituatie			
Eigen woning	0,26	0,14	30.800
Huurwoning, met huurtoeslag	0,13	0,04	14.600
Huurwoning, zonder huurtoeslag	0,24	0,11	21.900

Bron: CBS (bewerking Bureau Onderzoek en Statistiek Amsterdam)

13 Loonongelijkheid en gemiddeld loon in de MRA naar achtergrondkenmerken

Gini-coëfficiënt, Theil-index, besteedbaar inkomen in euro's; 2011

	Gini-coëfficiënt	Theil-index	Gemiddeld loon
	<i>coëfficiënt</i>	<i>index</i>	<i>euro</i>
Totaal MRA	0,29	0,18	47.527
Geslacht			
Man	0,31	0,21	53.880
Vrouw	0,23	0,11	40.341
Leeftijd (op 31/12)			
24-44 jaar	0,27	0,16	44.450
45-64 jaar	0,30	0,20	51.726
65 jaar en ouder	0,36	0,26	46.197
Opleidingsniveau			
Basisonderwijs of lager	0,18	0,06	28.234
Secundair onderwijs, eerste fase	0,19	0,07	31.898
Secundair onderwijs, tweede fase	0,25	0,15	39.973
HBO bachelor	0,23	0,11	50.659
WO bachelor]	0,29	0,16	38.328
HBO of WO Master	0,30	0,18	64.909
Hoger onderwijs, derde fase	0,35	0,24	49.549
Onbekend	0,29	0,19	48.519
Dienstverband			
Deeltijd (12-34 uur per week)	0,27	0,16	39.276
Voltijd (minstens 34 uur per week)	0,29	0,18	52.211

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

14 Vermogensongelijkheid en gemiddeld vermogen in de MRA naar achtergrondkenmerken

Gini-coëfficiënt, gemiddeld vermogen in euro's, aandeel huishoudens met negatief vermogen in procenten; 2011

	Gini-coëfficiënt*	Gemiddeld vermogen	Negatief vermogen
	coëfficiënt	euro	%
Totaal MRA	0,91	148.300	11
Leeftijd hoofdbewoner			
<25 jaar	0,87	10.500	4
25-44 jaar	0,82	57.200	21
45-64 jaar	0,76	200.600	8
65 jaar en ouder	0,76	253.900	1
Samenstelling huishouden			
Alleenstaand	0,84	97.800	1
Paar zonder kinderen	0,75	232.000	11
Paar met kinderen	0,75	180.600	20
Eenoudergezin	0,85	82.800	8
Bron van inkomen			
Loondienst	0,77	89.300	17
Eigen bedrijf	0,73	295.700	17
Bijstand	0,84	2.600	
Andere uitkering	0,83	52.000	3
Pensioen	0,73	204.100	1
Woonsituatie			
Eigen woning	0,64	293.300	22
Huurwoning, met huurtoeslag	0,73	5.600	1
Huurwoning, zonder huurtoeslag	0,81	35.400	2

* Voor het berekenen van de Gini-coëfficiënt zijn alle vermogens meegeteld.

Bron: CBS (bewerking Bureau Onderzoek en Statistiek Amsterdam)

Bijlage 4 Toelichting revisie CBS

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft in 2014 zijn cijfers over de Nederlandse economie aangepast. Dergelijke revisies vinden regelmatig plaats, en de voornaamste reden hiervoor zijn nieuwe internationale richtlijnen en meetmethoden. Daarnaast heeft het CBS zijn bronnen aangepast. Zo haalt het CBS steeds meer informatie rechtstreeks uit registers.

De belangrijkste wijzigingen in de richtlijnen voor het opstellen van economische jaarcijfers, zijn dat uitgaven aan onderzoek & ontwikkeling worden gezien als investeringen en dat informele consumentenmarkten worden meegeteld. Door het gebruik van nieuwe brongegevens schat het CBS de consumentenbestedingen ook hoger in. Deze extra uitgaven komen vooral terecht in sectoren die rechtstreeks aan consumenten leveren, zoals de Horeca. Het jaar 2010 is het ijkjaar voor de CBS-herziening.

Gevolg van de revisie voor Nederland

Als gevolg van de revisie is het bruto binnenlands product (bbp) van Nederland voor het verslagjaar 2010 vastgesteld op 632 miljard euro. Dit is 44,7 miljard euro (7,6 procent) meer dan de oude raming. Daarvan is 3,0 procentpunt het gevolg van het doorvoeren van de nieuwe internationale richtlijnen; 4,6 procentpunt komt voort uit het gebruik van nieuwe bronnen.

Het CBS heeft de cijfers over de nationale economie voor de jaren 1995-2013 aangepast. Op hoofdlijnen verandert het beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse economie niet, schrijft het CBS in een toelichting. De economische groei is na revisie iets groter dan vóór de aanpassingen.

Gevolg van de revisie voor de MRA

De regionale economische jaarcijfers van het CBS zijn in najaar 2014 uitsluitend gepubliceerd voor de verslagjaren 2010-2013. Om de cijfers van de periode 1995-2009 te kunnen vergelijken met die vanaf 2010, heeft TNO een eigen 'revisie' doorgevoerd. Hierbij is aangenomen dat de economische groei van Nederlandse regio's zoals die uit de cijfers van vóór de revisie bleek, na de revisie gelijk is gebleven. De cijfers per sector zijn vervolgens geschat op basis van de omvang van sectorale bijstellingen die voor iedere regio bekend was voor ijkjaar 2010.

De eerdergenoemde opwaartse bijstelling van sectoren die voornamelijk rechtstreeks aan consumenten leveren, zoals Horeca en mogelijk ook informele consumentenmarkten, hebben vooral een effect op de economische omvang van grootstedelijke regio's in Nederland aangezien deze sectoren zich voornamelijk daar bevinden. Als gevolg van de revisie is dan ook met name het bruto regionaal product (brp) groter geworden van de Metropoolregio Amsterdam, Groot-Rijnmond, Agglomeratie 's-Gravenhage en Utrecht.

Naar verwachting zal het CBS eind 2015 een volledig aangepaste tijdreeks voor de regio's publiceren, waardoor de in deze editie van *Economische Verkenningen MRA* gepresenteerde cijfers over economische groei naar deelregio en sector wellicht moeten worden bijgesteld. TNO verwacht echter niet dat dit zal leiden tot fundamentele herzieningen van de analyses en conclusies.

Bijlage 5 Toelichting data buitenlandse investeringen

Grensoverschrijdende investeringen

De *European Investment Monitor* van EY (EY EIM) registreert permanent grensoverschrijdende investeringen en expansies van internationale bedrijven in Europa. De investeringen worden geregistreerd op basis van publieke aankondigingen. Er wordt alleen naar de aantallen investeringen in fysieke faciliteiten gekeken, daar de *European Investment Monitor* geen volledige en consistente gegevens bevat over de met de investeringen gepaard gaande werkgelegenheid en kapitaalstroom.

De investeringsprojecten zijn onder andere onder te verdelen naar sector, type investering (bijvoorbeeld hoofdkantoor of shared service center) en land van herkomst. De EY EIM bestrijkt de periode 1997-2010, wat het mogelijk maakt een ontwikkeling in de tijd te observeren voor de steden in de monitor. De EY EIM sluit de volgende activiteiten uit:

- Fusies & overnames of joint ventures
- Licentieovereenkomsten
- Retail- en leisure-activiteiten, hotels en vastgoedinvesteringen*
- Investerings in nutsvoorzieningen, waaronder telecommunicatienetwerken,
- Vliegvelden en havens*
- Extractie activiteiten (mineralen, ertsen brandstoffen)*
- Portfolio-investeringen
- Vervangingsinvesteringen van productiefaciliteiten
- Non-profitorganisaties

Aard van de data

De data hebben betrekking op tellingen van publieke aankondigingen. Het is waarschijnlijk dat een bedrijf eerder een publieke aankondiging zal doen wanneer het gaat om een relatief grote investering of een nieuwe investering (i.p.v. uitbreiding). Het is dus aannemelijk dat er sprake is van een bias in de data in het voordeel van grote, nieuwe projecten.

* Een nieuw hotel wordt bijvoorbeeld niet meegenomen, maar wanneer een hotelketen een nieuw hoofdkantoor opzet, zal dit wel worden meegenomen.

Bijlage 6 Referenties

Bavel, B. van (2014). 'De vermogensongelijkheid in Nederland de vergeten dimensie'. In *Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Boer, E. de, I. de Jong, J. Slot, W. van Zee (red.) (2008). *Metropoolregio Amsterdam 2008, Arm en rijk in beeld*. O+S, Amsterdam.

Centraal Planbureau (2014). *Macro Economische Verkenning 2015*.

European Commission (2014). *European Economic Forecast. Spring 2014*. DG ECFIN, Brussels.

European Commission (2014). *European Economic Forecast. Winter 2014*. DG ECFIN, Brussels.

Financieel Dagblad (2 oktober 2014). Run op NHG-hypotheken door aantrekkende huizenmarkt.

Galor, O. en O. Moav (2004). 'From physical to human capital accumulation: inequality and the process of development'. In *Review of Economic Studies*, vol. 71, pp. 1001-1026.

Graaff, T. de, F. van Oort en S. Boschman (2008). *Woon-werkdynamiek in Nederlandse gemeenten*. Ruimtelijk Planbureau. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Groot, L., J. Plantenga en S. Neijhenhuis (2014). 'Een actualisering van Pen en Tinbergen over inkomensongelijkheid'. In *Economisch Statistische Berichten*, jrg. 99 (4693), pp. 552-555.

Groot, S. en H.L.F. de Groot (2011). *Wage Inequality in the Netherlands*, CPB Discussion Paper, nr. 186. Centraal Planbureau, Den Haag.

Groot, S.P.T., H.L.F. de Groot en M.J. Smit (2014). 'Regional wage differences in the Netherlands: micro evidence on agglomeration externalities'. In *Journal of Regional Science*, vol. 54(3), pp. 503-523.

Groot, S.P.T., H.L.F. de Groot en P. Veneri (2012). *The educational bias in commuting patterns: micro-evidence for the Netherlands*. Tinbergen Institute Discussion paper 12-080/3. Tinbergen Institute, Amsterdam.

ING Economisch Bureau (2014). *Huizenmarkt maakt pas op de plaats*. Weekbericht 24 september t/m 1 oktober.

International Monetary Fund (2014). *An Uneven Global Recovery Continues*. World Economic Outlook. Update of 24 July 2014.

Kremer, M., M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.) (2014). *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. WRR. Amsterdam University Press, Amsterdam.

OECD (2011). *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. OECD Publishing, Paris.

OECD (2014). *Focus on Inequality and Growth: Does income inequality hurt economic growth?* OECD Publishing, Paris.

Ostry, J.D., A. Berg en C.G. Tsangarides (2014). *Redistribution, inequality and growth*. IMF Staff Discussion Note 14/02. International Monetary Fund, Washington, D.C.

Pouwels-Urlings, N. en M. van den Brakel (2014). Vermogensongelijkheid tijdens de crisis. In *Economisch Statistische Berichten*, jrg. 99 (4688), pp. 396-398.

Rutten, P. en O. Koops (2014). *Monitor Creatieve Industrie 2014*. Stichting iMMovator, November 2014, Hilversum.

Salverda, W. (2014). 'De tektoniek van de inkomensongelijkheid in Nederland'. In *Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Stec Groep (2013). Logistiek ook in crisistijd zeer dynamisch in Nederland. Vestigingsvoorkeuren: Verschillen binnen Nederland nemen toe.

Smit, M.J., J. Möhlmann, O. Raspe en H.L.F. de Groot (2015). *De Vaart der Volkeren*. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.

Werfhorst, H. van de (2014). *Inkomensongelijkheid en groei*. In *Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Weel, B. ter (2012). *Loonongelijkheid in Nederland stijgt*. CPB Policy Brief, 06/2012. Centraal Planbureau, Den Haag.

Statistische bronnen en survey:

CBS, Arbeidsrekeningen

CBS, Banen van werknemers en afstand woon-werk; woon en werkregio's

CBS, Nationale rekeningen

CBS, Regionale rekeningen

CBS, Bevolkingsstatistiek

CBS, Enquête Beroepsbevolking

CBS, Toerisme Rekeningen

CBS, Bestand Hoogste Opleidingen

CSA France (2014); Belgium Attractiveness Survey 2014

CSA France (2014); France Attractiveness Survey 2014

CSA France (2014); Germany Attractiveness Survey 2014

CSA France (2014); Netherlands Attractiveness Survey 2014

CSA France (2014); United Kingdom Attractiveness Survey 2014

Gemeente Amsterdam Onderzoek Informatie en Statistiek

LISA (2014)

Eurostat

OECD

Bijlage 7 Verantwoording

Het bestuurlijk overleg Platform Regionaal Economische Structuur (PRES) heeft gevraagd zorg te dragen voor de totstandkoming van de Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2015. De publicatie is tot stand gekomen met financiële bijdragen van diverse PRES-participanten: Gemeente Almere, Gemeente Amstelveen, Gemeente Amsterdam, Gemeente Haarlem, Gemeente Haarlemmermeer, Gemeente Hilversum, Gemeente Lelystad, Gemeente Zaanstad, Kamer van Koophandel Amsterdam, Provincie Noord-Holland, Provincie Flevoland en Stadsregio Amsterdam.

Vervolgens is een stuurgroep gevormd bestaande uit Martijn van Vliet (voorzitter, tevens hoofdeconoom Gemeente Amsterdam Economie), Linda Koeman (Gemeente Amsterdam Economie), Carine van Oosteren (Gemeente Amsterdam Onderzoek, Informatie en Statistiek), Antonio Carretero de Jong (Amsterdam Economic Board) en Martin Bekker (Stadsregio Amsterdam). Daarnaast is een brede klankbordgroep gevormd bestaande uit ambtelijke vertegenwoordigers van PRES en enkele ondernemingen. Het proces is begeleid door Linda Koeman.

Samenstelling Klankbordgroep

Antonio Carretero de Jong	Amsterdam Economic Board
Hinne Paul Krolis	Gemeente Almere
Jane van Kampen Zoutendijk	Gemeente Amstelveen
Martijn van Vliet (voorzitter)	Gemeente Amsterdam Economie
Linda Koeman	Gemeente Amsterdam Economie
Carine van Oosteren	Gemeente Amsterdam Onderzoek Informatie en Statistiek
Jan Appelman	Gemeente Haarlem
Robert-Jan Moorman	Gemeente Lelystad
Jan Nijman	Gemeente Zaanstad
Michiel Overkamp	Gemeente Haarlemmermeer
Marcel Mokveld	Gemeente Hilversum
Gaston Tchang	Havenbedrijf Amsterdam
Rico Luman	ING Amsterdam
Wil van Woerkom	Provincie Flevoland
Tom Lips	Provincie Noord-Holland
Martin Bekker	Stadsregio Amsterdam

De Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2015 is een uitgave van de Gemeente Amsterdam Economie in opdracht van Platform Regionaal Economische Structuur (PRES).

Aanvullende informatie over de Economische Verkenningen MRA en de gebruikte data zijn te vinden op: www.amsterdam.nl/EconomischeVerkenningenMRA

Auteurs hoofdstuk 1-4

Thijmen van Bree (TNO), Henri L.F. de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam), Marije van Huis (EY), Maureen B.M. Lankhuizen (Vrije Universiteit Amsterdam), Walter J.J. Manshanden (TNO) en Caroline A. Rodenburg (EY).

Met medewerking van: Tatyana Bulavskaya (TNO), Olaf Koops (TNO) en Evgueni Poliakov (TNO)

Auteurs themahoofdstuk 5

Idske de Jong (Gemeente Amsterdam Onderzoek Informatie en Statistiek), Maureen B.M. Lankhuizen (Vrije Universiteit Amsterdam), Jan Möhlmann (Vrije Universiteit Amsterdam) en Carine van Oosteren (Gemeente Amsterdam Onderzoek Informatie en Statistiek).

Productie

Linda Koeman, Gemeente Amsterdam Economie (coördinatie)
Renee Bakker en Tom van Veenhuijzen, Gemeente Amsterdam Communicatiebureau (vormgeving)
Amsterdam inbusiness, Edwin van Eis, Robert van Breukel, Rahi Rezvani, Gemeente Almere (foto's omslag)
Gitta Glas, GG Tekstcorrectie (tekstcorrectie)
Evert Nieuwenhuis, www.evertnieuwenhuis.nl (eindredactie)
OBT-Opmeer, Den Haag (drukkerij)

